

ΓΕΩΠΟΝΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΥΠΟΔΟΜΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΦΥΤΙΚΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΑΝΘΟΚΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ ΤΟΠΙΟΥ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ: ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΤΟΠΙΟΥ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΜΕΛΕΤΗ

ΤΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΩΣ ΦΟΡΕΙΣ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΟΥ ΤΟΠΙΟΥ [Η ΚΥΚΛΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΠΟΛΗΣ ΑΝΔΡΟΥ]

ΑΡΙΣΤΟΥΛΑ Θ. ΖΩΤΟΥ

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ
ΑΚΟΥΜΙΑΝΑΚΗ-ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ
ΑΝΑΠΛ. ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ

ΑΘΗΝΑ
2019

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΜΕΛΕΤΗ

**ΤΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΩΣ ΦΟΡΕΙΣ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΚΑΙ
ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΟΥ ΤΟΠΙΟΥ
[Η ΚΥΚΛΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΠΟΛΗΣ ΑΝΔΡΟΥ]**

**PATHS AS CARRIERS OF HISTORICAL, CULTURAL AND ARCHITECTURAL
ELEMENTS OF LANDSCAPE
[THE CIRCULAR ROUTE OF PALAIOPOLIS ANDROS]**

ΑΡΙΣΤΟΥΛΑ Θ. ΖΩΤΟΥ

ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

ΑΚΟΥΜΙΑΝΑΚΗ-ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ, ΑΝΑΠΛ. ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ (ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ)
ΤΡΙΓΚΑΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ, ΕΠΙΚ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ
ΒΛΑΧΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ, ΕΠΙΚ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ

Η ευθύνη για την προέλευση, την πρωτοτυπία, τη δομή και την απόδοση των πληροφοριών και στοιχείων που παρουσιάζονται στη μεταπτυχιακή μελέτη, καθώς επίσης για τυχόν λάθη ή παραλείψεις στις βιβλιογραφικές πηγές, βαρύνει αποκλειστικά τη συγγραφέα.

**ΑΘΗΝΑ
2019**

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα εργασία αφορά την εξέταση μελέτης περίπτωσης και σχεδιαστική απόδοση προτεινόμενων αναπλάσεων στην πεζοπορική διαδρομή 9Α του αρχαιολογικού χώρου Παλαιόπολης Άνδρου, του οικισμού που αποτέλεσε την αρχαία πρωτεύουσα της Άνδρου, με στόχο την προβολή των φυσικών, ιστορικών, και πολιτιστικών ποιοτήτων του τοπίου.

Αρχικά επιχειρήθηκε η προσέγγιση της έννοιας του μονοπατιού, πραγματοποιήθηκε έρευνα σχετικά με τις διαδρομές πεζοπορίας στην Ευρώπη αλλά και στην Ελλάδα, διερευνήθηκε ο περιπατητικός τουρισμός ως εναλλακτική μορφή τουρισμού. Στη συνέχεια, εστιάζοντας στην Άνδρο, ένα νησί με ιδιαίτερα γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά, βιοποικιλότητα και ιστορία, πραγματοποιήθηκε έρευνα σχετικά με την ιστορία, τη λαογραφία και το φυσικό κάλλος του νησιού, καθώς και διερευνήθηκε το εκτεταμένο δίκτυο διαδρομών πεζοπορίας, το οποίο έχει πιστοποιηθεί από την Πανευρωπαϊκή Συνομοσπονδία Πεζοπορικών Συλλόγων (European Ramblers Association). Επιλέχθηκε στη συνέχεια η κυκλική διαδρομή του αρχαιολογικού χώρου της Παλαιόπολης(9Α), όπου μέσω ενός δικτύου παρεμβάσεων αποκατάστασης και ανάπλασης επιλεγμένων σημείων, επιχειρήθηκε η ανάδειξη των πολιτισμικών, ιστορικών και αρχιτεκτονικών στοιχείων του χώρου και του οικισμού. Μετά τη συλλογή πληροφοριών, την αξιολόγηση και την ανάλυση του τοπίου, των δομικών στοιχείων του χώρου, του φυτικού υλικού, της οικολογίας και των κυρίαρχων πολιτισμικών και χαρακτηριστικών αρχιτεκτονικών στοιχείων του τόπου, διερευνήθηκε σε κατάλληλα επιλεγμένες περιοχές σχέδιο ανάπλασης, αποκατάστασης και σύνθεσης της περιπατητικής διαδρομής έτσι ώστε να ανταποκρίνεται στις σύγχρονες πολιτιστικές, κοινωνικές και περιβαλλοντικές απαιτήσεις του τόπου.

Κεντρική ιδέα αποτέλεσαν οι αναβαθμίδες, στοιχεία με ιδιαίτερα χαρακτηριστική αρχιτεκτονική, που απαντώνται στην περιοχή εξέτασης, και οι οποίες με τις διάφορες ερμηνείες τους, είτε ως γραμμικές τομές στο ανάγλυφο, είτε ως οριζοντίως προεξέχοντα επίπεδα, αλλά και ως γραμμικά στοιχεία σε κατακόρυφο επίπεδο, καθώς και ως γραμμές σε επίπεδο κάτοψης, καθόρισαν τον σχεδιασμό.

Οι επεμβάσεις αφορούν στην προσθήκη αστικού εξοπλισμού σήμανσης και ενημέρωσης σε όλο το δίκτυο, αλλά και στην επιλογή 6 περιοχών εκτεταμένων αναπλάσεων. Η περιπατητική διαδρομή αρχίζει από το σύγχρονο οικισμό όπου με ειδική σήμανση ορίστηκε η πορεία κίνησης και ενημέρωσης των επισκεπτών. Στο πρώτο σημείο ανάπλασης, εντός του οικιστικού δικτύου προτάθηκε η προσθήκη περιπτέρου ενημέρωσης και εξυπηρέτησης, με δυνατότητα πρόσβασης από όλους, ως χώρος φιλοξενίας στη διαδρομή. Στη δεύτερη στάση προτάθηκε η αποκατάσταση παραδοσιακής βρύσης και η προσθήκη κατασκευής καθορισμού θέας προς τον οικισμό. Στη συνέχεια, εντός παραρεμάτιου τοπίου, πραγματοποιήθηκε πρόταση αποκατάστασης του ρέματος και του τοπίου, οργάνωση ελεύθερου καθιστικού, προσθήκη πλατφόρμας διάσχισης του ρέματος, καθώς και ανάδειξη της λαϊκής παράδοσης σχετικής με το υγρό στοιχείο. Στο αγροτικό τοπίο, υλοποιήθηκε μελέτη αποκατάστασης των αναβαθμιδών και ξερολιθιών, αλλά και αναβίωση παραδοσιακών καλλιέργειών. Στην επόμενη περιοχή, τον αρχαιολογικό χώρο της Αγοράς, προτάθηκε η αποκατάσταση του περιβάλλοντος χώρου με στόχο την ανάδειξη των αρχαίων ευρημάτων, και η οργάνωση περιοχών θεματικών δράσεων. Τελευταίο σημείο ανάπλασης αποτέλεσε ένα φυσικά διαμορφωμένο πλάτωμα, επάνω σε βράχο, όπου η πρόταση αφορά την οργάνωση καθιστικού, αμφιθεάτρου και κατασκευή καθορισμού θέας προς τον οικισμό.

Αξιοποιώντας την κίνηση, τις θέες, τα μορφολογικά στοιχεία, τα υλικά καθώς και το φυτικό υλικό της συγκεκριμένης τοποθεσίας, διαμορφώθηκε ο χαρακτήρας των προτάσεων, οι οποίες αποδόθηκαν σχεδιαστικά με διάφορα μέσα, όπως γενικές κατόψεις, φωτορεαλιστικές απεικονίσεις, διαγράμματα και φυτοτεχνικά σχέδια.

Η παρούσα μελέτη εκτός από την ενημέρωση, αναψυχή και καλλιέργεια περιβαλλοντικής ευαισθητοποίησης των επισκεπτών, συμβάλει ουσιαστικά στη προστασία και ανάδειξη του τοπίου της περιοχής, του πνεύματος του τόπου και την επαφή ντόπιων και επισκεπτών με όλα τα στοιχεία που το συνθέτουν. Ταυτόχρονα, οι προτεινόμενες διαμορφώσεις και εγκατεστημένες δράσεις έχουν σαν αποτέλεσμα τη διεύρυνση της τουριστικής περιόδου στο νησί της Άνδρου, αξιοποιώντας το υπάρχον δίκτυο διαδρομών πεζοπορίας, τον φυσικό και πολιτισμικό πλούτο του νησιού.

ABSTRACT

This dissertation project deals with the case study and design interventions on the hiking route 9A of the archaeological site of Palaiopoli Andros, the settlement that formed the ancient capital of Andros, aiming to promote the natural, historical and cultural qualities of the landscape.

Initially, there was an attempt to approach the term of “path” through bibliography, followed by a research on hiking trails in Europe but also Greece, and an investigation on ambulatory tourism as an alternative form of tourism. Then, the research focused on the historic and cultural elements of Andros, an island with particular geomorphological features, biodiversity and history, and an extensive network of hiking trails, which has been certified by the European Ramblers Association. The circular route of the archaeological site of Paleopolis (9A) was selected as the case study area, where a network of interventions for the restoration and redevelopment of specific points was proposed to highlight the cultural, historical and architectural elements of the area and the settlement that constituted the ancient capital of Andros.

After collecting information, assessing and analyzing the landscape, structural elements of the area, plants, ecology and the dominant cultural and typical architectural elements of the site, a plan of regeneration, restoration and synthesis of the walking trail was investigated in appropriately selected areas so that it meets the contemporary cultural, social and environmental requirements of the place.

The main concept was based on the terraces and dry stone walls, elements with a particularly characteristic architecture, found in the examined area, which were interpreted in various ways: either as linear cuts in the ground relief, as horizontally protruding levels, or as linear elements in a vertical plane, as well as planes at ground plan, they set the design principles.

The interventions concerned the addition of informative equipment throughout the network, as well as the selection of 6 areas of extensive regeneration. The walking route starts from the modern settlement, where the visitors’ movement and information path was specifically marked with signs. At the first point of redevelopment, within the residential area, an information and service pavilion was proposed as a hosting spot on the route. At the second stop the restoration of a traditional tap and the addition of a sight-setting construction were proposed. Then, within the landscape by the stream, a proposal was set to restore the stream’s banks, the surrounding landscape, organize a free seating area, add a crossing platform, and highlight the folk tradition related to the element of water. In the rural landscape, a restoration study of the terraces and drywalls was carried out, as well as the revival of traditional crops was proposed. In the next area, the archaeological site of ancient Agora, the surrounding area was proposed to be restored in order to highlight the ancient finds, framed with the addition of themed spaces. The last point of redevelopment was a naturally shaped plateau, on a rock, where the proposal concerned the organization of a sitting area, an amphitheater, and the addition of a sight-setting construction oriented to the settlement.

By using the movement, the sights, the morphological elements, the materials and plants of the specific site, the character of the proposals was shaped and were attributed by various means, such as general plans, photorealistic representations, diagrams and phytotechnical drawings.

The present study, apart from informing, recreating and cultivating environmental awareness of visitors, contributes substantially to the protection and enhancement of the region’s landscape, the “genius loci” and the contact of locals and visitors with all the elements that make it up. At the same time, the proposed configurations and established actions have resulted in the expansion of the tourist season on the island of Andros, utilizing the existing network of hiking routes, the natural and cultural wealth of the island.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ

Αρχιτεκτονική τοπίου, Διαδρομές πεζοπορίας, Περιπατητικός τουρισμός, Ανάδειξη περιπατητικής διαδρομής, Άνδρος, Παλαιόπολη, Επεμβάσεις στο τοπίο, Σημειακές αναπλάσεις, Δίκτυο αναπλάσεων, Αποκατάσταση τοπίου, Αγροτικό τοπίο, Παραρεμάτιο τοπίο, Αρχαιολογικός χώρος, Αναβαθμίδες, Ρέμα, Παραλία, Αρχαιολογία, Παραδοσιακός οικισμός, Λαογραφία, Παραδοσιακή αρχιτεκτονική, Πολιτισμικά στοιχεία, Ιστορικά στοιχεία, Αναβίωση παραδοσιακών καλλιιεργειών, Αποκατάσταση παραδοσιακών κατασκευών, Ανάδειξη τοπίου.

KEYWORDS

Landscape architecture, Trekking routes, Trekking tourism, Trekking route promotion, Andros, Paleopolis, Landscape Interventions, Point Interventions, Network of interventions, Landscape Restoration, Rural Landscape, River landscape, Coastal landscape, Archaeological site, Terraces, Terraces restoration, Stream, Beach, Archeology, Traditional settlement, Cultural elements, Traditional architecture, Historical elements, Revival of traditional crops, Restoration of traditional constructions, Promotion of landscape.

**ΤΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΩΣ ΦΟΡΕΙΣ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΟΥ ΤΟΠΙΟΥ
[Η ΚΥΚΛΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΠΟΛΗΣ ΑΝΔΡΟΥ]**

ΣΗΜΕΙΩΣΗ:

Η φράση “Αστικός εξοπλισμός” χρησιμοποιείται για να περιγράψει όλες τις προστιθέμενες κατασκευές που εξυπηρετούν σκοπούς ενημέρωσης, πληροφόρησης, στάσης και δεν αφορούν προσθήκες μόνο εντός αστικού τοπίου.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Θα ήθελα αρχικά να ευχαριστήσω την επιβλέπουσα καθηγήτριά μου, της οποίας η συμβολή και η στήριξη ήταν καθοριστικές στην ολοκλήρωση της παρούσας μελέτης, καθώς επίσης τον κ. Τρίγκα και τον κ. Βλάχο για τη σημαντική τους συμβολή και το χρόνο που αφιέρωσαν. Επιπλέον, όλους τους καθηγητές, που κατά τη διάρκεια των ακαδημαϊκών μου σπουδών προσέφεραν γνώση, βοήθεια αλλά και ερεθίσματα δημιουργικής αναζήτησης.

Ακόμα, θα ήθελα να ευχαριστήσω την κ. Καραγιάννη Όλγα, την κ. Μασέλου Αριάνα και τον κ. Πολέμη Ηλία για τις οικοδομητικές συζητήσεις που είχα μαζί τους. Επίσης, όλους τους ανθρώπους που συνάντησα κατά τις επισκέψεις μου στο νησί της Άνδρου και μοιράστηκαν μαζί μου προσωπικές τους εμπειρίες, αλλά και όλους αυτούς που ανώνυμα ή επώνυμα απάντησαν στις ερωτήσεις μου και μοιράστηκαν πληροφορίες μαζί μου μέσω διαδικτύου.

Οφείλω ένα ακόμα ευχαριστώ στους συμφοιτητές μου στο μεταπτυχιακό με τους οποίους μοιραστήκαμε όμορφες και δημιουργικές στιγμές κατά τη διάρκεια του προγράμματος, καθώς φυσικά στους φίλους και τους κοντινούς μου ανθρώπους που υπέμειναν το πιεσμένο μου πρόγραμμα.

Ακόμα, οφείλω ένα ευχαριστώ στους συνεργάτες μου, οι οποίοι διευκόλυναν την διεκπεραίωση της μελέτης, αλλά και αφιέρωσαν από το χρόνο τους σε συζητήσεις σχετικές με τα ζητήματα που με απασχόλησαν και προσέφεραν τις τεχνικές τους γνώσεις.

Τέλος, θέλω να ευχαριστήσω θερμά την οικογένειά μου, τους ανθρώπους μου, οι οποίοι με στηρίζουν σθεναρά σε κάθε μου βήμα.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΜΕΡΟΣ Ι- ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1.ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ	11
1.1.Η σημασία των μονοπατιών ως φορείς πολιτισμού	15
1.2.Περιπατητικός Τουρισμός	24
1.3.Διαδρομές Πεζοπορίας στην Ευρώπη	27
1.4.Διαδρομές Πεζοπορίας στην Ελλάδα	30
2.Η ΑΝΔΡΟΣ	33
2.1.Η ιστορία του νησιού	37
2.2.Η Άνδρος σήμερα	43
2.3.Κλιματολογικά στοιχεία	45
2.4.Γεωλογικά Στοιχεία-Υδρολογικό Δίκτυο	47
2.5. Φυσικό κάλλος-Προστατευόμενες Περιοχές-Οικοσυστήματα	50
2.6.Βλάστηση	53
2.7.Πολιτιστικό ενδιαφέρον-Λαογραφία-Ταυτότητα	57
2.8.Παραδοσιακά μονοπάτια-Διαδρομές πεζοπορίας	67
2.9.Σημερινό Δίκτυο Διαδρομών	73
2.10.Δυνατότητες ανάπτυξης περιπατητικού τουρισμού στην Άνδρο	76
3.ΣΚΟΠΟΣ	79

ΜΕΡΟΣ ΙΙ- ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

4.ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ	81
5.ΕΠΙΛΟΓΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗΣ ΕΠΕΜΒΑΣΗΣ	83
5.1.Ιστορική αναδρομή-Αρχαιολογικά στοιχεία	87
5.2.Κοινωνική δομή-Δραστηριότητες	93
6.ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΟΠΙΟΥ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ	95
6.1.Διαχωρισμός σε τμήματα-Ζωνοποίηση	95
6.2.Στοιχεία ενδιαφέροντος	115

ΜΕΡΟΣ ΙΙΙ- ΠΡΟΤΑΣΗ

7.ΣΥΝΟΛΙΚΗ ΛΟΓΙΚΗ ΕΠΕΜΒΑΣΗ	125
7.1.Δημιουργία και λειτουργία δικτύου παρεμβάσεων	125
7.2.Αποκατάσταση τοπίου	127
7.3.Κριτήρια επιλογής σημείων επέμβασης	129
7.4.Σχεδιαστική προσέγγιση	132
7.5.Υλικά - τεχνικές – δομές	136
8.ΑΣΤΙΚΟΣ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΣ	139
9.ΕΠΙΛΟΓΗ ΚΑΙ ΣΥΝΘΕΣΗ ΦΥΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ	142
10.ΕΠΕΜΒΑΣΕΙΣ ΣΤΑ ΣΗΜΕΙΑ	144
10.1.ΣΗΜΕΙΟ 1-Info Point	146
10.2.ΣΗΜΕΙΟ 2- Η βρύση	151
10.3.ΣΗΜΕΙΟ 3- Το ρέμα	154
10.4.ΣΗΜΕΙΟ 4-Το αγροτικό τοπίο	160
10.5.ΣΗΜΕΙΟ 5- Η Αγορά	175
10.6.ΣΗΜΕΙΟ 6- Το αμφιθέατρο	179
11.ΣΥΝΟΛΙΚΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΔΙΚΤΥΟΥ	181
11.1.Αλληλεπίδραση ομάδων ανθρώπινου δυναμικού	184
11.2.Προσέλκυση κοινού - Τονισμός παραδόσεων - Δημιουργία υπερτοπικού πόλου έλξης	187
12.ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ-ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	189
13.ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	192
14.ΓΛΩΣΣΑΡΙ	197
15.ΤΕΥΧΟΣ ΣΧΕΔΙΩΝ	

ΤΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΩΣ ΦΟΡΕΙΣ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΟΥ ΤΟΠΙΟΥ
[Η ΚΥΚΛΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΠΟΛΗΣ ΑΝΔΡΟΥ]

ΤΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΩΣ ΦΟΡΕΙΣ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΟΥ ΤΟΠΙΟΥ
[Η ΚΥΚΛΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΠΟΛΗΣ ΑΝΔΡΟΥ]

1.

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

ΤΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΩΣ ΦΟΡΕΙΣ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΟΥ ΤΟΠΙΟΥ
[Η ΚΥΚΛΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΠΟΛΗΣ ΑΝΔΡΟΥ]

Εξ ορισμού, το μονοπάτι είναι «πολύ στενός και συνήθως ανώμαλος δρόμος κυρίως στο ύπαιθρο, ο οποίος είναι βατός μόνο από ανθρώπους ή ζώα». Όπως φανερώνει η ετυμολογία της λέξης: μονοπάτι < μονοπάτι(ο)ν < μονόπατ(ος) (< μονο- + πατ(ώ) -ος) -ιον, δηλαδή πατώ μόνος (Δ1).

Όπως επισημαίνει ο Ingold, τα μονοπάτια διαμορφώνονται από την επαναλαμβανόμενη κίνηση στο έδαφος ανθρώπων ή ζώων, τα οποία ξεχωριστά αφήνουν το αποτύπωμά τους, αλλά συνολικά διαμορφώνουν το μονοπάτι. Καταλήγει έτσι, πως «τα αποτυπώματα είναι ατομικά, το μονοπάτι όμως είναι κοινωνικό» (Ingold, 2015).

Αποδίδεται με αυτή τη θεώρηση μια κοινωνική πτυχή στην έννοια του μονοπατιού, η οποία τεκμηριώνεται τόσο από την αρχική δημιουργία τους, όσο και από την εξέλιξη των μονοπατιών.

Οι απαρχές της ανθρώπινης επέμβασης στο τοπίο βρίσκονται, σύμφωνα με τον Careri στην Παλαιολιθική εποχή, όπου «ο άνθρωπος επέβαλε την τάξη στο χάος της φύσης διαμορφώνοντας το χώρο απ' όπου περνούσε, δημιουργώντας κάποιο μονοπάτι», προκειμένου να αναζητήσει τροφή ώστε να επιβιώσει (Careri, 2002). Αρχικά μόνος του για κυνήγι, άφηνε κάποια σημάδια ώστε να ακολουθήσουν και τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας του. Στη συνέχεια, όταν οι άνθρωποι άρχισαν να δομούν οργανωμένη κοινωνία και κατασκεύασαν οικισμούς, δημιουργήθηκε και η ανάγκη μετακίνησης και επικοινωνίας μεταξύ τους. Στα πλαίσια αυτών των νέων αναγκών χαράχτηκαν τα πρώτα μονοπάτια, όχι συνειδητά ως επέμβαση στο τοπίο, αλλά ως επαναλαμβανόμενες κινήσεις της βέλτιστης από πλευράς οικονομίας δυνάμεων και ασφάλειας διαδρομής (Παγκρατίου, 2013).

Στη συνέχεια, τόσο το περπάτημα όσο και το μονοπάτι σαν έννοια απέκτησαν θρησκευτικό χαρακτήρα, έγιναν το “ka” των Αιγυπτίων, το σύμβολο της «αιώνιας περιπλάνησης», όπως αναφέρει ο Careri, εξελίχθηκαν σε ιερό μονοπάτι, σε χορό σε ιεροτελεστία.

Με το πέρασμα των χρόνων από τους Αρχαίους και ύστερα στους μεσαιωνικούς, οι καλά μελετημένες αυτές διαδρομές αναπτύχθηκαν και επεκτάθηκαν έτσι ώστε να εξυπηρετούν την μεταφορά αγαθών και ανθρώπων, απέκτησαν δομή, υλικά, και αποτέλεσαν χαρακτηριστικά, αρχιτεκτονικά στοιχεία του εκάστοτε τόπου.

Μεταβαίνοντας στη σύγχρονη εποχή, μόνο κατά τον 20ο αιώνα αποποιήθηκε το θρησκευτικό χαρακτήρα το περπάτημα και το μονοπάτι, και θεωρήθηκε ως αισθητική δράση. Τόσο η λογοτεχνία, όσο και η γλυπτική ασχολήθηκαν με την

έννοια του μονοπατιού, με χαρακτηριστικά παραδείγματα τον Andre Bretton, και τους Ντανταϊστές που χρησιμοποίησαν το περπάτημα ως αντίδραση στο κατεστημένο της τέχνης του Παρισιού του 1920, καθώς και τους εκπροσώπους της land-art που αναζήτησαν τις απαρχές του τοπίου και της σχέσης τέχνης και αρχιτεκτονικής. Σημαντικό παράδειγμα αποτελεί το έργο του Richard Long "A Line Made by Walking", το 1967, στο οποίο ο καλλιτέχνης δημιούργησε ένα ίχνος στο γρασίδι, μια γραμμή, περπατώντας συνεχώς στην ίδια πορεία. Εκεί με κάθε αρχιτεκτονικό ή γλυπτικό στοιχείο να είναι εντελώς απόν, το περπάτημα και το ίχνος του έγινε αυτόνομη μορφή τέχνης (Careri, 2002). Οι αρχιτέκτονες αναζήτησαν στα μονοπάτια τα ιστορικά στοιχεία του νομαδισμού, ενώ τα μονοπάτια αποτέλεσαν τις βάσεις του περιπατητικού τουρισμού, μιας και ήταν απαραίτητα για να ταξιδέψει και να εξερευνήσει κανείς ανά τους αιώνες.

Διακρίνουμε αρκετά είδη μονοπατιών που χαρακτήθηκαν στο πέρασμα των αιώνων: Μονοπάτια που λειτούργησαν ως δρόμοι επικοινωνίας και εμπορίου (π.χ. ο δρόμος του μεταξιού), συνέδεαν μεταξύ τους εμπορικά και διοικητικά κέντρα, διέθεταν υποδομές κατά μήκος τους για να εξυπηρετούν τις μεγάλες διαδρομές των χρηστών τους, συντηρούνταν τακτικά και ήταν βατά από ζώα. Εντός των οικισμών υπήρχαν μονοπάτια για την εξυπηρέτηση των καθημερινών αναγκών, τη σύνδεση των οικισμών μεταξύ τους, αλλά και με τα χωράφια και τα κέντρα εμπορίου. Κάποια από τα μονοπάτια αυτά ήταν πλακοστρωμένα, ενώ άλλα, το δευτερεύον δίκτυο, χωμάτινα. Στη σύγχρονη εποχή η σχέση των ανθρώπων με τα μονοπάτια αλλάζει και πλέον αυτά λειτουργούν κυρίως ως άξονες αναψυχής και λιγότερο για ην εξυπηρέτηση καθημερινών αναγκών.

Πανευρωπαϊκά έχουν δημιουργηθεί μονοπάτια μεγάλων αποστάσεων που διασχίζουν ολόκληρες χώρες, πολιτιστικές διαδρομές, που συνδέουν σημεία πολιτιστικού ενδιαφέροντος, αλλά και θρησκευτικές διαδρομές, με θέμα θρησκευτικά μνημεία.

Στην Ελλάδα μια χώρα με έντονο ανάγλυφο, ποικιλομορφία τοπίων και μεγάλη βιοποικιλότητα, έχει αναπτυχθεί και εξελίσσεται συνεχώς μεγάλη τάση περιπατητικού τουρισμού με αξιοποίηση είτε παλαιών μονοπατιών είτε νέων, τόσο στη νησιωτική όσο και στην ηπειρωτική χώρα.

Έτσι στη σύγχρονη εποχή τα παραδοσιακά μονοπάτια αποτελούν το συνδυαστικό κρίκο μεταξύ του παρελθόντος με το παρόν, διερχόμενα από διαφορετικά σημεία του τόπου, από παραδοσιακούς οικισμούς, αγροτικά τοπία, περιοχές φυσικού κάλλους, αρχιτεκτονικά και ιστορικά μνημεία. Τα μονοπάτια δηλαδή θα μπορούσε να ειπωθεί ότι αποτελούν το ίχνος της ανθρώπινης δραστηριότητας στο φυσικό τοπίο, μέσα στο πέρασμα των αιώνων, και λειτουργούν ως φορείς ιστορικών, πολιτισμικών και αρχιτεκτονικών στοιχείων του τόπου.

1.1. Η σημασία των μονοπατιών ως φορείς πολιτισμού

Η αξία των μονοπατιών είναι πολυδιάστατη. Φανερώνουν την άρρηκτη σχέση των ανθρώπων με τη φύση, τη συνεχή αναζήτηση τρόπων διευκόλυνσης της καθημερινότητά τους, φέρουν μνήμες και ιστορίες ξεχασμένες, αποτελούν ιδιαίτερα στοιχεία της φύσης και της παράδοσης. Θα μπορούσαν τα ίδια να θεωρηθούν μνημεία, όχι μόνο ως αρχιτεκτονικές κατασκευές, αλλά ως φορείς άυλων χαρακτηριστικών που έχουν συγκεντρώσει στο πέρασμα των αιώνων. Η ανάγνωση των μονοπατιών δε γίνεται παρά να είναι πολυεπίπεδη, όπως και το πλήθος των νοημάτων που αυτά φέρουν. Έτσι αυτά αναγνωρίζονται ως:

- **Γραμμές-χαράξεις στο τοπίο**

Διασχίζοντας ένα μονοπάτι αλλά και παρατηρώντας το σε επίπεδο κάτοψης διακρίνεται μια χάραξη, μια γραμμή ως γεωμετρία και σχήμα στο χώρο. Ουσιαστικά πρόκειται για το ίχνος μιας επαναλαμβανόμενης πορείας. Ο Richard Long πραγματεύεται ακριβώς αυτή την έννοια στο έργο του "A Line Made by Walking", όπου η γραμμή στο έδαφος εμφανίζεται καθώς το γκαζόν αλλοιώνεται από τα επαναλαμβανόμενα βαδίσματα στην ίδια πορεία (Εικ. 1).

Σε πολλά μονοπάτια η γραμμή που αναφέρεται μπορεί να προκύψει ακόμα ως αλλοίωση του εδάφους ή της βλάστησης από επαναλαμβανόμενες ακολουθίες της ίδιας πορείας, αλλά και ως προσθήκη στο έδαφος υλικών για τη διαμόρφωση και τη σηματοδότηση της πορείας. (π.χ. πλακοστρώσεις, περιφράξεις). Άλλες ιδιαίτερες «γραμμές» έχουν προκύψει από ειδικές κατασκευές με προσθήκη υλικών στο τοπίο οι λεγόμενες ξερολιθιές, οι οποίες απαντώνται σε πολλά μέρη και κυρίως σε νησιά της χώρας, όπως η Άνδρος (Εικ.2).

Εικόνα 1_Το ίχνος διαγραφής επαναλαμβανόμενης πορείας σε χλοοτάπητα, Πηγή: Richard Long, 1967

**ΤΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΩΣ ΦΟΡΕΙΣ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΟΥ ΤΟΠΙΟΥ
[Η ΚΥΚΛΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΠΟΛΗΣ ΑΝΔΡΟΥ]**

Αναγιγνώσκοντας το τοπίο ως εικόνα, αντιλαμβανόμαστε όλες αυτές τις γραμμές, που είτε προέκυψαν από αλλοιώσεις είτε από προσθήκες υλικών, ως μέρος της σύνθεσης του «όλου» που προσλαμβάνουμε οπτικά.

Τα μονοπάτια, συνεπώς, είναι αναπόσπαστο κομμάτι της αισθητικής, της λειτουργίας και αρμονίας του τοπίου.

Εικόνα 2_Γραμμές στο τοπίο: μονοπάτι-ξερολιθιά, Φωτογραφία διαμορφωμένου μονοπατιού με περίφραξη από ξερολιθιά στην Άνδρο, Πηγή: Προσωπικό αρχείο

- **Ιστορικά στοιχεία**

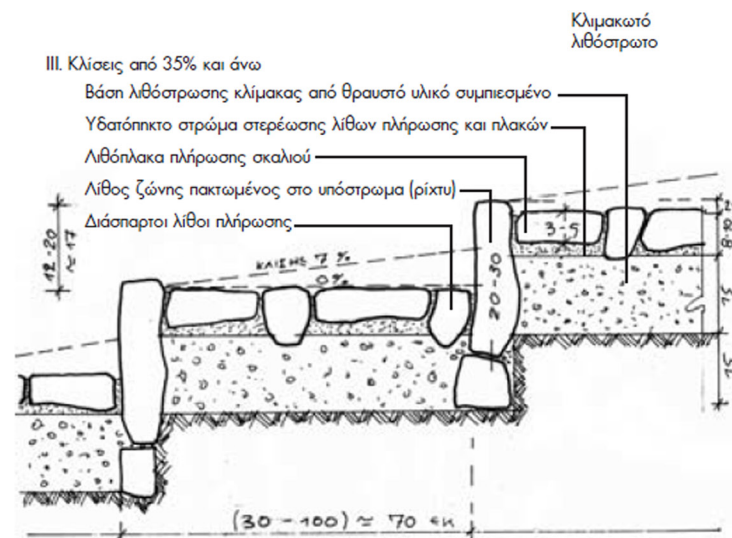
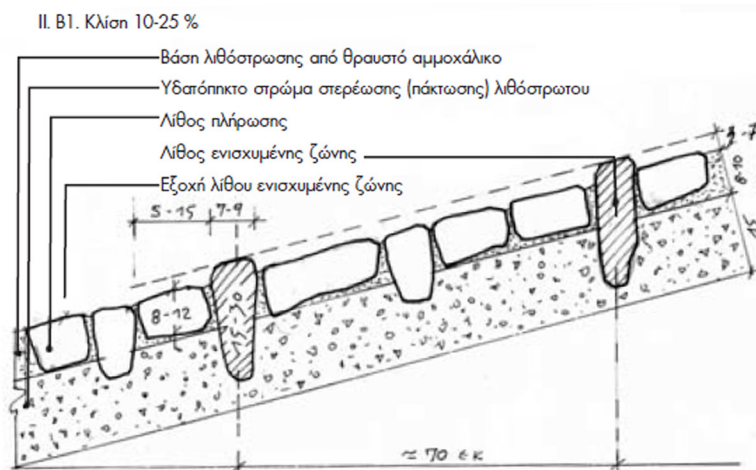
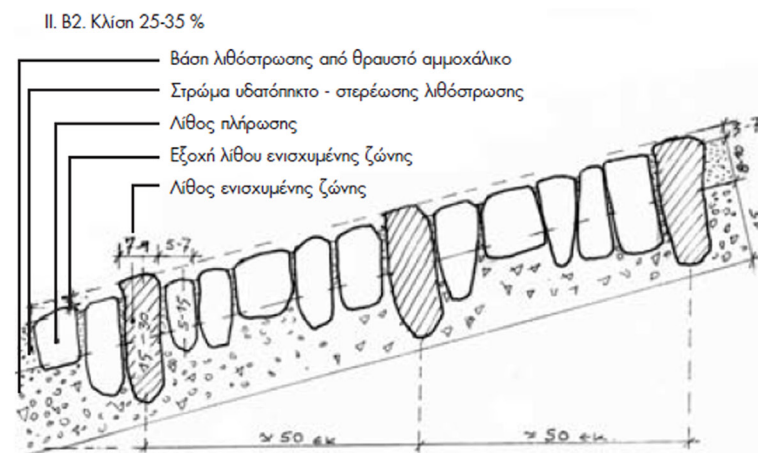
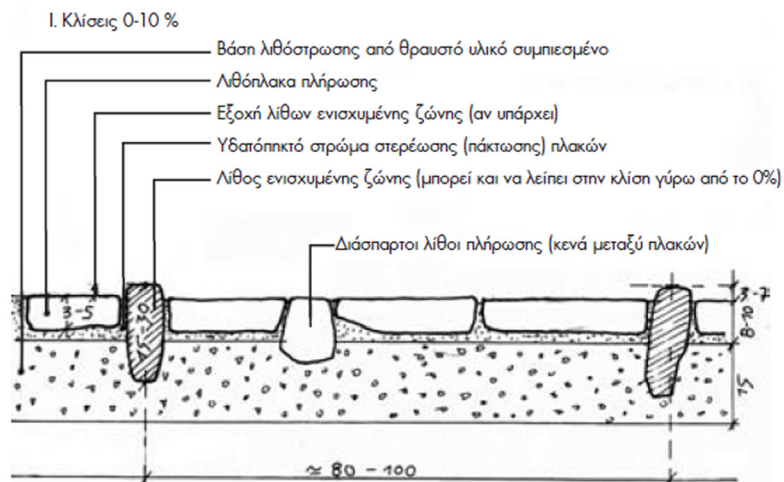
Ο Raporport(2010) αναφερόμενος στους παράγοντες που επηρεάζουν τη μορφή του σπιτιού, επισημαίνει πως δεν πρέπει να εξετάζονται μόνο οι υλικοί (κλίμα, ανάγλυφο, υλικά), αλλά και οι κοινωνικοπολιτισμικοί παράγοντες. Η κατασκευή του σπιτιού είναι «ένα φαινόμενο πολιτισμικό», αντανακλά, συνεπώς, το πλαίσιο κατά το οποίο υλοποιείται, μια σειρά κοινωνικοπολιτισμικών παραγόντων (Raporport, 2010). Κατ' επέκταση, όλες οι παραδοσιακές κατασκευές, ως έκφραση της λαϊκής παράδοσης, αποτελούν σύμφωνα με τον Raporport «άμεσα και ασυνείδητα υλοποιημένη μορφή ενός πολιτισμού, των αναγκών του και των αξιών του, των επιθυμιών, των ονείρων και των πόθων ενός λαού» (Raporport, 2010). Τα μονοπάτια, ως ανθρώπινες κατασκευές αποτελούν φορείς ιστορικών και κοινωνικών στοιχείων (π.χ. Η μεγάλη στράτα της Άνδρου δημιουργήθηκε από την ανάγκη για επικοινωνία μεταξύ των κάστρων του νησιού κατά τη Φραγκοκρατία), και φανερώνουν επίσης στο διάβα τους και άλλα στοιχεία-ανθρώπινα κατασκευάσματα. Οι ξερολιθιές, διάσπαρτες στη νησιωτική Ελλάδα, διαμορφωμένες ως αποτέλεσμα της ανάγκης των ανθρώπων για αύξηση της καλλιεργήσιμης επιφάνειας, στη προβιομηχανική εποχή, αποτελούν χαρακτηριστικό παράδειγμα.

- **Αρχιτεκτονικά στοιχεία**

Τα μονοπάτια αποτελούν, ως κατασκευές, δείγματα λαϊκής αρχιτεκτονικής και πολλές φορές επιτεύγματα της μηχανικής και ευρεσιτεχνίες της εποχής. Όπως επισημαίνει ο Raporport μιλώντας για παραδοσιακή αρχιτεκτονική, όλα τα μέλη της κοινωνίας γνωρίζουν πάνω-κάτω τις ανάγκες μιας κατασκευής, χωρίς να υπάρχει σαφής επαγγελματικός διαχωρισμός, και οι μορφές είναι σχετικά ενιαίες. Τα πρότυπα διαφοροποιούνται μόνο κατά περίπτωση, σε επιμέρους στοιχεία τους. (Raporport, 2010). Όλες οι κατασκευές εντάσσονται πλήρως στο περιβάλλον τους, σέβονται τις υπόλοιπες κατασκευές, αλλά και τους ανθρώπους και τα οικοσυστήματα. Είναι έκφραση μιας «οικονομίας της κατασκευής», η οποία δεν αφορά μόνο τα χρήματα και τα υλικά, αλλά ακόμα τον κόπο κατά τη φάση κατασκευής, καθώς και τη μετέπειτα χρήση της.

Τα μονοπάτια, γενικά ως παραδοσιακές κατασκευές, υπακούν τις ίδιες αρχές. Κατασκευάστηκαν με γνώμονα τις λειτουργικές ανάγκες και τους διαθέσιμους πόρους. Διαθέτουν ενιαίο χαρακτήρα, αλλά και ιδιαιτερότητες που τα κάνουν μοναδικά. Μπορεί να είναι χωμάτινα, ή πλακόστρωτα, με τις πλάκες οριζόντια τοποθετημένες για οικονομία υλικών, σε επίπεδες επιφάνειες, και κάθετα τοποθετημένες στα σκαλοπάτια, για το καλύτερο σφήνωμα στο χώμα (Εικ. 3).

ΤΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΩΣ ΦΟΡΕΙΣ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΟΥ ΤΟΠΙΟΥ [Η ΚΥΚΛΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΠΟΛΗΣ ΑΝΔΡΟΥ]

Εικόνα 3_Διάταξη λίθων σε διαφορετικούς τύπους πλακόστρωσης μονοπατιών, Πηγή: Παγκρατίου Ελ., Μιχαήλ Γ., Πουλογιάννη Ν., 2009, «Εγχειρίδιο ξερολιθικών κατασκευών: Λιθοστρώσεις»

ΤΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΩΣ ΦΟΡΕΙΣ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΟΥ ΤΟΠΙΟΥ
[Η ΚΥΚΛΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΠΟΛΗΣ ΑΝΔΡΟΥ]

Επίσης Περιφράξεις από ξερολιθιά σε σημαντικούς δρόμους, για την αποτροπή των ζώων, κατασκευασμένες με οριζόντια τοποθετημένες πλάκες για συμπαγείς τοίχους, αλλά και κατακόρυφες πλάκες κατά διαστήματα, για οικονομία υλικού, σε μέρη όπου υπήρχε διαθεσιμότητα πόρων (στήματα σε ξερολιθιές στην Άνδρο) (Εικ. 4). Ταυτόχρονα, τα μονοπάτια λειτουργούν ως άξονες ανάδειξης άλλων αρχιτεκτονικών στοιχείων όπως παραδοσιακές βρύσες, μύλους, αγροτικές κατασκευές, γεφύρια που αντέχουν αιώνες, αποτελώντας μάθημα για τη συμβατή χρήση υλικών και μεθόδων δόμησης στο εκάστοτε περιβάλλον.

Εικόνα 4_Ξερολιθιά με στήματα στην Άνδρο,
Πηγή: Προσωπικό αρχείο

● Βιωματικά ερεθίσματα

Ο όρος «μονοπάτι» προσδιορίζει ταυτόχρονα την πράξη της διάσχισης, την γραμμή που διασχίζει το χώρο, αλλά και την αφήγηση του χώρου που διασχίζεται (Careri, 2002). Τα μονοπάτια ως γραμμές αλλά και ως αφήγηση του χώρου που διασχίζουν (ιστορικά στοιχεία), αναλύθηκαν ήδη, γίνεται έτσι μια προσπάθεια να προσδιοριστεί η έννοια της βιωματικής εμπειρίας που αποκτά κάποιος κατά την διάσχιση ενός μονοπατιού.

Το περπάτημα ως πράξη έχει μια ιδιαιτερότητα, καθώς όπως αναφέρει ο Careri περπατώντας υπάρχει «ταυτόχρονη ανάγνωση του χώρου και παράλληλα εγγραφή σε αυτόν» (Careri, 2002). Σε κάθε βάδισμα χαράσσεται το προσωπικό ίχνος του καθενός, κυριολεκτικά και μεταφορικά, αλλά ξεδιπλώνονται ταυτόχρονα όλα τα προηγούμενα ίχνη, τόσο στο ίδιο το μονοπάτι όσο και στον περιβάλλοντα χώρο.

Σύμφωνα με τον Norberg-Schulz (2009) «η γη είναι μια σκηνή όπου διαδραματίζεται η καθημερινή ζωή του ανθρώπου. Ως ένα βαθμό μπορεί να ελεγχθεί και να διαμορφωθεί, και από αυτό προκύπτει μια φιλική σχέση. Έτσι το φυσικό τοπίο καθίσταται πολιτισμικό τοπίο, δηλαδή ένα περιβάλλον όπου ο άνθρωπος έχει βρει μια θέση με νόημα μέσα στην ολότητα». Περπατώντας σε παραδοσιακά, παλιά έως αρχαία μονοπάτια ερχόμαστε σε επαφή και ταυτόχρονα αλληλεπιδρούμε με υλικά και άυλα πολιτισμικά στοιχεία που έχουν διαμορφωθεί στο συγκεκριμένο τοπίο.

Αρχικά, διασχίζοντας ένα μονοπάτι εντοπίζουμε **(πρόσληψη μέσω των αισθήσεων)** όλα τα στοιχεία εκείνα που «αποτελούν τη βάση προσανατολισμού του ανθρώπου στο χώρο», σύμφωνα με τον Lynch, δηλαδή «τον κόμβο» (τοπόσημο), το ίδιο το «μονοπάτι», το «όριο», την «περιοχή» (Norberg-Schulz, 2009). Επίσης εντοπίζονται και άλλα στοιχεία τα φυσικά δηλαδή χαρακτηριστικά του χώρου στον οποίο κινούμαστε όπως το ανάγλυφο του εδάφους, τα υλικά, οι θέες κ.ά.. Όλα αυτά τα υπαρκτά στοιχεία είναι φορείς νοημάτων. Όπως για παράδειγμα μια βρύση στο πλάι ενός μονοπατιού. Σηματοδοτεί με την ύπαρξη υγρού στοιχείου, όταν όμως περιβάλλεται από βλάστηση, αποτελεί σημείο στάσης και αλληλεπίδρασης μεταξύ των ανθρώπων, και σηματοδοτεί κάποιο τοπόσημο. Η ανάγνωση του τόπου δεν περιορίζεται, όπως αντιλαμβανόμαστε, μόνο στον εντοπισμό των στοιχείων του τόπου μέσω των αισθήσεών μας, αλλά επεκτείνεται στο συσχετισμό τους, με την ανάκληση της μνήμης **(νοητική επεξεργασία)** (Πηλαβάκη, 2017).

Για τον καθέναν μπορούν να γεννηθούν μνήμες οπουδήποτε. Όμως, οι μνήμες αυτές είναι υποκειμενικές και εξαρτώνται από τα προσωπικά βιώματα. Κάθε ερέθισμα, περπατώντας σε ένα μονοπάτι, μπορεί να προκαλέσει προσωπικές μνήμες, διαφορετικές στον καθένα. Ως κοινωνικό όν, όμως, ο άνθρωπος διαμορφώνει τις μνήμες του μέσα στην κοινωνία την οποία ανήκει. Αποκτά «συλλογικές μνήμες», οι οποίες εκφράζουν μια ιδιαίτερη δυναμική, γιατί δεν «εκδηλώνονται μόνο κοινωνικά,

αλλά έχουν τελεστικό χαρακτήρα», έχουν «δράσεις και αντιδράσεις» σε κοινωνικό πλαίσιο. (Σταυρίδης Σ. (επιμ.), 2006).

Στο προηγούμενο παράδειγμα, ως τόπος αλληλεπίδρασης η βρύση δίπλα στο μονοπάτι είναι χώρος όπου δύνανται να διαμορφωθούν συλλογικές μνήμες. Ακόμα, αλληλεπιδράσεις όπως χαιρετισμοί, χειραψίες και ανταλλαγή προσφωνήσεων, που απαντώνται σε ένα σημείο στάσης ή σε μια διαδρομή διαμορφώνουν συνήθειες από κοινωνικά αποδεκτές συμπεριφορές, συλλογικές μνήμες, συνεπώς και χώρο (Σταυρίδης Σ. (επιμ.), 2006).

Οι συλλογικές μνήμες είναι άμεσα συνδεδεμένες με το χώρο. Στη θέαση ενός χωραφιού (χώρος), συνεπώς, ανακαλούνται μνήμες συλλογικές που έχουν να κάνουν με την αγροτική παραγωγή και τις παραδοσιακές μεθόδους (π.χ. αλώνι, αλέτρι, δρεπάνι, θερισμός). Στο πέρασμα από ένα ποτάμι σκεφτόμαστε μύθους με νεράιδες και ξωτικά. Έτσι γίνεται αντιληπτό πως το παρελθόν είναι πανταχού παρόν, είτε μόνο με φυσική υπόσταση, είτε με μορφή μυθολογίας. Οι μύθοι είναι ο τρόπος των ανθρώπων να δώσουν νόημα στον κόσμο τους. Έχοντας διαμορφώσει τις κοινωνίες του παρελθόντος «εξηγώντας» οτιδήποτε δυσνόητο, οι μύθοι και το μεταφυσικό έχουν γίνει αναπόσπαστο στοιχείο της υπαίθρου.

Η νοητική επεξεργασία όμως, δεν αφορά μόνο τη σχέση του ανθρώπου με τη μνήμη, αλλά και την αλληλεπίδρασή του με τα στοιχεία του περιβάλλοντος, του χώρου. Για τον Norberg-Schulz «ο τόπος είναι αναπόσπαστο κομμάτι της ύπαρξης», αποτελεί δηλαδή το υπόβαθρο δράσης και εμπειρίας του ανθρώπου (Norberg-Schulz, 2009). Ταυτόχρονα, ο καθένας αντιλαμβάνεται το χώρο με διαφορετικό τρόπο, και υπό αυτή την έννοια, προσλαμβάνει τελικά την «εμπειρία του χώρου» όπως τον βιώνει (Πηλαβάκη, 2017), κατανοεί και ερμηνεύει τα στοιχεία του, έτσι ώστε ο χώρος από ένα απροσδιόριστο σύνολο πραγμάτων, γίνεται βίωμα. Ο χώρος εν τέλει εμπεριέχει τον ίδιο τον άνθρωπο (Πηλαβάκη, 2017)(Εικ.5).

Επανερχόμενοι στα μονοπάτια, η κίνηση σε αυτά, το περπάτημα, ο εντοπισμός και η παρατήρηση των υλικών στοιχείων, η ανάγνωση του τοπίου και η ερμηνεία του από τον περιπατητή εμπεριέχουν τον άνθρωπο. Η κίνηση στο μονοπάτι αποτελεί σημαντική βιωματική εμπειρία.

**ΤΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΩΣ ΦΟΡΕΙΣ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΟΥ ΤΟΠΙΟΥ
[Η ΚΥΚΛΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΠΟΛΗΣ ΑΝΔΡΟΥ]**

Εικόνα 5_Ο Άνθρωπος, ο χώρος, το μονοπάτι. Οπτική αναφορά στη βιωματική εμπειρία του βαδίσματος σε μονοπάτι, Πηγή: Προσωπικό αρχείο

1.2.

Περίπατητικός Τουρισμός

Η παραδοσιακή έκφραση του τουρισμού, ο λεγόμενος «Μαζικός Τουρισμός», ενώ προσέφερε μεγάλο οικονομικό όφελος κατά τον 20ο αιώνα, λόγω των επιπτώσεών του δέχεται πλέον κριτική.

Η μαζική εισροή επισκεπτών, ειδικά στα νησιά, την καλοκαιρινή περίοδο, η οποία δε συνοδεύονταν από οργανωμένη παροχή υπηρεσιών, είχε αρνητικές συνέπειες στο φυσικό περιβάλλον και τον πολιτισμικό πλούτο. Ακόμα, η έλλειψη διεποχικότητας οδήγησε σε οικονομικές επιπτώσεις των τουριστικών περιοχών (Σιγάλα, 2014).

Σε αντιδιαστολή με τον μαζικό τουρισμό έρχονται οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού, οι οποίες αναφέρονται σε ένα «θέμα», μια δραστηριότητα και έχουν ως άξονες:

- 1. Προστασία του φυσικού περιβάλλοντος (όπως μικρό μέγεθος καταλυμάτων, καταλύματα φιλικά και προσαρμοσμένα στο φυσικό και δομημένο περιβάλλον, περιορισμένος αριθμός επισκεπτών στο χώρο και το χρόνο, κα.)*
- 2. Προστασία της κοινωνικής και πολιτισμικής κληρονομιάς*
- 3. Ενεργητική συμμετοχή και δραστηριοποίηση των τουριστών*
- 4. Ποιοτική παροχή υπηρεσιών και αναψυχή των τουριστών*
- 5. Οικονομικό όφελος για την τοπική οικονομία (Καραγιάννη, 2015)*

Τον τελευταίο καιρό, οι άνθρωποι έχουν στραφεί προς αυτές τις εναλλακτικές μορφές (εκθεσιακός τουρισμός, τουρισμός περιπέτειας, οικοτουρισμός, περιπατητικός-φυσιολατρικός τουρισμός κ.α..).

Ο σημερινός τρόπος ζωής διακρίνεται από μεγάλη εσωστρέφεια. Όπως παρατηρεί ο Ingold (Ingold, 2015), ο πυρήνας της κατοίκησης μας περιλαμβάνει πλέον όσα διαδραματίζονται στο εξωτερικό περιβάλλον. Σε αντιδιαστολή με αυτό ο τρόπος ζωής των προγόνων μας παρουσιάζει μια αγνή μορφή ως προς την κατοίκηση και τη σχέση του ανθρώπου με το φυσικό περιβάλλον. Οι άνθρωποι στο παρελθόν δεν παρατηρούσαν απλά εικόνες της φύσης, αλλά αλληλοεπιδρούσαν με το περιβάλλον, βίωναν μέσα στο τοπίο και όχι πάνω σε αυτό.

Οι σημερινοί περιπατητές αναζητούν πέρα από την χαλάρωση, την αναψυχή και την επαφή με άλλους, τα βιωματικά ερεθίσματα που προσλαμβάνουν στο εκάστοτε τοπίο.

Κίνητρα για την επιλογή των εναλλακτικών μορφών τουρισμού αποτελούν το φυσικό κάλλος της περιοχής προς επίσκεψη,

η ύπαιθρος, οι γεωμορφολογικοί σχηματισμοί, η χλωρίδα και η πανίδα. Ακόμα, η εξερεύνηση διαφορετικών πολιτισμικών στοιχείων και ιστορικών τόπων, όπως επίσης η δυνατότητα διερεύνησης διαφορετικών τρόπων ζωής και δραστηριοτήτων σε επαφή με τη φύση.

Θα μπορούσε να γίνει αναφορά στο «ιδανικό της εξοχής», μια κοινωνική κατασκευή που συμπορεύεται με τη βιομηχανική κοινωνία (Τερκενλή, 2003), ξεκινά από το Ηνωμένο Βασίλειο, αλλά επεκτείνεται φτάνοντας και στην Ελλάδα. Η αναζήτηση της επαφής με το τοπίο δεν αναφέρεται μόνο στο αγροτικό τοπίο, αλλά σε όλα αυτά με τα οποία ο άνθρωπος αλληλεπιδρά. Στη συγκεκριμένη μελέτη δίνεται έμφαση στην ευρύτερη κατηγορία του φυσιολατρικού τουρισμού στην οποία εντάσσεται και ο περιπατητικός τουρισμός.

Σύμφωνα με τον οργανισμό τουρισμού Νέας Ζηλανδίας «περιλαμβάνει ένα αριθμό υπαίθριων δραστηριοτήτων στις οποίες συμμετέχουν οι τουρίστες, σε φυσικά περιβάλλοντα. Ο φυσιολατρικός τουρισμός περιλαμβάνει τόσο δραστηριότητες περιπέτειας υψηλών επιδράσεων στο περιβάλλον όπως jet ski, ελεύθερες πτώσεις με αλεξίπτωτο και αναρρίχηση, όσο και πιο ήπιες δραστηριότητες όπως πεζοπορία, περιηγήσεις στην άγρια φύση ή σε όμορφα τοπία και θαλάσσιες περιηγήσεις.», Έτσι τα πλαίσια του φυσιολατρικού τουρισμού, πραγματοποιούνται ποικίλες δραστηριότητες, οι οποίες συσχετίζουν τον επισκέπτη με τη φύση αλλά και τον τόπο, αλλά και τα πολιτισμικά στοιχεία αυτού, τους ανθρώπους του, τις συνήθειές τους, την ιστορία. Ως εκ τούτου, ο φυσιολατρικός τουρισμός θεωρείται ευρύτερη κατηγορία στην οποία εντάσσονται επιμέρους μορφές τουρισμού, όπως ο περιπατητικός-περιηγητικός (Καραγιάννη, 2015).

Εστιάζοντας στον περιπατητικό-περιηγητικό τουρισμό, θα μπορούσαμε να τον ορίσουμε ως τη «μορφή εναλλακτικού τουρισμού η οποία έχει ως κύριο χαρακτηριστικό την πεζοπορία διαμέσου περιοχών αξιόλογων αισθητικά, περιβαλλοντικά και πολιτιστικά, με σκοπό να βιώσουν τα φυσικά και πολιτισμικά κάλλη των περιοχών, αλλά μέσω σωματικής δραστηριότητας, η οποία εγγυάται υγεία» (Σφακιανάκης, 2000).

Διακρίνεται σε :

Trekking- διαρκεί παραπάνω από μια μέρα, υπάρχει διανυκτέρευση και συνήθως η πεζοπορία διαρκεί 4-6 ώρες τη μέρα συνεχόμενα. πραγματοποιείται κυρίως σε ορεινές και ημιορεινές περιοχές και είναι οργανωμένη με επαγγελματία επικεφαλής, και ειδικό εξοπλισμό.

Hiking- είναι η απλούστερη μορφή του περιπατητικού τουρισμού καθώς διαρκεί κάποιες ώρες, δεν είναι ιδιαίτερα οργανωμένη και δεν χρειάζεται ειδικός εξοπλισμός. Ο περιπατητής βελτιώνει την υγεία του με την ήπια σωματική άσκηση και απολαμβάνει το φυσικό περιβάλλον.

1.3.

Διαδρομές Πεζοπορίας στην Ευρώπη

Για την άσκηση του περιπατητικού-περιηγητικού τουρισμού αξιοποιήθηκαν αρχαίες χαράξεις, τα υπάρχοντα μονοπάτια, δρόμοι μεταφοράς και επικοινωνίας. Σε επίπεδο χωρών το δίκτυο αυτό είναι ήδη μεγάλο και εστιάζοντας σε επίπεδο Ευρώπης μπορεί κανείς να διασχίσει όλη την Ήπειρο βαδίζοντας σε τέτοια μονοπάτια. Έκφραση αυτού του δικτύου είναι τα **ευρωπαϊκά μονοπάτια μεγάλων αποστάσεων**, ένα δίκτυο μονοπατιών που καθορίστηκαν από την Ευρωπαϊκή ένωση πεζοπορίας (European Ramblers' Association), η οποία ιδρύθηκε το 1969 στη Γερμανία. Πρόκειται για ένα δίκτυο διαδρομών πεζοπορίας που αναπτύσσεται σε ήδη υπάρχοντα μονοπάτια σε κάθε χώρα, διασχίζοντας όλη την Ευρώπη. Οι διαδρομές αυτές έχουν το πρόσημο E και τον αριθμό της διαδρομής τους από το 1 μέχρι το 12. Οι διαδρομές που διασχίζουν περισσότερες από δύο χώρες ξεκινούν από 2.000 χλμ. και φτάνουν μέχρι 12.000χλμ. και παρουσιάζουν μεγάλη **ποικιλομορφία στο χαρακτήρα τους**. Αλλού είναι χωμάτινα μονοπάτια μέσα στη φύση, αλλού τμήματα ασφαλτοστρωμένων δρόμων, αλλού κατασκευασμένα παραδοσιακά μονοπάτια. Περνάνε από εντυπωσιακά φυσικά τοπία, ιστορικά μέρη και από το επίπεδο της θάλασσας μέχρι τα 2000μ. σε υψόμετρο. (Δ2)

Το πρώτο μονοπάτι μεγάλης απόστασης ήταν το National Blue Trail, στην Ουγγαρία το 1938, το οποίο σήμερα εντάσσεται στη διαδρομή E4. Με την εξέλιξη της Ευρωπαϊκής ένωσης έγινε δυνατή η επέκταση του δικτύου, του οποίου το συνολικό μήκος σήμερα φτάνει τα 70.000km (Δ3).

Τα μονοπάτια αυτά φέρουν τις δικές τους σηματοδοτήσεις, αλλά και έναν ενιαίο τρόπο σηματοδότησης: μια μπλε ταμπέλα με το αστέρι της Ευρωπαϊκής Ένωσης με κίτρινο χρώμα, καθώς και το γράμμα E με τον αριθμό της εκάστοτε διαδρομής στο κέντρο(Εικ.6).

Εικόνα 6_Ενιαία σηματοδότηση Ευρωπαϊκών μονοπατιών μεγάλων αποστάσεων, Πηγή: era-ewv-ferp.org

**ΤΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΩΣ ΦΟΡΕΙΣ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΟΥ ΤΟΠΙΟΥ
[Η ΚΥΚΛΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΠΟΛΗΣ ΑΝΔΡΟΥ]**

Δύο από τα μονοπάτια, το E4 και το E6 φτάνουν στην Ελλάδα και διανύουν μεγάλο μέρος στη χώρα μας.

Συγκεκριμένα, το E4 (Εικ.7) ξεκινάει από το Γιβραλτάρ και μέσω Γαλλίας-Ελβετίας-Αυστρίας-Ουγγαρίας-Ρουμανίας και Βουλγαρίας φτάνει στην Ελλάδα, την οποία διασχίζει κάθετα μέχρι το Γύθειο, ενώ συνεχίζει και διασχίζει κατά μήκος την Κρήτη, τερματίζοντας στη Ζάκρο. Έχει συνολικό μήκος 12.000km, από τα οποία 1.832km εντός Ελλάδος.

Το δεύτερο μεγάλο μονοπάτι, το E6 (Εικ.8), ξεκινάει από τη Φινλανδία και διασχίζοντας Δανία-Γερμανία-Τσεχία-Αυστρία-Σλοβενία, από το λιμάνι της Ρίεκα φτάνει στην Ηγουμενίτσα και διασχίζει οριζόντια την Ελλάδα μέχρι τη Σαμοθράκη, όπου καταλήγει στην κορυφή του όρους Φεγγάρι. Το συνολικό του μήκος είναι περίπου 6.000km με το ελληνικό τμήμα να είναι 1.166km.

Εικόνα 7_Ευρωπαϊκό μονοπάτι Μεγάλων αποστάσεων E4, Πηγή: era-ewv-ferp.org

Εικόνα 8_Ευρωπαϊκό μονοπάτι Μεγάλων αποστάσεων E6, Πηγή: era-ewv-ferp.org

1.4.

Διαδρομές Πεζοπορίας στην Ελλάδα

Εθνικά μονοπάτια μεγάλων αποστάσεων

Μέχρι σχετικά πρόσφατα η Ελλάδα, πέρα από τις βασικές οδικές αρτηρίες, δε διέθετε ολοκληρωμένο οδικό δίκτυο, με αποτέλεσμα την εκτεταμένη χρήση μονοπατιών από πεζούς και ζώα. Ωστόσο, με τη μαζική χρήση αυτοκινήτων το δίκτυο αυτό των μονοπατιών παρήκμασε και ερήμωσε.

Τα τελευταία χρόνια, αναγνωρίζεται η πολιτισμική τους αξία και γίνεται μια προσπάθεια, τόσο από ιδιώτες όσο και από διάφορους φορείς για την αναζωογόνηση των μονοπατιών, τον καθορισμό των χαράξεων τους, τον καθαρισμό, τη συντήρηση, τη σήμανσή τους.

Ένα από τα βασικά στοιχεία της ανάπτυξης της πεζοπορίας, της ορειβασίας και του ορεινού τουρισμού της χώρας μας υπήρξε η κατασκευή – διάνοιξη και συντήρηση αυτού του δικτύου μονοπατιών. Από το 1920 & 1930 ξεκίνησε η σηματοδότηση αρχικά ορειβατικών μονοπατιών, η οποία με τα χρόνια επεκτάθηκε και θεσμοθετήθηκε.

Το 1984, μετά από συνεννοήσεις της Ομοσπονδίας (Ε.Ο.Ο.Α.) και της Ευρωπαϊκής Ένωσης Ορεινής Πεζοπορίας (Ε.Ω.Β.), αποφασίστηκε δύο ευρωπαϊκά μονοπάτια μεγάλων αποστάσεων, τα Ε4 και Ε6, να τερματίζουν στην Ελλάδα. Έτσι άρχισε να γίνεται σταδιακά η σηματοδότηση αυτών των μονοπατιών με χρηματοδότηση από τον Ε.Ο.Τ. και εκτέλεση του κάθε επιμέρους έργου από την Ομοσπονδία (Δ4).

Δημιουργήθηκε έτσι ένα ευρύ δίκτυο συνολικού μήκους περίπου 3.500km με το κυριότερο τμήμα να καταλαμβάνουν τα τμήματα των Ευρωπαϊκών Μονοπατιών Μεγάλων Διαδρομών Ε4 και Ε6 (Λάμπρου, 2011). Πέρα από τα δύο αυτά Ευρωπαϊκά μονοπάτια, σημειώθηκαν άλλα επτά (7) μονοπάτια μεγάλων διαδρομών, τέσσερα (4) στην Βόρεια Ελλάδα και την Θεσσαλία, και τρία (3) στην Πελοπόννησο, τα οποία συμπληρώνουν τα Ευρωπαϊκά μονοπάτια και σχηματίζουν ένα δίκτυο περιπατητικών μονοπατιών.

Το **Μονοπάτι Νο Ο1** στην βόρεια Ελλάδα δίνει στον περιπατητή την δυνατότητα να περπατήσει από το Μέτσοβο (Ε6) της Ηπείρου, πάνω στα βουνά Περιστέρι (2295 μ.) και Κακαρδίτσα (2429 μ.), μέχρι το Γαρδίκι της Θεσσαλίας, και να συναντήσει το Ε4 στην Ελάτη.

Το **Μονοπάτι Νο Ο3** επιτρέπει στον περιπατητή να πορευτεί από τα Ιωάννινα (Ε6) πάνω στα βουνά Μιτσικέλι (1810 μ.) και στα χωριά Κήποι και Μονοδέντρι μέχρι το Φαράγγι του Βίκου (4 ώρες) και κατόπιν, σε μια πορεία 6 ημερών, να ανεβεί στα βουνά Τύμφη (2497 μ.), Σμόλικά (2637 μ.) και Γράμμο (2520 μ.), κοντά στα Αλβανικά σύνορα, οπότε συναντά πάλι το Ε6 στο Νεστόριο.

Το **Μονοπάτι Νο 02** συνδέει τον Όλυμπο με το Πήλιο. Ο περιπατητής αφήνει το άγριο τοπίο του Ολύμπου (Ε4) και κατεβαίνει στην πεδιάδα της Θεσσαλίας, αναρριχάται στην απέναντι Όσσα (1978 μ.) και κατόπιν, σε μια πορεία 4 ημερών, φθάνει μέσα από ένα ωραίο τοπίο στις ακτές του Αιγαίου Πελάγους, στους πρόποδες του Πηλίου.

Η σηματοδότηση του **μονοπατιού 04** δεν έχει συμπληρωθεί. Προγραμματίστηκε να αποτελεί το νότιο κλάδο του Ευρωπαϊκού μονοπατιού Ε6, που θα ένωνε την Θεσσαλονίκη με την Ξάνθη στην Θράκη, περνώντας από την χερσόνησο της Χαλκιδικής. Το μόνο τμήμα του μονοπατιού, που έχει σηματοδοτηθεί, είναι το τμήμα από την Αμφίπολη (αρχαιολογικός χώρος), πάνω από το Παγγαίο, με την έξοχη θέα του προς την θάλασσα και την πεδιάδα των Φιλίππων, μέχρι να χωριά Νικήσιανη και Ελευθερούπολη.

Στην Πελοπόννησο, το **μονοπάτι 31** συνδέει την Πάτρα με την μικρή πόλη της αρχαίας Ολυμπίας. Από την πόλη, όπου φθάνει το φέrru μπώτ από την Ιταλία, ο περιπατητής μπορεί να πορευτεί στο όμορφο τοπίο και να φθάσει, μετά από 5 μέρες, στην αρχαία Ολυμπία. Η Πελοπόννησος, γεωγραφικό νησί στην ουσία, διαθέτει πολλά αρχαιολογικά σημεία. Το **Μονοπάτι 32** ξεκινά στην Βυτίνα (Ε4) και παρέχει στον περιπατητή την δυνατότητα να περάσει κατεβαίνοντας το πράσινο φαράγγι του Λούσιου και να επισκεφτεί δύο παλαιά μοναστήρια, να περπατήσει στις πλαγιές του υψηλότερου βουνού της Πελοποννήσου, του Ταΰγετου (2407 μ.), γνωστού από την αρχαιότητα, και να κατεβεί μέσω του φαραγγιού του Βίρου (8-10 ώρες πορεία) στην ακτή της θάλασσας της Καρδαμής, στον Μεσσηνιακό Κόλπο.

Το **Μονοπάτι 33** ξεκινά στο χωριό Άγιος Πέτρος (Ε4), διατρέχει τις ανατολικές πλαγιές και την κορφή του Πάρνωνα (1936 μ.) και κατεβαίνει μέχρι τον φάρο του Ακρωτηρίου Μαλέα.

Το Ευρωπαϊκό Μονοπάτι Μεγάλων Διαδρομών **Ε4**, ξεκινώντας από τα Πυρηναία, φθάνει στην Ελλάδα μέσω Γιουγκοσλαβίας στο φυλάκιο της Νίκης βόρεια της Φλώρινας. Διασχίζει όλη την χώρα έως το νοτιότερο άκρο της Πελοποννήσου το Γύθειο, έτσι δίνεται η δυνατότητα στον ορειβάτη να γνωρίσει όλη την ποικιλία του Ελληνικού τοπίου και της Ελληνικής φύσης. Η διαδρομή του μονοπατιού στην Ελλάδα μπορεί να χωριστεί σε τρία μεγάλα τμήματα: το Βόρειο μέχρι τα Μετέωρα, το μεσαίο μέχρι τους Δελφούς, και το Νότιο (Πελοπόννησος) μέχρι το Γύθειο.

Η διαδρομή του Νότιου τμήματος θεωρείται πολύ πιο εύκολη από τη βόρεια και μπορεί να περπατηθεί όλες τις εποχές του έτους καθώς το κλίμα της Πελοποννήσου είναι πολύ πιο ήπιο. Το μεγαλύτερο υψόμετρο της συνολικής διαδρομής είναι η κορυφή του Ολύμπου Σκολιό (2.911 μ). Ιδανική περίοδος για να περπατηθεί το Ε4 στην Ελλάδα είναι από 15 Μαΐου έως αρχές Οκτωβρίου. Το κλίμα, μεσογειακό, παρουσιάζει μεγάλη ξηρασία το καλοκαίρι και μεγάλη διαφορά θερμοκρασίας την ημέρα από την νύκτα. Πουλόβερ και αδιάβροχο θεωρούνται απαραίτητα και το καλοκαίρι. Χιόνια συναντά ο ορειβάτης από τον Νοέμβριο μέχρι τέλος Ιουνίου (Δ4).

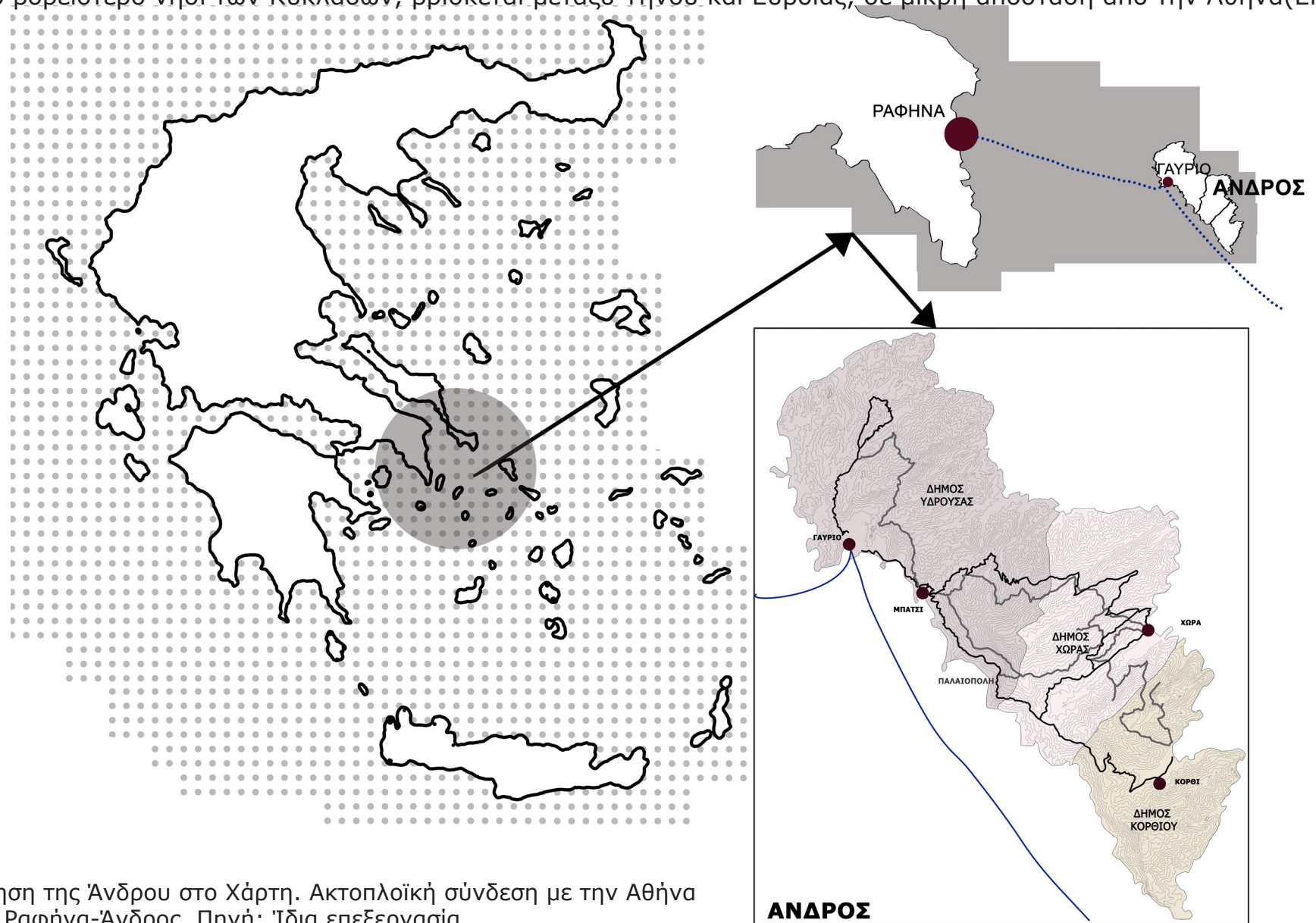
ΤΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΩΣ ΦΟΡΕΙΣ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΟΥ ΤΟΠΙΟΥ
[Η ΚΥΚΛΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΠΟΛΗΣ ΑΝΔΡΟΥ]

2.

Η ΑΝΔΡΟΣ

**ΤΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΩΣ ΦΟΡΕΙΣ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΟΥ ΤΟΠΙΟΥ
[Η ΚΥΚΛΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΠΟΛΗΣ ΑΝΔΡΟΥ]**

Η Άνδρος είναι το βορειότερο νησί των Κυκλάδων, βρίσκεται μεταξύ Τήνου και Εύβοιας, σε μικρή απόσταση από την Αθήνα(Εικ.9).

Εικόνα 9_Τοποθέτηση της Άνδρου στο Χάρτη. Ακτοπλοϊκή σύνδεση με την Αθήνα μέσω της Γραμμής Ραφήνα-Άνδρος, Πηγή: Ίδια επεξεργασία

**ΤΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΩΣ ΦΟΡΕΙΣ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΟΥ ΤΟΠΙΟΥ
[Η ΚΥΚΛΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΠΟΛΗΣ ΑΝΔΡΟΥ]**

Πρόκειται για ένα αρκετά ορεινό νησί, με έντονο ανάγλυφο και πολλές πτυχώσεις, αλλά και μεγάλη ποικιλία στις εικόνες των τοπίων του. Αποτελείται από τρεις κατηγορίες εκτάσεων διαφορετικής μορφής και φυσιογνωμίας, με το μεγαλύτερο μέρος της να καλύπτεται από ημιορεινές και ορεινές περιοχές, και μόνο ένα μικρό τμήμα από πεδινές εκτάσεις. Οι κυριότεροι ορεινοί όγκοι είναι εκείνοι της Κουβάρας (μέγιστο υψόμετρο 997 μ. κορυφή Προφήτης Ηλίας) και του Πέταλου (1003 μ.) στο κέντρο του νησιού. Τα ορεινά τμήματα της Άνδρου είναι τέσσερα και έχουν διάταξη σχεδόν παράλληλη. Συναντώνται α) οι Άγιοι Σαράντα με τους λόφους Μακροτάνταλου και τις κοιλάδες Φελλού και Γαυρίου, β) το σύμπλεγμα Πέταλου Κουβάρας, με την περιοχή Κατακόλου - Μπατσίου, γ) ο Γερακώνας (736 μ.) με την κοιλάδα της Μεσαριάς και δ) η Ράχη (681 μ.) με την κοιλάδα του Κορθίου.

Η ακτογραμμή της Άνδρου είναι γενικά βραχώδης και αλίμενη, αν εξαιρέσει κανείς τον βαθύ κόλπο του Γαυρίου στα βορειοδυτικά. Σημαντικοί πάντως και κατάλληλοι για ελλιμενισμό είναι ο κόλπος του Κάτω Κάστρου (Χώρα), που περιλαμβάνει τους όρμους Νιμπορείου και Παραπόρτι, και οι ανοιχτοί όρμοι του Κορθίου, Μπατσίου και Παλαιόπολης.

Η αφθονία πηγών και πόσιμου νερού το κάνει να ξεχωρίζει από τα υπόλοιπα Κυκλαδονήσια. Η πηγή Σάριζα –στην οποία υπάρχει ομώνυμο εργοστάσιο εμφιάλωσης νερού, καθώς και πολλές άλλες πηγές συνεχούς ροής (έχουν καταγραφεί 172 κοινόχρηστες πηγές), ρεματιές, και υγρότοποι δημιουργούν εξάρσεις βλάστησης, καταπράσινες πεδιάδες και ένα συνολικό τοπίο πολύ διαφορετικό από αυτό που συνηθίζεται στο ξηρό μεσογειακό κλίμα των νησιών των Κυκλάδων.

Έντονα είναι φυσικά τα σημάδια της ανθρώπινης δραστηριότητας. Ένα κατεξοχήν αγροτικό τοπίο, με αναβαθμίδες ή αιμασιές, από ξερολιθιές, στα δυσπρόσιτα σημεία με έντονο ανάγλυφο (Εικ. 10, 11), πλήθος μη συνεκτικών μικρό-οικισμών (84 στο σύνολό τους), απομεινάρια αγροκτηνοτροφικών κατασκευών (κονάκια, αλώνια, μύλοι, λιοτρίβια, γέφυρες, χαβούζες, δίκτυα άρδευσης, δίκτυο μονοπατιών, κα.), συναντώνται σε όλη την επιφάνεια του νησιού.

Εικόνα 10_Το αγροτικό τοπίο,
Πηγή: androsroutes.gr

Εικόνα 11_Το τοπίο της Άνδρου: Η Παλαιόπολη,
Πηγή: androsroutes.gr

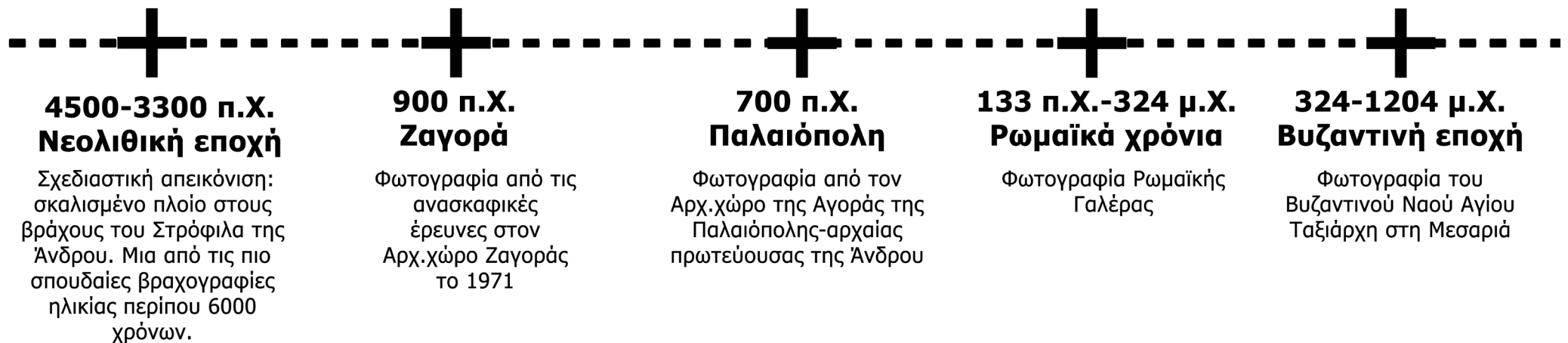
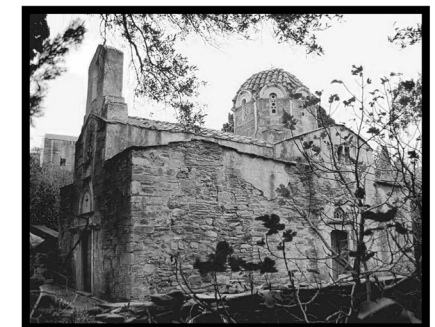
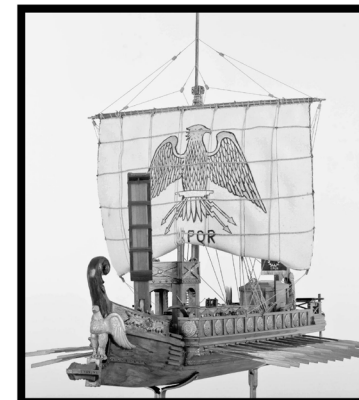
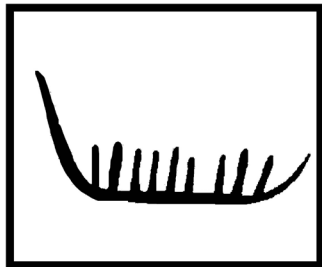
Η Άνδρος έχει τρεις μεγάλους δήμους αυτών της Υδρούσας όπου βρίσκεται το λιμάνι, της Χώρας όπου βρίσκεται και η πρωτεύουσα του νησιού και τέλος το Κόρθι. Η Υδρούσα έχει δύο μεγάλα κέντρα που είναι πόλοι έλξης τουριστών το **Γαύριο** που βρίσκεται το λιμάνι και έχει κίνηση εν ώρα караβιών και το **Μπατσι** που είναι το μέρος διασκέδασης του νησιού με μπαράκια και βραδινά καφέ. Η **Χώρα** σαν πρωτεύουσα είναι αυτή που έχει κρατήσει το παραδοσιακό κυκλαδίτικο χαρακτήρα με πλακόστρωτα στενά, την αγορά, τα μουσεία που φιλοξενούνται κάθε χρόνο μεγάλοι ζωγράφοι σε μια προσπάθεια αναβάθμισης του τουρισμού και τέλος την παλιά βιβλιοθήκη της Άνδρου την Καϊρειο βιβλιοθήκη που πήρε το όνομά της από τον λόγιο ευεργέτη Θεόφιλο Καϊρη. Το Κόρθι λόγω της γεωγραφικής του θέσης στο νησί δεν προσελκύει μεγάλο αριθμό τουριστών, όμως έχει γίνει γνωστό από τους αγώνες ιστιοπλοΐας και wind surfing που έχει κατά καιρούς.

Οι μόνιμοι κάτοικοι της Άνδρου είναι περίπου 9.221 στον αριθμό σύμφωνα με τα τελευταία δημογραφικά αποτελέσματα του 2011. Οι περισσότεροι από αυτούς ασχολούνται με τον τριτογενή τομέα (τουρισμό) είτε σαν ιδιοκτήτες ξενοδοχείων, ενοικιαζόμενων δωματίων και πανσιόν είτε με επιχειρήσεις παροχής υπηρεσιών (Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου, 2014).

Η τόσο αυξημένη τουριστική ανάπτυξη έχει επιφέρει δυσμενή για το τοπίο αποτελέσματα. Η οικιστική εξάπλωση κυρίως σε περιοχές εκτός οικισμών/σχεδίου έχει αλλοιώσει σημαντικά την καθαρή, μέχρι πρότινος, εικόνα του νησιού. Η ανεξέλεγκτη απόρριψη απορριμμάτων και λυμάτων καθώς και η μη οργανωμένη βόσκηση, σε συνδυασμό με πυρκαγιές έχουν οδηγήσει σε μια υποβάθμιση του τοπίου.

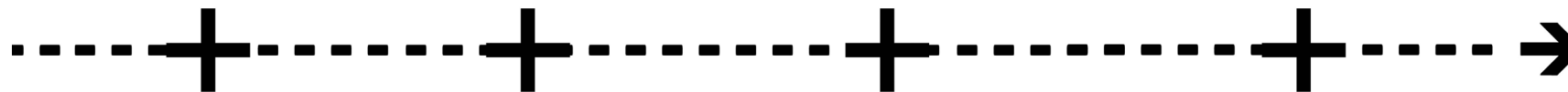
2.1.

Η ιστορία του νησιού

Εικόνα 12_Ιστορική αναδρομή στις σημαντικότερες φάσεις της Άνδρου, Πηγή: Ίδια επεξεργασία

ΤΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΩΣ ΦΟΡΕΙΣ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΟΥ ΤΟΠΙΟΥ
[Η ΚΥΚΛΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΠΟΛΗΣ ΑΝΔΡΟΥ]

**1204-1566 μ.Χ.
Λατινικρατία**

Τα φέουδα της Άνδρου το
1537, σκίτσο Τάσου Χαλά
από Μπατσι

**1566 -1821 μ.Χ.
Τουρκοκρατία**

Χάρτης Άνδρου και Τήνου
του Γάλλου A.Maneccon
Mallet, 1683. Παρίσι

**18ος -21ος αι.
Ναυτιλία**

Το ανδριώτικο ιστιοφόρο
"Λόρδος Βύρων".
Ναυπηγήθηκε στην
Αμερική το 1864

Σήμερα

Μπατσι Δεκέμβριος 2017

Κατά την προϊστορική περίοδο διαμορφώθηκαν οι μύθοι που καθόρισαν την κοινωνία της Άνδρου. Σύμφωνα με κάποιον από αυτούς, το νησί πήρε το όνομά του από τον ήρωα Άνδρο, ο οποίος υπήρξε ο πρώτος οικιστής, και εγγονός του Απόλλωνα. Σύμφωνα με τον Διόδωρο τον Σικελιώτη, πάλι, το όνομα προέρχεται από τον στρατηγό Άνδρο, του Ραδάμανθυ, βασιλιά της Κρήτης και αδερφό του Μίνωα. Άλλη ονομασία για το νησί είναι “Υδρούσα”, λόγω των άφθονων πηγών και υδάτων (Καμπάνης, 2015).

Η ιστορική περίοδος φαίνεται να ξεκίνησε κατά τη νεολιθική εποχή(Εικ.12), σύμφωνα με ευρήματα στους οικισμούς **Βρυόκαστρο** και **Στρόφιλα(4500-3300 π.Χ)**. Ο δεύτερος μάλιστα, κατέχει ιδιαίτερη σημασία, μιας και ήταν αρκετά εκτεταμένος και διέθετε τη δομή οργανωμένης πόλης, με οχύρωση και αστική ανάπτυξη. Αναταραχές ακολούθησαν, και φτάνοντας στην εποχή του Σιδήρου, εντοπίζεται μια ακόμα ιστορικής σημασίας τοποθεσία, η **Ζαγορά**, στη δυτική ακτή της Άνδρου, όπου χτίστηκε η ομώνυμη πόλη, η οποία για 200 περίπου χρόνια γνώρισε ιδιαίτερη άνθιση, λόγω του εμπορίου και της κομβικής, για τη μετανάστευση των πληθυσμών, θέση της. Κατά την Αρχαϊκή περίοδο δημιουργήθηκαν πολυάριθμες πόλεις- αποικίες, μαζί και η **αρχαία πρωτεύουσα της Άνδρου, στη θέση που βρίσκεται η σημερινή Παλαιόπολη, γύρω στο 700 π.χ.** Βρισκόταν σε ευνοϊκή τοποθεσία, κάτω από τους πρόποδες του Κουβάρα και του Πετάλου, με άφθονα νερά και ελεγχόμενες προσβάσεις, ήκμασε και ανέπτυξε ιδιαίτερα το εμπόριο και τα λιμενικά έργα (Καμπάνης, 2015). Αναλυτικότερα, η δομή και η ιστορική εξέλιξη της Παλαιόπολης θα παρουσιασθεί στη συνέχεια (Βλέπε σελ. 87)

Στους επόμενους αιώνες, η Άνδρος ακολούθησε αντίστοιχη πορεία με τις υπόλοιπες Ελληνικές πόλεις. Δημιουργήθηκαν αποικίες στο βορρά, αναπτύχθηκε το εμπόριο, η ναυτιλία αλλά και η αγροτική δραστηριότητα (Καμπάνης, 2015). Κατά τους κλασικούς χρόνους εγκαταστάθηκαν στο νησί Αθηναίοι κληρούχοι, υπήρξε ανάπτυξη και το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού συγκεντρώνονταν στην Πρωτεύουσα (Καμπάνης, 2015). Στα ελληνιστικά χρόνια εντοπίζεται έντονη εμπορική και γεωργική δραστηριότητα, ενώ η βιοτεχνία και τα μεταλλεία γνώριζαν επίσης άνθιση.

Με το πέρασμα στους **Ρωμαϊκούς χρόνους** και έπειτα στο **Βυζάντιο** ξεκίνησε μια περίοδος παρακμής της Άνδρου. Οι επιδρομές πειρατών οδήγησαν στην μετατόπιση του πληθυσμού στην ενδοχώρα, με την Παλαιόπολη να ερημώνει. Τα μοναστήρια ανέλαβαν τότε ενεργό δράση στην προώθηση της καλλιέργειας και του πνεύματος. Με την ακμή του Βυζαντίου, η Άνδρος ευνοήθηκε εξαιρετικά, μιας και διέθετε **μεταξουργεία** και προώθησε τα προϊόντα τους σε βασιλείς και μεγιστάνες. Η οικονομική αυτή άνθηση, η οποία διήρκεσε μέχρι περίπου το 12ο αι. μ.Χ., οδήγησε στην ανοικοδόμηση πολλών μοναστηριών και εκκλησιών, μνημεία μέχρι σήμερα (Καμπάνης, 2015).

Σημαντική περίοδος, κατά την οποία φέρεται να διαμορφώθηκε η σημερινή εικόνα του νησιού είναι η **Λατινοκρατία** (1212-1579). Ο θεμελιωτής της Ηγεμονίας της Άνδρου ήταν ο Μαρίνο Δάνδολο. Για να κατοχυρώσει τη δύναμή του και να έχει επαφή με τη Βενετία έκτισε αρχικά το Κάτω Κάστρο, πάνω στη μικρή χερσόνησο στη σημερινή Χώρα. Σ' αυτόν οφείλεται επίσης η ανέγερση των άλλων δύο κάστρων, του Κάστρου του Μαρκοντάντολου, του Πάνω Κάστρου καθώς και ο δρόμος με τον οποίο τα ένωσε, η **Φαρδιά Στράτα**. Από πολιτική και κοινωνική άποψη εφαρμόσθηκε το τιμαριωτικό σύστημα που ίσχυε ήδη στην Δύση, γνωστό και ως φεουδαρχία. Η γη χωρίστηκε σε 12 τιμάρια, οι χωροδεσπότες (φεουδάρχες) εδραιώθηκαν μέσω αντιστοιχού αριθμού πύργων καθώς και λατρευτικών κτισμάτων (παρεκκλησιών και εκκλησιών), διανοίχτηκε το δίκτυο μεταφορών και επικοινωνίας του νησιού (Καμπάνης, 2015).

Με την ανάκαμψη της ορθοδοξίας, και τον μετέπειτα ερχομό της τουρκοκρατίας(1566), εξαλείφθηκε σε μεγάλο βαθμό το Καθολικό στοιχείο. Ωστόσο, οι τοπικοί άρχοντες αφομοιώθηκαν και εξακολούθησαν να βρίσκονται στην εξουσία, αναγνωρίζοντας ως ηγεμόνα τους το Σουλτάνο. Ακολούθησαν διάφορες φάσεις, κατά τις οποίες το νησί, παρόλο που φαίνεται να είχε ευνοϊκότερη μεταχείριση σε σχέση με άλλα, υπέστη λεηλασίες από πειρατές και κακουχίες από τους Τούρκους. Η γενικότερη εικόνα, πάντως, είναι αυτή της σχετικής ευημερίας (Καμπάνης, 2015).

Την περίοδο 1770-1777, η Άνδρος και οι υπόλοιπες Κυκλάδες τελούσαν υπό Ρώσικη κατοχή, ενώ ήδη είχαν διαμορφωθεί 4 κοινότητες (Κάτω Κάστρο, Επάνω Κάστρο, Αρνά και Αμμόλοχου) που αντιστοιχούν στη χωροταξική και οικιστική διάρθρωση του νησιού. Παράλληλα, ξεκίνησε η άνθηση του ναυτικού εμπορίου, παρόλο που το 1790 ο στόλος του Λάμπρου Κατσώνη κατατροπώθηκε από τον τουρκαλγερινό στόλο, στα στενά της Άνδρου (Καμπάνης, 2015).

Τον 18ο αιώνα λειτούργησαν τα πρώτα ελληνικά σχολεία σε μια κίνηση φιλελευθερισμού των Τούρκων προς τους κατοίκους του νησιού, ενώ πνευματική αναγέννηση του τόπου βρήκε τον εκφραστή της στο πρόσωπο του Θεόφιλου Καϊρη, ο οποίος ύψωσε το λάβαρο της επανάστασης στον πύργο της εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου στην Άνδρο, στις 10 Μαΐου του 1821 (Καμπάνης, 2015).

Μετά την απελευθέρωση από τους Τούρκους η τάξη των ναυτικών(γεμιτζήδων) ανέλαβε τη διοίκηση του νησιού. Την περίοδο 1880-1900 τόσο με τα ιστιοφόρα όσο και με τα ατμόπλοια, η Άνδρος γνώρισε μια περίοδο πλούτου, με την αγροτική μέχρι τότε κοινωνία να υποχωρεί και τους νέους να στρέφονται προς τη ναυτιλία.

Στο τέλος του 19ου αι. αιώνα, όταν και ο πληθυσμός της Άνδρου ανερχόταν σε 18.000-20.000 κατοίκους, εμφανίστηκε

μια νέα αστική τάξη συγκροτημένη από τις οικογένειες των ναυτικών, οι εφοπλιστές, οι οποίοι ανέλαβαν δράση στα κοινά, συνέδραμαν για τον τόπο και πραγματοποίησαν κοινωφελή έργα ως δωρεές. Επενδύοντας στο στόλο του νησιού, πραγματοποίησαν τη μετάβαση σε ατμοκίνητες μηχανές και με τον ερχομό του 20ου αι. εγκαινιάστηκε η υπερπόντια ακτοπλοϊκή γραμμή Ελλάδας-Βορείου Αμερικής (Καμπάνης, 2015).

Η μικρασιατική Καταστροφή το 1920 επηρέασε το νησί, που δέχτηκε κύμα προσφύγων. Παράλληλα, η μεταφορά της έδρας των Ανδριωτών εφοπλιστών στα νέα εμπορικά κέντρα, τον Πειραιά και το Λονδίνο οδήγησε σε επιβράδυνση της οικονομικής εξέλιξης του τόπου. Η Άνδρος εξακολούθησε να λογίζεται ναυτική δύναμη, ωστόσο, μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, η ναυτιλία δεν μπόρεσε να ανακάμψει.

Μεγάλο μέρος του πληθυσμού μετακινήθηκε στα μεγάλα αστικά κέντρα της Αθήνας και του Πειραιά. Οι υπόλοιποι εξακολούθησαν να ασχολούνται με τη γεωργία και τα καράβια. (Καμπάνης, 2015)

2.2.

Η Άνδρος σήμερα

Τα τελευταία χρόνια, ιδιαίτερα μετά το 1970 αναπτύχθηκε ιδιαίτερα ο τουρισμός. Η χάραξη δρόμων , η δημιουργία του λιμανιού στο Γαύριο, η εγγύτητα του νησιού στην Αθήνα σε συνδυασμό με την ανάπτυξη του βιοτικού επιπέδου των Ελλήνων και την αύξηση των δρομολογίων των πλοίων, οδήγησαν σε ένα σταθερά αυξανόμενο πλήθος επισκεπτών στην Άνδρο.

Ο πληθυσμός του νησιού αυξήθηκε καθώς και το ενδιαφέρον για την εξερεύνησή του. Το Μπατσί αναδείχθηκε σε τουριστικό κέντρο, οι παραλιακές ζώνες εξελίχθηκαν σε παραθεριστικές περιοχές. Ταυτόχρονα δημιουργήθηκαν μουσεία και χώροι πολιτισμού, και θεσπίσθηκαν καλλιτεχνικά και πολιτιστικά δρώμενα.

Αναγνωρίστηκαν και τονίστηκαν τα παραδοσιακά στοιχεία του νησιού, οι παραδοσιακές διαδρομές και δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση στην ιστορία και τη λαογραφία του τόπου (Καμπάνης, 2015).

2.3.

Κλιματολογικά στοιχεία

**ΤΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΩΣ ΦΟΡΕΙΣ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΟΥ ΤΟΠΙΟΥ
[Η ΚΥΚΛΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΠΟΛΗΣ ΑΝΔΡΟΥ]**

Λόγω της επαφής με τη θάλασσα, το κλίμα της Άνδρου είναι αρκετά ήπιο. Παρουσιάζει υψηλές θερμοκρασίες τις περιόδους που δεν πνέουν μελτέμια, ενώ ξεχωρίζει για τις πολλές βροχές, με ετήσιο ύψος βροχόπτωσης να αγγίζει και τα 900mm, και εντονότερα φαινόμενα τους χειμερινούς μήνες.

Όπως και σε άλλα νησιά (Τήνος, Μύκονος, Αμοργός) στην Άνδρο πνέουν ισχυρά μελτέμια στο τέλος του καλοκαιριού. Επιπλέον, παρουσιάζονται χιονοπτώσεις στα ορεινά τους χειμερινούς μήνες, κυρίως Ιανουάριο και Φεβρουάριο. (Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου, 2014).

2.4. Γεωλογικά Στοιχεία-Υδρολογικό Δίκτυο

Η Άνδρος σε γενικές γραμμές είναι η πλουσιότερη νήσος του συγκροτήματος των Κυκλάδων σε επιφανειακά ύδατα. Αυτό οφείλεται αφενός στο ύψος της βροχής που είναι μεγαλύτερο σε σχέση με το αντίστοιχο άλλων νησιών των Κυκλάδων και αφετέρου στο γεγονός ότι η Άνδρος συνίσταται κυρίως από κρυσταλλικούς σχιστόλιθους που είναι, ως επί το πλείστον, αδιαπέραστοι από το νερό (Καπιζιώνης, 2014).

Η γεωλογική δομή της Άνδρου δεν διαφέρει ιδιαίτερα από τα υπόλοιπα νησιά των Κυκλάδων, όλα μαζί αποτελούσαν ενιαία γη με την Εύβοια πριν από 3-4 εκατομμύρια χρόνια. Τα πετρώματα του νησιού, σχεδόν εξ ολοκλήρου μεταμορφωμένα, είναι κυρίως αμφιβολίτες, σχιστόλιθοι και κατά δεύτερο λόγο μάρμαρα. Το υπέδαφος είναι πλούσιο σε μεταλλεύματα μαγγανίου, σιδήρου και νικελίου γεγονός που εξηγεί τη λειτουργία πολυάριθμων μεταλλείων, τόσο κατά την αρχαιότητα (**Παλαιόπολη**) όσο και στο πρόσφατο παρελθόν (Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου, 2014).

Τα κοιτάσματα των γεωλογικών σχηματισμών εντοπίζονται κυρίως στη Βορειοδυτική Άνδρο, και ιδιαίτερα στην περιοχή του Αγίου Πέτρου, του Φελλού και του Βιταλίου, συναντώνται όμως και στο κεντρικό τμήμα του νησιού, βόρεια της Βουρκωτής και κοντά στην κορυφή του Πετάλου (Καπιζιώνης, 2014).

Σε άμεση συσχέτιση με τη γεωμορφολογία του νησιού είναι η εικόνα του υδρολογικού του δικτύου. Οι σχιστόλιθοι, πρακτικά υδατοστεγανοί δεν επιτρέπουν την κίνηση του νερού σε μεγάλα βάθη. Ταυτόχρονα, λεπτά στρώματα μαρμάρων καλύπτουν σημαντική έκταση μέσα στους σχιστόλιθους και, όντας ιδιαίτερα διαπερατά, ευνοούν την ανάπτυξη υδροφόρου ορίζοντα (Καπιζιώνης, 2014).

Σε συνδυασμό, επίσης, με τον κατακερματισμό που έχει υποστεί το νησί σε παλαιότερες γεωλογικές περιόδους, δημιουργούνται συγκεντρώσεις νερού, οι οποίες εκτονώνονται με την εκδήλωση πολυάριθμων πηγών σε όλη σχεδόν την έκταση της Άνδρου.

Εκτός όμως από τη γεωμορφολογία του νησιού που ευνοεί την ύπαρξη πολλών και πλούσιων πηγών, δυο ακόμα παράγοντες καθορίζουν την υδρολογική του εικόνα. Ο πρώτος είναι το σημαντικό ετήσιο ύψος βροχής και ο δεύτερος οι εκτεταμένες λεκάνες απορροής (Λυγίζου-Καρόλου, 2015).

**ΤΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΩΣ ΦΟΡΕΙΣ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΟΥ ΤΟΠΙΟΥ
[Η ΚΥΚΛΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΠΟΛΗΣ ΑΝΔΡΟΥ]**

Συνολικά, λοιπόν, μεγάλοι ποταμοί στην Άνδρο δεν υπάρχουν, αλλά υπάρχει πλήθος χειμάρρων που γεμίζουν κατά τους χειμερινούς μήνες. Ορισμένα από τα σπουδαιότερα “ποτάμια” με μόνιμη ροή είναι ο Ποταμός της Άρνης, ο Μεγάλος Ποταμός ή Ποταμός των Λειβαδιών(Εικ.13), ο Ποταμός της Βουρκωτής ή κ.α.. Υπάρχουν διάφορα ακόμα ρέματα όπως ο Ποταμός των Λουριών, το Μεγάλο Ρέμα στη θέση Βαρίδι, ο Ποταμός της κοιλάδας του Κορθίου, Ρέμα του Κόμβου στην Παλαιόπολη, καθώς και πολλοί ακόμα χείμαρροι (Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου, 2014).

Επιπλέον, η Άνδρος διαθέτει **πολυάριθμες πηγές** από τις οποίες προέρχονται και τα αρχαία ονόματα της Υδρούσα και Νωναγρία (υγρό πεδίο). Οι περισσότερες βρίσκονται στο κεντρικό και νότιο τμήμα της νήσου. Έχουν καταγραφεί 172 κοινόχρηστες πηγές. Οι πλουσιότερες εντοπίζονται στο κεντρικό όρος Πέταλο, στην περιοχή Ζένιο σε υψόμετρο 900 μέτρων, που χωρίζεται στη συνέχεια σε τρεις μικρές διακλαδώσεις (προς Μελίδα, Νιμπορειό και Γιάλια). Πολλές από τις πηγές είναι πλούσιες σε μεταλλικά συστατικά και έχουν ιαματικές ιδιότητες, όπως η πηγή της **Σάριζας** στο χωριό Αποίκια και οι πηγές των Μενήτων(Εικ.14).

Εικόνα 13_Ο ποταμός των λιβαδιών, Πηγή: Εν Άνδρω

Εικόνα 14_Οι πηγές των Μενήτων, Πηγή: androsroutes

2.5. Φυσικό κάλλος-Προστατευόμενες Περιοχές -Οικοσυστήματα

Η ποικιλομορφία του τοπίου της Άνδρου την κάνει να ξεχωρίζει από τις υπόλοιπες Κυκλάδες ως προς το φυσικό της κάλλος. Διαθέτει μεν τα χαρακτηριστικά των υπόλοιπων νησιών: βραχώδεις επιφάνειες, απόκρημνες ακτές και τυπική φρυγανώδη βλάστηση, αλλά επιπλέον ένα πλήθος οικοτόπων και ενδιαιτημάτων, όπως τα δάση καστανιάς, αλλουβιακά υπολειμματικά δάση, στοές με ιτιές και λεύκες, παρόχθια δάση(4.700 στρ. στα βόρεια), και χαρακτηριστικά υγρόφιλα δάση. Επιπλέον, η ανθρώπινη δραστηριότητα δεν έχει αλλοιώσει το τοπίο όπως σε άλλα νησιά. Ακόμα υπάρχουν παραδοσιακές καλλιέργειες δημητριακών, οσπρίων και λαχανικών, που αν και περιορισμένες, είναι σε ισορροπία με το περιβάλλον (Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου, 2014).

Η ιδιαιτερότητα των οικοτόπων της Άνδρου έχει Πανευρωπαϊκά και περιοχές του νησιού έχουν ενταχθεί στον κατάλογο του δικτύου **Natura 2000** (Δ5).

Διακρίνονται σε δυο κατηγορίες περιοχών:

1. Ζώνη Ειδικής Προστασίας για την Ορνιθοπανίδα (ΖΕΠ-SPA, νυν ΖΕΠ-Ζώνη Ειδικής Προστασίας) με κωδικό GR4220028 :

Περιοχή χαρακτηρισμένη ως «**Άνδρος: Κεντρικό και νότιο τμήμα, γύρω νησίδες και παράκτια Θαλάσσια Ζώνη**», με έκταση 220.368 στρέμματα, Περιλαμβάνει χερσαίους και παράκτιους οικοτόπους καθώς και παράκτιες θαλάσσιες περιοχές της Άνδρου και των γύρω νησίδων.

2. Τόποι Κοινοτικής Σημασίας (ΤΚΣ-SCI, νυν ΕΖΔ-Ειδική Ζώνη Διατήρησης) με κωδικό GR4220001:

Η περιοχή «**Όρμος Βιτάλι και Κεντρικός Ορεινός όγκος**» με έκταση 73.153 στρέμματα (LIFE, 2012).

Άλλες περιοχές προστασίας που συναντάμε στην Άνδρο είναι:

Θαλάσσιοι Οικότοποι:

Σύμφωνα με έκθεση της Greenpeace εντοπίζονται δύο θαλάσσιες περιοχές της νοτιοανατολικής Άνδρου, εκτός περιοχών NATURA, που διαθέτουν σημαντικά υποθαλάσσια λιβάδια Ποσειδωνίας. Οι οικότοποι αυτοί, απαντώνται στη θαλάσσια περιοχή του Κορθίου και της Χώρας Άνδρο (Δήμος Άνδρου, Ειδική Έκθεση για τη δημιουργία Περιφερειακού Πάρκου του Ν.3937/2011 στην νήσο Άνδρο). (LIFE, 2012).

Καταφύγια Άγριας Ζωής-KAZ, βάσει του Ν 3937/2011 περί Διατήρησης της Βιοποικιλότητας:

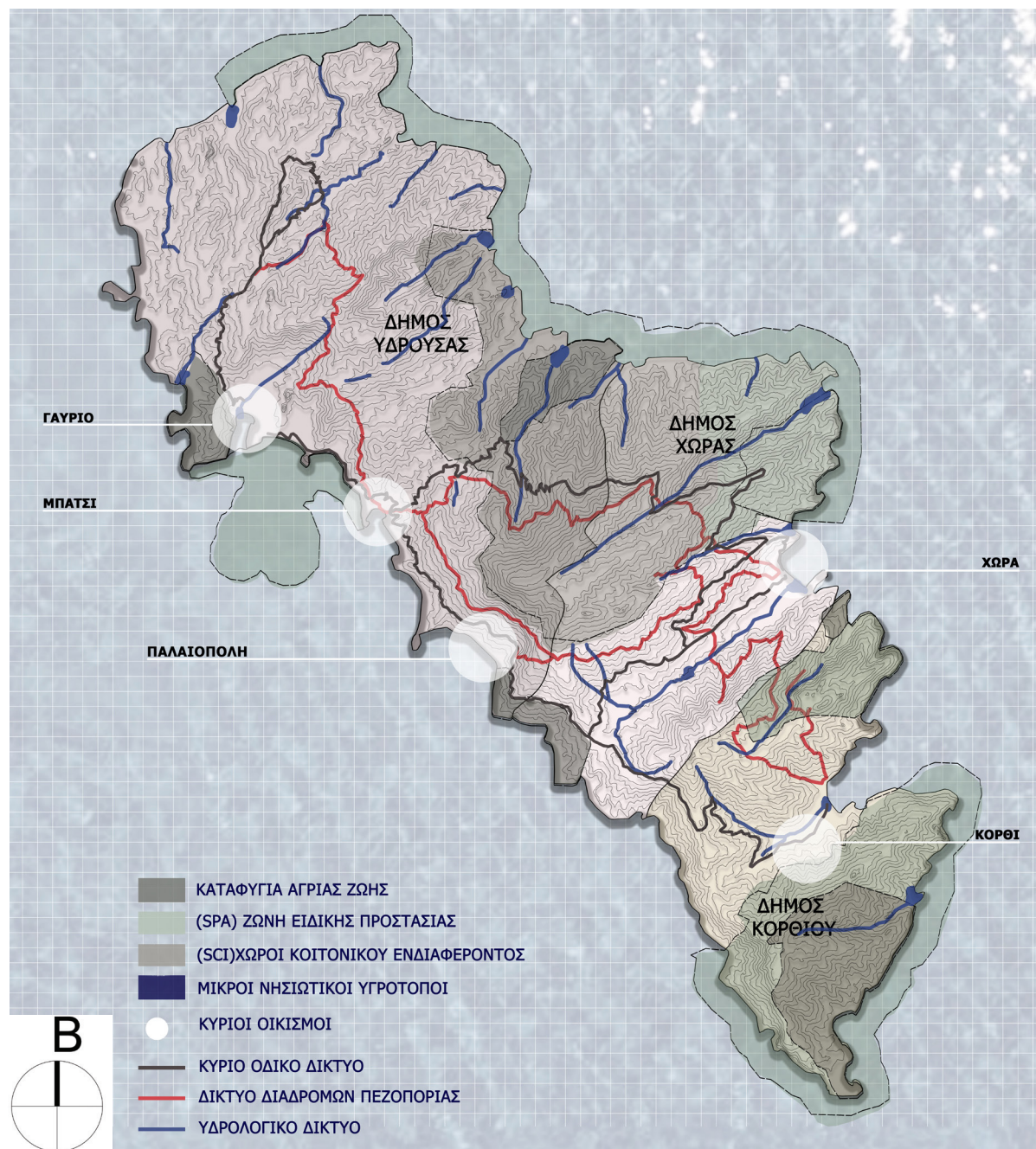
Στο νησί της Άνδρου έχουν χαρακτηριστεί 6 θεσμοθετημένες περιοχές ως KAZ που έχουν οριοθετηθεί με στοιχεία των Δασικών Υπηρεσιών(Όρος Χάρακα, Περιοχή Στενιές, Μονή Αγίου Νικολάου, Περιοχή Συνετίου, Περιοχή Κόλυμπου, Ζαγανιά, Στενό Κορθίου, Περιοχή Μεγάλα Βράχια). (LIFE, 2012)

Θεσμοθετημένοι Υγρότοποι:

Η άφθονη παρουσία του υγρού στοιχείου στην Άνδρο επιτρέπει το σχηματισμό πολλών υγροτόπων. Σύμφωνα με το Π.Δ « Έγκριση καταλόγου μικρών νησιωτικών υγροτόπων και καθορισμός όρων και περιορισμών για την προστασία και ανάδειξη των μικρών παράκτιων υγροτόπων που περιλαμβάνονται σε αυτόν», ΦΕΚ ΑΑΠ 229/19.06.2012), οριοθετούνται μεταξύ άλλων 13 υγρότοποι της Άνδρου. (LIFE, 2012)

Οι παραπάνω περιοχές απεικονίζονται στο χάρτη που ακολουθεί(Εικ.15).

**ΤΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΩΣ ΦΟΡΕΙΣ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΟΥ ΤΟΠΙΟΥ
[Η ΚΥΚΛΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΠΟΛΗΣ ΑΝΔΡΟΥ]**

Εικόνα 15_Φυσικό κάλλος, Προστατευόμενες περιοχές Ν. Άνδρου, Πηγή: Ίδια επεξεργασία

2.6.

Βλάστηση

Οι μορφές βλάστησης που συναντάμε στην Άνδρο είναι οι εξής:

Δάση: Σε σχέση με τα υπόλοιπα κυκλαδονήσια, η Άνδρος φαίνεται να έχει διατηρήσει μεγαλύτερο ποσοστό των δασών που υπήρχαν πριν τη συστηματική τους εκμετάλλευση από τους ανθρώπους. Πλέον, αναφερόμαστε σε ορισμένες συστάδες στα όρια χωριών και οικισμών του κεντρικού ορεινού όγκου του νησιού όπως: τα Αποίκια, οι Στενιές, η Άρνη, οι Στραπουριές, και κάποιες ακόμα στην κορυφογραμμή του όρους Ράχη. Καθώς φαίνεται, στην Άνδρο δεν υπάρχουν αυτόχθονα κωνοφόρα είδη, εκτός από ορισμένα άτομα *Juniperus phoenicea* στο νοτιότερο άκρο του νησιού, και δασικά δενδρώδη είδη όπως: *Ceratonia siliqua* (Χαρουπιά), *Corylus avelana* (Φουντουκιά), *Cupressus sempervirens* (Κυπαρίσσια), *Castanea sativa* (Καστανιά), *Junglas regia* (Καρυδιά), *Pinus halepensis* (Χαλέπιος πεύκη), *Pinus pinea* (Κουκουναριά) έχουν μεταφερθεί εκεί. Θεωρείται πως το δάσος καστανιάς κοντά στο χωριό Άρνη, όπως και οι καρυδιές, αρχικά καλλιεργήθηκαν από τον άνθρωπο για τους καρπούς τους. (LIFE, 2012)

Μακκία βλάστηση: Βλάστηση με ψηλούς, σκληρόφυλλους και αειθαλείς θάμνους, που απαντάται κυρίως σε υγρές περιοχές με μη ασβεστολιθικά πετρώματα. Βρίσκεται σε μεγάλες εκτάσεις σε σχέση με τις υπόλοιπες κυκλάδες, λόγω της γεωμορφολογίας του νησιού. Κύρια είδη αυτού του τύπου βλάστησης είναι: *Arbutus Unedo*, *Erica arborea*, *Myrtus communis*, *Laurus nobilis*, *Rhamnus alaternus*, *Phillyrea latifolia*, *Quercus ilex*. Επίσης, είδη όπως *Acer sempervirens*, *Quercus coccifera* και *Quercus ilex*, που σήμερα συναντώνται κατά βάση σε υγρές κοιλάδες ρεμάτων, σχηματίζοντας μακκία βλάστηση, πρέπει να ήταν εξαπλωμένα σε πολύ μεγαλύτερες εκτάσεις του νησιού. Σε λίγες περιοχές του νησιού υπάρχουν μικρές αμιγείς συστάδες αιωνόβιων τέτοιων δέντρων, όπως στον Αμόλοχο (πλαγιές BZ έκθεσης, υψόμετρο περίπου 700m), στη Βουρκωτή (650m), στα Διποτάματα και στο Μέσα Βουνί (600-700m). (LIFE, 2012)

Φρύγανα: Θαμνώνες με κοντούς, αραιούς, συχνά αποστρογγυλωμένους θάμνους συναντώνται σε ξηρές, υπερβοσκούμενες πλαγιές με χαρακτηριστικά είδη: *Quercus coccifera*, *Genista acanthoclada*, *Spartium junceum*, *Erica manipuliflora*, *Calicotome villosa*, *Ballota acetabulosa*, *Anthyllis hermanniae*, *Cistus creticus*, *C. salviifolius*. τα συγκεκριμένα είδη φαίνεται πως υπήρχαν σε μικρές περιοχές, αλλά έχουν επικρατήσει σε περιοχές με υποβαθμισμένη δενδρώδη βλάστηση, μετά από αποψιλώσεις, πυρκαγιές ή υπερβόσκηση. Καταλαμβάνουν επίσης καλλιεργούμενες εκτάσεις που έχουν εγκαταλειφθεί (LIFE, 2012).

Χασμοφυτική βλάστηση: Βλάστηση που περιορίζεται σχεδόν αποκλειστικά σε σχισμές των βράχων, και συναντάται σε μικρό βαθμό στο νησί λόγω της έλλειψης εκτεταμένων κάθετων ασβεστολιθικών γκρεμών. Χαρακτηριστικά είδη: *Dianthus fruticosus ssp. Fruticosus*, *Carum multiflorum*, *Erysimum senoneri*, *Centaurea laconica ssp. Lineariloba* Και το ενδημικό της Άνδρου και της Τήνου *Campanula sartorii*. (LIFE, 2012)

Υδρόφιλη βλάστηση: Χλωρίδα η οποία αναπτύσσεται δίπλα ή μέσα σε ποτάμια και υγρά μέρη. Συγκεκριμένα στην Άνδρο έχουν καταγραφεί 18 υγρότοποι. Στις κοίτες των ρεμάτων κυριαρχούν τα Σκλήθρα-*Alnus glutinosa*, τα Πλατάνια-*Platanus orientalis* και οι Πικροδάφνες-*Nerium oleander*, κατά τόπους στα ορεινότερα σημεία των ρεμάτων οι Φράξοι-*Fraxinus ornus* και προς τις εκβολές συχνά οι Λυγαριές-*Vitex agnus-castus* με υπώροφο από ιππουρίδες-*Equisetum telmateia*, *Calystegia sepium*, οι Κληματ(σ)ίδες-*Clematis vitabla* κ.ά. Αποκλειστικά υγρόφυτα, όπως η φακή του νερού-*Lemna minor* και ο Ποταμογείτων-*Potamogeton berttholdii*, απαντούν στις εκβολές των ποταμών και ρεμάτων, όπου σχηματίζονται στάσιμα ύδατα τους καλοκαιρινούς μήνες και διατηρούνται μικροί υγροβιότοποι. Στις υγρές πλαγιές των ορεινών όγκων, και ιδιαίτερα γύρω από το χωριό της Άρνης, έχουμε την παρουσία ενδιαφερόντων εκπροσώπων του ορομεσογειακού στοιχείου με είδη όπως τα *Crataegus monogyna*, *Paeonia mascula ssp. hellenica*, *Galanthus ikariae ssp. snogerupii*, *Gallium rotundifolium*, *Viola sieheana* κ.ά. (LIFE, 2012)

Αμμόφιλη βλάστηση: Αναπτύσσεται στο αφιλόξενο για τα περισσότερα φυτά περιβάλλον των θινών (αμμόλοφων-αμμοσωρών) σε αμμώδεις παραλίες. Εδώ απαντούν αρκετά κοινά και ευρέως διαδεδομένα είδη αμμόφιλων φυτών, όπως τα *Elymus farctus*, η Ψάθα- *Ammophila arenaria*, ο Θαλασσόκρινος- *Pancratium maritimum*, η Γαλατσίδα της παραλίας- *Euphorbia paralias*, το Παραθαλάσσιο τριφύλλι-*Medicago marina*, ο ότανθος- *Otanthus maritimus* και τα ξυλώδη είδη: Αρμυρίκι-*Tamarix tetrandra* και Τζίτζιφιά-*Eleagnus angustifolia*. (LIFE, 2012)

Συνολικά, στην Άνδρο έχουν καταγραφεί περίπου **1.055 είδη και υποείδη ανώτερων φυτών**. (LIFE10 NAT/GR/000637 -ANDROSSPA)

Τρία ενδημικά είδη φυτών της Άνδρου περιλαμβάνονται στο Βιβλίο Ερυθρών Δεδομένων (Red Data Book, RDB) των Σπάνιων και Απειλούμενων Φυτών της Ελλάδας (2009) (LIFE, 2012):

Campanula reiseri (Εικ.16): Πρόκειται για χαρακτηριστικό ενδημικό χασμόφυτο του Αιγαίου, το οποίο στην προηγούμενη έκδοση του Βιβλίου Ερυθρών Δεδομένων (Red Data Book, RDB) των Σπάνιων και Απειλούμενων Φυτών της Ελλάδας, αναφερόταν μόνο στα νησιά Γιούρα και Κυρά Παναγιά (Β. Σποράδες), ενώ στη νέα έκδοση αναφέρεται η εμφάνισή του και σε μερικά νησιά των Κυκλάδων, ανάμεσά τους και η Άνδρος. Αναφέρεται ως τρωτό (VU) στο RDB.

Εικόνα 16_ *Campanula reiseri*,
Πηγή: google.com

Corydalis thasia (Εικ.17): Πρόκειται για ενδημικό είδος της Ελλάδας το οποίο είναι γνωστό μόνο από δύο νησιά: τη Θάσο στο Β. Αιγαίο και την Άνδρο στις Κυκλάδες. Στην Άνδρο βρίσκεται αποκλειστικά ανάμεσα σε διάσπαρτους θάμνους, σε υγρές περιοχές στις ανώτερες βόρειες πλαγιές του υψηλότερου όρους Κουβαρά, σε υψόμετρο 500-800μ. Θεωρείται τρωτό (VU) τόσο σύμφωνα με το LIFE10 NAT/GR/000637 -ANDROSSPA στις ανώτερες βόρειες πλαγιές του υψηλότερου όρους Κουβαρά, σε υψόμετρο 500-800μ. Θεωρείται τρωτό (VU) τόσο σύμφωνα με το RDB, όσο και με τον κατάλογο ερυθρών δεδομένων της IUCN (2001).

Εικόνα 17_ *Corydalis thasia*
Πηγή: google.com

Ferulago sartorii (Εικ.18): Πρόκειται για στενοενδημικό της Άνδρου, καθώς είναι γνωστό μόνο από μια μικρή περιοχή του νησιού, η οποία πιθανώς περιορίζεται μόνο στα 2-3 χλμ. ΝΔ της Χώρας της Άνδρου, στη χαμηλότερη βόρεια πλαγιά του όρους Γερακώνας. Αναφέρεται ως τρωτό (VU) τόσο στο RDB, όσο και στον κατάλογο ερυθρών δεδομένων της IUCN (2001).

Εικόνα 18_ *Ferulago sartorii*,
Πηγή: google.com

2.7. Πολιτιστικό ενδιαφέρον-Λαογραφία-Ταυτότητα

Η Άνδρος διαθέτει πλήθος πόρων πολιτιστικού ενδιαφέροντος. Σημαντικοί αρχαιολογικοί χώροι, ο Στρόφιλας, η Πλάκα, η Ζαγορά, η Υψηλή και η **Παλαιόπολη**, μαζί με αρχιτεκτονικά μνημεία, μοναστήρια, εκκλησίες, μουσεία και χώρους πολιτισμού συνθέτουν το σημερινό δίκτυο σημείων ενδιαφέροντος του νησιού. Η Παλαιόπολη αναπτύχθηκε τον 7ο αι. π.Χ. και αποτέλεσε την πρωτεύουσα του νησιού για αρκετούς αιώνες. Εκτός από τους οικισμούς αυτούς, σημαντικό αρχαιολογικό μνημείο είναι και ο Πύργος του Αγίου Πέτρου, κυλινδρικός πύργος του 4ου-3ου αι. π.Χ., από τους καλύτερα διατηρημένους των Κυκλάδων (Καμπάνης, 2015).

Από αρχιτεκτονικής άποψης, στην Άνδρο συνυπάρχουν τα κλασικά αιγαιοπελαγίτικα σπίτια, με νεοκλασικά, ενετικά πυργόσπιτα και πέτρινα σπίτια. Επιπλέον, αγροτικές κατασκευές από πέτρα (ξηρολιθικοί τοίχοι, αλώνια κ.α.), πέτρινα γεφύρια, χαρακτηριστικοί νερόμυλοι και περιστεριώνες, διαμορφώνουν το τοπίο του νησιού. Κάστρα, ως δείγμα οχυρωματικής αρχιτεκτονικής: Το Επάνω Κάστρο, Το Κάτω Κάστρο, ο ερειπωμένος Πύργος του Μακροταντάλου. Ιστορικό διατηρητέο μνημείο, και τοπόσημο είναι επίσης η Φάμπρικα Εμπειρίκου, δημιούργημα του 19ου αι. στις Στενιές. Πρόκειται για μεγάλο αλευρόμυλο που χρησιμοποιούσε εναλλακτικά την υδροκίνηση και την ατμοκίνηση για την επεξεργασία σιτηρών (Λυγίζου-Καρόλου, 2015).

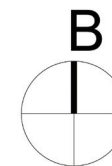
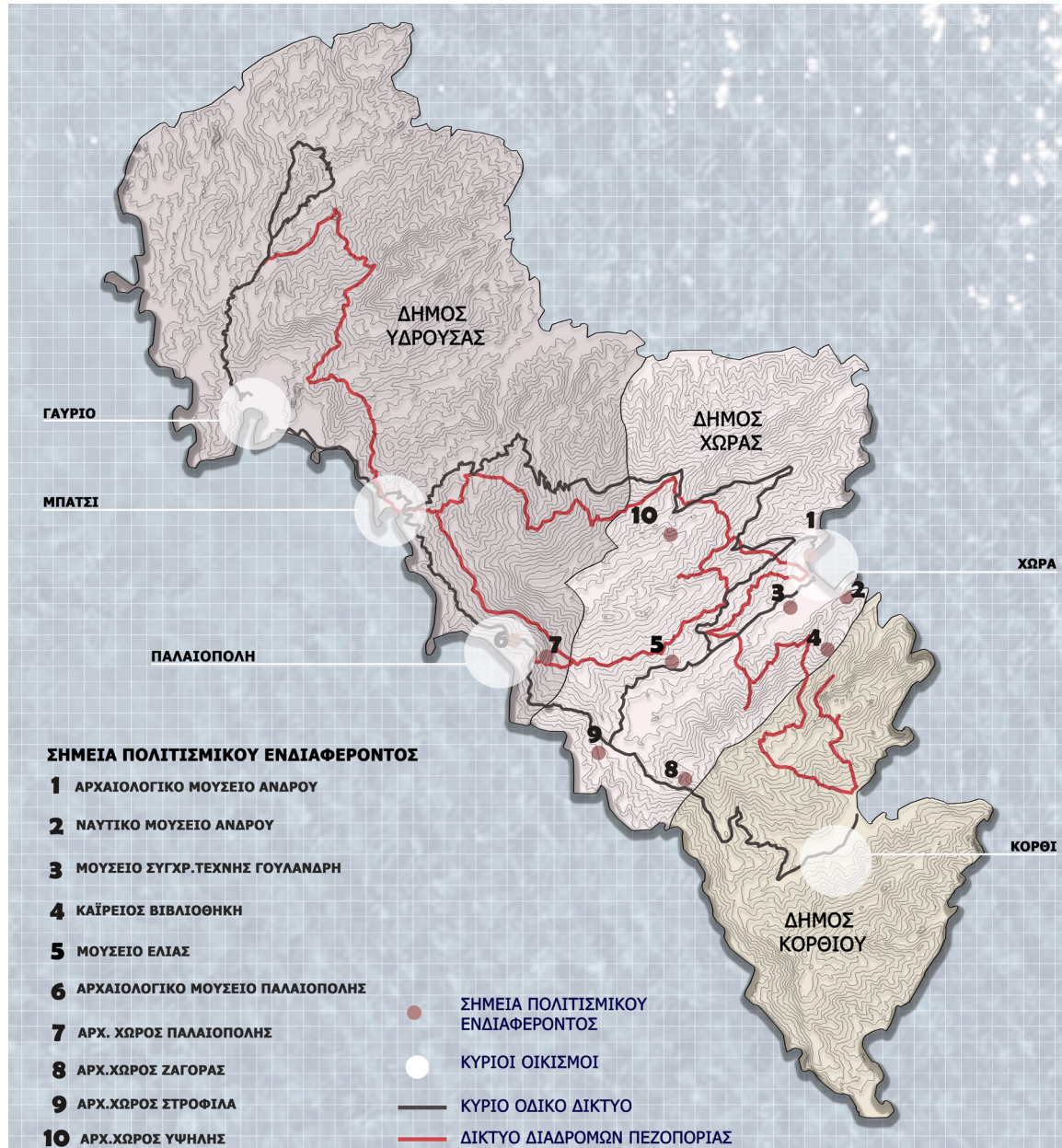
Βυζαντινά και Μεταβυζαντινά μνημεία όπως ο Ναός του Ταξιάρχη Μιχαήλ στη Μεσαριά, ο ναός Ταξιάρχη της Μελίδας κι ο ναός του Ταξιάρχη της Υψηλού και ιερές μονές διαμορφώνουν τον θρησκευτικό χαρακτήρα του νησιού.

Ακόμα στην Άνδρο υπάρχουν πολλά μουσεία μεταξύ των οποίων είναι :

- Αρχαιολογικό Μουσείο Άνδρου, στην πλατεία Θεόφιλου Καϊρη, στη Χώρα
- Αρχαιολογικό Μουσείο Παλαιόπολης, στον οικισμό της Παλαιόπολης
- Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης του Ιδρύματος Βασίλη & Ελίζας Γουλανδρή, στη Χώρα
- Ναυτικό Μουσείο Άνδρου, στην πλατεία "Αφανούς Ναύτη", στη Χώρα
- Καϊρειος Βιβλιοθήκη, στη Χώρα
- Μουσείο Ελιάς Κυκλάδων, στον Πιτροφό, κ.α. (Λυγίζου-Καρόλου, 2015)

Στον ακόλουθο χάρτη απεικονίζονται ορισμένοι από τους χώρους πολιτισμού που αναφέρθηκαν.

**ΤΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΩΣ ΦΟΡΕΙΣ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΟΥ ΤΟΠΙΟΥ
[Η ΚΥΚΛΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΠΟΛΗΣ ΑΝΔΡΟΥ]**

Εικόνα 19_Χάρτης με τα σημεία πολιτισμικού ενδιαφέροντος στην Άνδρο, Πηγή: Ίδια επεξεργασία

Πέρα από τις διάφορες εγκαταστάσεις ιστορικού και πολιτισμικού ενδιαφέροντος, στην Άνδρο πραγματοποιούνται τακτικά διάφορα δρώμενα: εκθέσεις, δραστηριότητες για την προστασία της φύσης και του περιβάλλοντος, ιστιοπλοϊκοί αγώνες, παραδοσιακές γιορτές.

Επίσης μια σειρά από έθιμα και παραδόσεις διατηρούνται και αναβιώνουν στο νησί όπως:

ΕΟΡΤΑΣΜΟΙ ΧΡΙΣΤΟΥΓΕΝΝΩΝ-ΠΡΩΤΟΧΡΟΝΙΑΣ-ΠΑΣΧΑ

Λόγω της σχέσης των Ανδριωτών με τη θάλασσα, οι ετοιμασίες για τα Χριστούγεννα ξεκινούσαν στο νησί από τη γιορτή του Αγίου Νικολάου, προστάτη των ναυτικών με ασβέστωμα των αυλών, των δρόμων και με την παρασκευή γλυκισμάτων. Το βούτυρο, το μέλι, η κανέλα, τα καρύδια, τα κυδώνια, η αρμπαρόριζα και το ανθόνερο είναι μερικά από τα βασικά υλικά που συνέθεταν τα χαρακτηριστικά γλυκά (Δ6) :

Οι κουραμπιέδες προσφέρονταν μέχρι την πρωτοχρονιά. Παρασκευάζονταν από καλό βούτυρο, ανθόνερο και καβουρδισμένα αμύγδαλα, ενώ παλιότερα οι νοικοκυρές αντί για κατσικίσιο βούτυρο χρησιμοποιούσαν ανάλατο χοιρινό λίπος (γλίνα), χειροποίητη ζάχαρη άχνη.

Τα μελομακάρονα, ή «φοινίκια» όπως αποκαλούνται παρασκευάζονταν με αλεύρι, σιμιγδάλι, κανέλα, γαρύφαλλο, λεμόνι, κονιάκ, βούτυρο, λάδι και αλισίβα(σταχτόνερο).

Ένα ακόμα γλυκό που φτιάχνουν ακόμα και στις μέρες μας είναι το παστέλι, για να καταναλωθεί την Πρωτοχρονιά, ώστε να είναι ο νέος χρόνος γλυκός και με πλούσιες σοδιές. Αρχικά, καθαριζόταν πολύ καλά το σουσάμι, σπάζονταν και ξεφλουδίζονταν αμύγδαλα, καρύδια και κουκουνάρι, ενώ αρωματιζόταν επιπλέον με ανθόνερο, το οποίο βοηθάει και το σουσάμι να κολλήσει, από φύλλα και άνθη νεραντζιάς και λεμονιάς. Ακόμα και σήμερα υπάρχει η συνήθεια να σερβίρεται σε φύλλα λεμονιάς, ως κατάλοιπο της αρχαιότητας που τα φύλλα είχαν τη χρήση σκεύους (Δ6).

Τα παιδιά την παραμονή των γιορτών έβγαιναν για τα κάλαντα, κρατώντας τα τρίγωνα, αλλά και το τενεκεδένιο караβάκι που έφτιαχναν τα ίδια από κονσέρβες και τενεκέδες. Τα караβάκια στολίζονταν με σημαίες και πανιά, και χρησιμοποιούνταν σαν παιχνίδι τα καλοκαίρια. Με τον τρόπο αυτό, τα παιδιά εξοικειώνονταν από μικρά με τη θάλασσα και τα αληθινά караβάκια. (Δ6)

Τα χαράματα των Χριστουγέννων στη λειτουργία σερβίρονταν το «Κοκορόζουμο», για την ομαλότερη μετάβαση από τη νηστεία στο πλούσιο γεύμα των Χριστουγέννων (Δ6).

Την Πρωτοχρονιά, στα Λιβάδεια της Άνδρου πραγματοποιούσαν το έθιμο της «Χαιρετούρας».

Το Πάσχα, τη Μεγάλη Παρασκευή γίνεται και στις μέρες μας όπως παλιά περιφορά των Επιταφίων που έχουν στολίσει οι γυναίκες του νησιού. Το βράδυ της Ανάστασης το νησί κατακλύζεται από κροτίδες και βεγγαλικά τα λεγόμενα «σμπάρα», ενώ στις Στενιές αλλά και στην Καμάρα στην Χώρα ρίχνουν ανήμερα τα «μάσκουλα». Στην Άνδρο την Κυριακή του Πάσχα ψήνουν τον «Λαμπριάτη», ενώ, στην Παλαιοπόλη, στο Κόρθι και σε άλλα χωριά το απόγευμα ανήμερα της Κυριακής του Πάσχα παίζουν στο δρόμο τα «τσούνια» (Δ6).

ΕΘΙΜΑ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟ ΦΑΓΗΤΟ

Γιορτή του Λεμονιού: Το λεμόνι υπήρξε για εκατοντάδες χρόνια βασικό εξαγωγικό προϊόν της Άνδρου, σημαντικό για την ανάπτυξη όλου του νησιού. Υπάρχει Ανδριώτικη ποικιλία λεμονιών και στο νησί καλλιεργούνται περισσότερα από 42.000 δένδρα. (Δ6) Η Γιορτή του Λεμονιού πραγματοποιείται την άνοιξη, το πρωί του Μεγάλου Σαββάτου, στο Μουσείο Λαογραφίας και Χριστιανικής Τέχνης, στη Χώρα όπου προσφέρονται γλυκά με βάση το λεμόνι, λιμοντσέλο, λεμονόπιτες κ.ά.

Τα Χοιροσφάγια: Τα Χοιροσφάγια ήταν ένα είδος γιορτής όπου μαζεύονταν συγγενείς για τις απαραίτητες εργασίες με απώτερο σκοπό την προετοιμασία χοιρινού κρέατος και την αποθήκευσή του, ώστε να καταναλωθεί κατά τη διάρκεια του χειμώνα. Ξεκινούσαν το φθινόπωρο και κρατούσαν ως τα τέλη του χειμώνα. Η διαδικασία, παρόλο που ήταν δύσκολη και χρονοβόρα, αποκτούσε τη μορφή ιεροτελεστίας και γλεντιού. Από τη σφαγή του ζώου μέχρι την Παρασκευή των διαφόρων προϊόντων, άντρες-γυναίκες και παιδιά λάμβαναν μέρος σε αυτό το δρώμενο. Κάθε τόσο στρώνονταν το τραπέζι και όλοι μαζί απολάμβαναν παραδοσιακά εδέσματα και κρασί (Δ6).

ΤΑ ΠΑΝΗΓΥΡΙΑ ΤΗΣ ΑΝΔΡΟΥ

Στην Άνδρο πραγματοποιούνται μέχρι και στις μέρες μας αρκετά πανηγύρια με θρησκευτικό χαρακτήρα, τα οποία γιορτάζονται μετά μουσικής και χορού, και παραδοσιακών γλυκισμάτων. Ορισμένα από αυτά είναι: του Αγίου Σώστη στο Ακρωτήρι, στις 7 Σεπτεμβρίου, Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου στις 29 Αυγούστου, Ο Δεκαπενταύγουστος ο οποίος εορτάζεται με παραδοσιακό τρόπο. Το πρωί, μετά το τέλος της θείας λειτουργίας, γίνεται χαιρετισμός από σπίτι σε σπίτι όπου προσφέρονται γλυκά και ποτό, και το βράδυ στην αυλή του Δημοτικού Σχολείου παραδοσιακό γλέντι με τοπικά όργανα, λουκουμάδες, τσίπουρο, πατσά και μεζέδες. Ακόμα, στη Χώρα της Άνδρου, την Παρασκευή του Ακάθιστου Ύμνου γιορτάζει η εκκλησία της Θεοσκεπάστου, ενώ στις 2 Οκτωβρίου στο Κυπρί πραγματοποιείται η εορτή του Αγίου Κυπριανού. Στις 6 Δεκεμβρίου, ανήμερα του Αγίου Νικολάου,

στην παραλιακή οδό Γαυρίου, γίνεται παρέλαση μαθητών με αναμμένες δάδες και με την συνοδεία της φιλαρμονικής μπάντας, προς τιμή του Αγίου Νικολάου, πολιούχου του Γαυρίου (Δ7).

Ο ΑΝΤΡΙΩΤΙΚΟΣ ΓΑΜΟΣ

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο Ανδριώτικος γάμος, ο οποίος ανάγεται σε ιεροτελεστία και δεν αφορά μονάχα την τελετή στην εκκλησία. Πριν τη λειτουργία του μυστηρίου οι οικογένειες του γαμπρού και της νύφης μαζεύονται στο σπίτι και κερνάνε παραδοσιακά γλυκά, κουφέτα, παντεσπάνι και σουμάδα. Ο γαμπρός, καβάλα σε άλογο και ακολουθούμενος από τους συγγενείς του με συνοδεία από βιολιά και λαούτα πηγαίνει να παραλάβει τη νύφη. Οι γονείς της νύφης, του δίνουν ως δώρο ένα κριάρι στολισμένο με λουλούδια και κόκκινη κορδέλα για γούρι. Έπειτα όλοι μαζί, πάντα με τη συνοδεία μουσικής, ξεκινούν για την εκκλησία. Μετά το τέλος της τελετής, ακολουθεί γλέντι στο σπίτι του γαμπρού ή της νύφης.

Στο γαμήλιο χορό, σύμφωνα με την παράδοση, πρώτος ο γαμπρός θα χορέψει με τη νύφη, ενώ στη συνέχεια σχηματίζεται προς τιμή τους, ένας κύκλος από χορευτές. Σ' όλη τη διάρκεια του γλεντιού η μουσική ακούγεται δίχως διακοπή και οι παρευρισκόμενοι χορεύουν Συρτό. Ο τελευταίος που θα χορέψει τη νύφη, θα χορέψει μαζί της τον Μπάλλο, με την αλλαγή της μουσικής (Δ6).

ΧΟΡΟΙ ΤΗΣ ΑΝΔΡΟΥ

Οι δυο παραδοσιακοί χοροί της Άνδρου είναι ο Συρτός και ο Μπάλλος. Ο πρώτος φαίνεται να έχει τις ρίζες του στην ελληνική αρχαιότητα, ενώ ο δεύτερος διαδόθηκε μεταγενέστερα, κατά τη Βενετοκρατία (1207-1566). Ο Συρτός ως βασικός χορός χορεύεται απ' όλους, κάποια στιγμή όμως διακόπτεται, με ταυτόχρονη αλλαγή της μουσικής και ακολουθείται από το Μπάλλο, ο οποίος χορεύεται από ζευγάρι. Στον Μπάλλο επιδεικνύεται η επιδεξιότητα του καβαλιέρου και η χάρη και ομορφιά της ντάμας. Ταυτόχρονα με τη μουσική, οι «παιχνιδιατοροί» σκαρώνουν στίχους που ταιριάζουν στην περίπτωση, εμπνευσμένοι από τα χαρακτηριστικά της κοπέλας που χορεύει. Οι πιο ικανοί από αυτούς γνωρίζουν μια μεγάλη ποικιλία από τέτοια δίστιχα και τα προσαρμόζουν σε κάθε χορό (Δ8).

Σχετικά με την προέλευση των δύο χορών, ο Συρτός εμφανίζει ομοιότητες με τον Κύκλιο χορό των Αρχαίων, και αποτελεί μια σύνθεση τριών αρχαίων χορών: της Θερμαστρίδος, του Γερανού και του Όρμου. Στο χορό της Θερμαστρίδος ο χορευτής πηδώντας ψηλά επάνω διασταυρώνει τα πόδια του στον αέρα πριν πατήσει στη γη. Ο Γερανός είναι χορός συρτός και ομαλός, ενώ ο Όρμος χορευόταν από τους Λακεδαιμονίους από έναν άντρα και μια γυναίκα ή και από περισσότερα ζευγάρια, όπου ο άντρας πήγαινε μπροστά σαν αρχηγός κι ακολουθούσε η γυναίκα σεμνά και κόσμια.

Ο Μπάλλος διαδόθηκε στην Άνδρο την εποχή της Βενετοκρατίας (1207-1566). Η ονομασία του Μπάλλος = Ballo, που σημαίνει χορός, είναι ιταλική. Στις περισσότερες Βενετικές εικόνες ο χορός αναπαρίσταται ακριβώς όπως χορεύεται στην Άνδρο. Τα επόμενα χρόνια της διάδοσής του ο Μπάλλος διδασκόταν τόσο στην Άνδρο όσο και στα υπόλοιπα νησιά των Κυκλάδων από τους Καπουκίνους, ακόμα και στα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Φαίνεται μάλιστα πως ακολουθεί τον συρτό, τον γνήσιο ελληνικό χορό, ως μια ξενόφερτη συνήθεια (Πασχάλης, 1933).

Γίνεται αντιληπτό πως οι Ανδριώτες βίωναν κάθε πτυχή της καθημερινότητάς τους έντονα. Παρουσιάζεται μια ιδιαίτερη αγάπη προς τις γιορτές, τα πανηγύρια και τους χορούς, η οποία συνδέεται άμεσα με τα στοιχεία του τόπου. Ο λιτός τρόπος ζωής και η εκτίμηση των αγαθών της φύσης (π.χ. λεμόνια, χοίροι) εκφράζεται στους εορτασμούς. Την ανάγκη για συντήρηση περίσσειας τροφής τη μετέτρεψαν σε γιορτή με τη συμμετοχή όλης της κοινότητας (Χοιροσφάγια). Την αφθονία των λεμονιών τη γιορτάζουν σε αντίστοιχη γιορτή. Σε κάθε θρησκευτική γιορτή συμμετέχουν ομαδικά, ανοίγοντας τα σπίτια τους και προσφέροντας καλούδια. Η εξωστρέφεια αυτή θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς πως εντοπίζεται στον τόπο από την αρχαιότητα.

ΛΑΤΡΕΙΑ ΘΕΩΝ

Ο Διόνυσος, θεός του κρασιού και της χαράς, λατρευόταν ως προστάτης θεός του νησιού. Ισχυρό τεκμήριο της λατρείας του αποτελεί η απεικόνιση της μορφής του αλλά και συμβόλων του στο νόμισμα της πόλεως της Άνδρου. Προς τιμήν του φέρεται να είχε αναγερθεί ναός, περίφημος για την μετατροπή του νερού της πηγής του ιερού σε κρασί, γνωστή και ως «Θεοδοσία», κατά την επταήμερη διάρκεια της γιορτής των Διονυσίων. Αρχαίοι συγγραφείς όπως ο Πλίνιος, ο Παυσανίας και ο Φιλόστρατος αναφέρουν την γιορτή, η οποία σύμφωνα με τον τελευταίο γινόταν κάθε τρία χρόνια την Πέμπτη μέρα του μήνα Γαμηλιώνος ή Ανθεστηριώνος (Ιανουάριος ή Φεβρουάριος). Ο ναός ακόμα δεν έχει εντοπιστεί. Υπάρχουν και άλλα στοιχεία για την λατρεία του θεού στην Παλαιόπολη, όπως η Ρωμαϊκή επιγραφή σε βωμίσκο την οποία είχε αφιερώσει η πιστή Φλάβια προς τιμήν του θεού (Πληροφορίες από Αρχαιολογικό μουσείο Παλαιόπολης).

Ενώ, όμως, ο ναός αναζητάται στην Παλαιόπολη, υπάρχει η πεποίθηση ότι η αρχαία γιορτή και το «θαύμα» (η μετατροπή του νερού σε κρασί, δηλαδή) που τη συνόδευε γινόταν στις Μαίνητες (Χωριό της Άνδρου, βρίσκεται περίπου στο κέντρο του νησιού, στα ανατολικά, στην πλευρά του όρους Πέταλο). (Δ6)

Με το πέρασμα των αιώνων το «θαύμα» ξεχάστηκε, ωστόσο κατά την Αναγέννηση, το 1503 εκδόθηκαν στην Βενετία οι «Εικόνες» του Φιλόστρατου από τον Άλδο Μανούτιο. Το αρχαίο θαύμα ήρθε ξανά στην επιφάνεια, και εμπνεόμενος από αυτό, ο ζωγράφος Τισιανός (1485-1576) δημιούργησε τον πίνακα με τίτλο «Η βακχική εορτή των Ανδριωτών», όπου απεικονίζει το κόκκινο από το κρασί ποτάμι, στο κάτω μέρος της εικόνας (Εικ.20) και νέους να χορεύουν στεφανωμένοι (Δ9).

Κατά την προχριστιανική εποχή στην Άνδρο φαίνεται να λατρεύονταν οι περισσότερες θεότητες από το Ελληνικό Πάνθεον, με ιδιαίτερα διαδεδομένη πέραν της λατρείας του Διόνυσου, αυτή του Απόλλωνα. Ιδιάζουσες θεότητες ήταν η Ταυροπόλος Αθηνά, η Ίσιδα, της οποίας σώζεται ύμνος χαραγμένος σε μάρμαρο, 180 περίπου στίχων, ο Μίθρας.

Ο Απόλλωνας λατρευόταν σύμφωνα με τον Ιμέριο, καθώς και με επιγραφές που έχουν βρεθεί στην Παλαιόπολη. Οι επιγραφές αυτές ήταν ψηφίσματα της πόλης, που στήνονταν στο ιερό του Απόλλωνα. Η ταύτιση του ναού έγινε με τη βοήθεια επιγραφής από το ιερό του Μίθρα, ο οποίος σχετίζεται με τη λατρεία του Απόλλωνα. Επιπλέον στην Παλαιόπολη, υπήρχε ιερό της «Αθηνάς Ταυριβόλου», βωμός «Εστίας Βουλαίας», ενώ στα χρόνια των Πτολεμαίων εισήχθη η λατρεία της Ίσιδος. Τα ιερά της Ίσιδος και της Υγείας δεν έχουν εντοπιστεί, αλλά εικάζεται ότι θα πρέπει να αναζητηθούν στην περιοχή «Κουφαίο», που βρίσκεται το Δυτικό νεκροταφείο, στην Παλαιόπολη. Ιερό της Δήμητρας υπήρχε έξω από τα τείχη της Αρχαίας Πρωτεύουσας, όπου βρέθηκε επιγραφή χαραγμένη σε βράχο, που απαγόρευε στις γυναίκες να μολύνουν τον ιερό χώρο. Στην αρχαία Παλαιόπολη, σύμφωνα με την επιγραφή IG XII5, 731, υπήρχε και ιερό των Νυμφών (Παλιοκρασσά-Κόπιτσα, 2017).

Η εξάπλωση του Χριστιανισμού στην Άνδρο δεν είναι γνωστό πότε έγινε. Οι αρχαιολογικές έρευνες έχουν φέρει στο φως ψηφιδωτά δάπεδα Εκκλησιών, ρυθμού βασιλικής, στην Παλαιόπολη από την Πρωτοβυζαντινή περίοδο (Ραουζαίου, 2003).

Εικόνα 20_ "The Bacchanal of the Andrians", Titian (Tiziano Vecellio), στο κάτω μέρος της εικόνας, κεντρικά, απεικονίζεται ο οίνος, ο οποίος έχει αντικαταστήσει το νερό στο ρυάκι., Πηγή: google.com

ΘΑΛΑΣΣΑ-ΝΑΥΤΙΚΟΙ

Από την αρχαιότητα ακόμα είναι εμφανής η άρρηκτη σχέση της Άνδρου με τη θάλασσα. Στον οικισμό Στρόφιλα, Νεώτερης Νεολιθικής Εποχής, του οποίου η παρουσία ανάγεται στο 4500-3300π.Χ. εντοπίστηκαν βραχογραφίες που απεικονίζουν πλοία και ψάρια. Τα πλοία είναι χαραγμένα σε ύψος 0,5-1 μ. από το έδαφος. Έχουν αποκαλυφθεί 7 απεικονίσεις πλοίων: Τα 4 είναι μαζί ως πομπή, τα υπόλοιπα μόνα τους. Το μεγαλύτερο εξ αυτών (μήκους 20 εκατ. περίπου), βρίσκεται χαραγμένο σε πέτρα της πύλης του ισχυρού τείχους στο Στρόφιλα(Εικ.21) (ίσως ύψους 4 μ. – σώζεται έως τα 2 μ.) (Καμπάνης, 2015).

Εικόνα 21_ Βραχογραφία πλοίου περί το 4000 π.Χ., Αποτύπωση από τον Αρχαιολογικό χώρο του Στρόφιλα, Πηγή: Καμπάνης Μ.Σ., Μπασάντης Δ.(2015), Η Άνδρος μέσα στο χρόνο, Αθήνα, Guttmberg

Το στενό αυτό δέσιμο με τη θάλασσα δε θα μπορούσε να μην επηρεάσει την καθημερινή ζωή και την κοινωνία του νησιού. Από τη μία στραμμένοι προς τη θάλασσα, από την άλλη στενά δεμένοι και με τη γη τους, οι Ανδριώτες δεν έγιναν ψαράδες, αλλά μόλις τους δόθηκε η ευκαιρία ξανοίχτηκαν μακριά στους ωκεανούς, με ιστιοφόρα, με ατμόπλοια και εν τέλει με υπερωκεάνια. (Δ6)

Η ανδριώτικη ναυτιλία αναπτύχθηκε πάνω στο παραδοσιακό Ελληνικό ναυτιλιακό μοντέλο που στηρίχτηκε και στηρίζεται στην οικογένεια. Θέλοντας να έχουν ανθρώπους εμπιστοσύνης στα καράβια τους, οι караβοκύρηδες εφοπλιστές επέλεγαν συγγενείς, αδέρφια, παιδιά, ξαδέρφια για τα πλοία τους. Οι άντρες μπόρκαραν για καιρό, και οι γυναίκες τους φρόντιζαν το σπίτι και την οικογένεια. Η επικοινωνία τους ήταν δύσκολη, και αραιή. Για το λόγο αυτό συνέβαινε το εξής ιδιότυπο έθιμο. Μόλις οι ντόπιοι λάμβαναν τηλεγράφημα για το πέρασμα από την περιοχή του καραβιού με τους αγαπημένους τους μαζεύονταν από νωρίς στην παραλία ή σε κάποιο ορατό σημείο και περίμεναν να φανεί το καράβι. Μόλις το έβλεπαν ανέμιζαν σεντόνια που είχαν μαζί για να χαιρετίσουν τους ναυτικούς, και το καράβι ανταπέδιδε τον χαιρετισμό σφυρίζοντας. Το πλοίο πλησίαζε όσο περισσότερο γινόταν, και έτσι πραγματοποιούνταν αυτός ο ιδιότυπος χαιρετισμός, το αντάμωμα μεταξύ των ξενιτεμένων ναυτικών με τους αγαπημένους τους που ήταν πίσω στη στεριά (Εξαδάκτυλος, 2019).

Τα παιδιά, πέρα από τη βιωματική εμπειρία που αποκτούσαν με τη θάλασσα, μιας και οι συγγενείς τους είναι ναυτικοί, εξοικειώνονται με αυτή και τα καράβια μέσω παιχνιδιών και ιστοριών. Ιδιαίτερα τα Χριστούγεννα, έφτιαχναν караβάκια για να πουν τα κάλαντα, τα οποία γίνονται το καλοκαιρινό τους παιχνίδι.

ΦΑΓΗΤΑ-ΕΔΕΣΜΑΤΑ

Το παραδοσιακό ανδριώτικο φαγητό είναι ακόμα και σήμερα η **φουρτάλια**: παραδοσιακή ομελέτα, με απαραίτητο συστατικό ντόπια λουκάνικα, προϊόντα από τα Χοιροσφάγια, κουκιά ή λυράκι και πολύ αργότερα πατάτες. Έχει ενετικές ρίζες, στα ιταλικά η ομελέτα λέγεται frittata, στα βενετσιάνικα όμως λέγεται fritaja, λέξη εκφερόμενη ως φριτά(γ)ια ή φριτάλια, εξ' ου και η «φουρτάλια».

Συνοδεύεται από ντόπια τυριά:

Αρμεξιά: Φτιάχνεται από πρόβειο ή κατσικίσιο γάλα, ή μείγμα και των δύο, και προέρχεται από το γάλα ενός αρμέγματος, συνήθως του πρωινού. Είναι φρέσκο τυρί, με αρκετά λιπαρά, πολύ μαλακή υφή και απαλή γεύση. Αποτελεί ένα από τα βασικά συστατικά του «Λαμπριάτη»,

Βολάκι: Το όνομά του το παίρνει από το σχήμα του: πλάθεται σε σχήμα στρογγυλωπό σαν αχλάδι. Γίνεται συνήθως από αγελαδινό γάλα. Όταν είναι φρέσκο, χρησιμοποιείται όπως και η φέτα στην υπόλοιπη Ελλάδα, ενώ, όταν ξεραθεί και ωριμάσει, η γεύση του θυμίζει πικάντικο κεφαλοτύρι.

Πετρωτή: Οφείλει το όνομά του στον τρόπο με τον οποίο γίνεται η στράγγισή του, όπου το φρέσκο τυρί, κατσικίσιο ή πρόβειο, πιέζεται με πέτρα μέχρι να βγάλει τα υγρά του, με αποτέλεσμα να παίρνει σχήμα που θυμίζει δίσκο. Η γεύση του είναι υφάλμυρη και πολύ ιδιαίτερη, και **συνετιανό κρασί** (Δ10).

Η αφθονία εσπεριδοειδών στην Άνδρο, λόγω της αφθονίας νερών, δημιούργησε μεγάλη παράδοση στα γλυκά του κουταλιού. Μέχρι και σήμερα φτιάχνουν στο νησί ανθό λεμονιού, τυλιχτό νεράντζι, περγαμόντο, μπαμπιλόνη (Εσπεριδοειδές που βρίσκεται μόνον στην Άνδρο, το άγριο γκριπ φρουτ ουσιαστικά, το οποίο λέγεται Romplone -πομπλόνε- στην Ιταλία), νεραντζάκι πράσινο, φράπα, κιτρολέμονο. Επίσης φτιάχνουν καρυδάκι, κυδώνι, σταφύλι, βύσσινο και τριαντάφυλλο γνωστό και ως ροδοζάχαρη. Ενδιαφέρον έχει το γεγονός ότι παλιά τα γλυκά του κουταλιού δεν τα έφτιαχναν με ζάχαρη, αλλά με πετιμέζι. Η ζάχαρη είναι εισαγόμενο προϊόν που έφτασε στο νησί μάλλον την περίοδο της Ενετοκρατίας (Δ11).

Παραδοσιακά γλυκά είναι επίσης τα αμυγδαλωτά και τα καλτσούνια, καθώς και τα γλυκά κουταλιού. Ακόμα τα παστιτσάκια και η σουμάδα, δροσιστικό ποτό από πικραμύγδαλο που σερβίρεται συνήθως στους γάμους.

Η επαφή των Ανδριωτών με τη δύση, λόγω των ναυτικών, ήταν έντονη, με μεγάλη ανταλλαγή πολιτισμικών στοιχείων. Έτσι λοιπόν, γλυκά όπως νουγκατίνες, οι πάστες και οι σοκολατίνες, αμυγδάλου, αναφέρονται πολλές φορές ως παραδοσιακά (Δ6).

2.8. Παραδοσιακά μονοπάτια-Διαδρομές πεζοπορίας

Η πολιτική και χωρική οργάνωση του νησιού κατά τη Λατινοκρατία ουσιαστικά διαμόρφωσε τη σημερινή του εικόνα. Οι κατασκευές των δρόμων βασίστηκαν σίγουρα σε παλιότερα μονοπάτια, η ιστορία της Άνδρου ξεκινά άλλωστε από την Αρχαιότητα, αλλά ουσιαστικά τότε είναι που τέθηκαν τα θεμέλια για ένα ολοκληρωμένο δίκτυο μεταφορών. Εκτός από τα Κάστρα, οι οικισμοί συνδέθηκαν μεταξύ τους, αλλά ακόμα με τόπους λατρείας και εμπορίου. Μεταγενέστερες προσθήκες μονοπατιών θα μπορούσαν να αναχθούν κατά τον 18ο αιώνα, περίοδο κατά την οποία αναπτύχθηκε η εμπορική ναυτιλία, οι ανάγκες για αγροτική παραγωγή μεγάλωσαν και πιθανώς χαράχτηκαν νέα μονοπάτια για την πρόσβαση στα χωράφια.

Είναι τρομερά ενδιαφέρουσα η ποικιλία των δρόμων αυτών, ειδικά αναλογιζόμενοι τις συνθήκες δημιουργίας και λειτουργίας τους. Τα χαρακτηριστικά των μονοπατιών μπορεί κανείς να τα αντιληφθεί βαδίζοντας στο δίκτυο, όπου μάλιστα ορισμένα τμήματα τους διατηρείται και είναι εμφανής ο χαρακτήρας τους.

Στη συνέχεια Γίνεται αναφορά στο ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο διαμόρφωσης των διαφόρων κατηγοριών «μονοπατιών» που απαντώνται στο νησί (Δ12) :

Φαρδιά στράτα

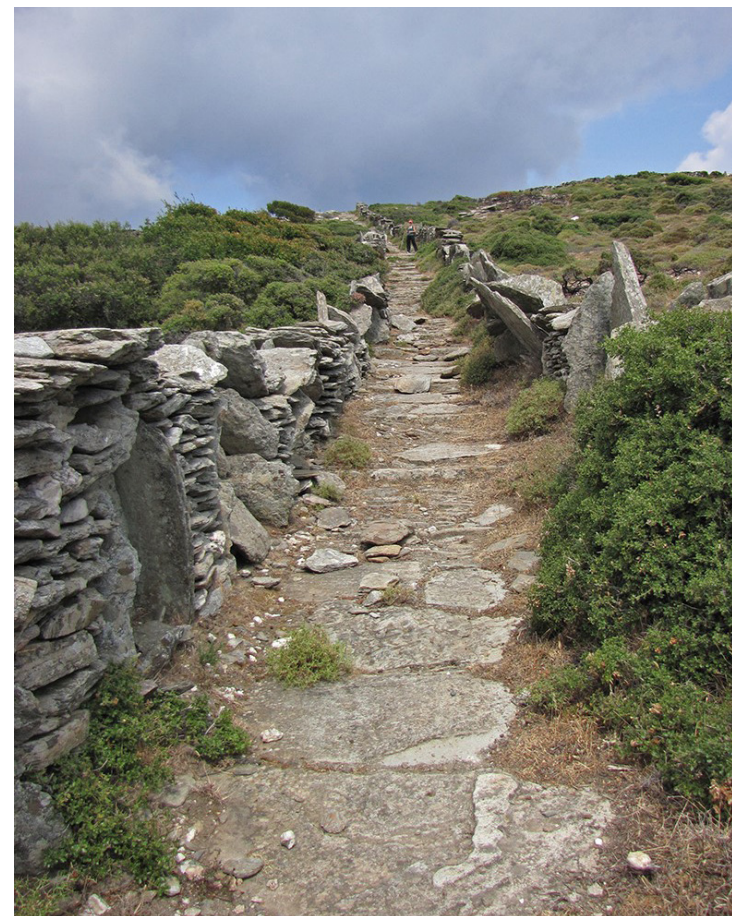
Ο σημαντικότερος δρόμος και άξονας, από την εποχή των Φράγκων που ένωνε τα τρία Κάστρα της Λατινοκρατίας και η οποίος διατηρείται σε εξαιρετική κατάσταση μέχρι σήμερα (Εικ.22-23). Όπως αναφέρθηκε την περίοδο κυριαρχίας των Φράγκων, ανεγέρθηκαν τα τρία κάστρα του νησιού: το Κάτω Κάστρο, στη Χώρα, το Κάστρο του Μαρκοντάντολου και το Πάνω Κάστρο. Η επικοινωνία των τριών Κάστρων ήταν απαραίτητη για τον πλήρη έλεγχο του νησιού.

Από το Πάνω Κάστρο (της Φανερωμένης) ξεκινούσε δρόμος που κατευθυνόταν Βόρεια, μέχρι το Κάτω Κάστρο απ' όπου ξεκινούσε η «Φαρδιά Στράτα», η οποία αφού περνούσε από πολλούς οικισμούς άλλαζε κατεύθυνση και συνέχιζε βορειοδυτικά έως δυτικά και έφτανε στο Κάστρο του Μακροτάνταλου. Επρόκειτο για ένα **βασικό κύριο δίκτυο, από στρατιωτικής, πολιτικής και οικονομικής άποψης**. Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της κατασκευής του το κάνουν επίσης μοναδικό. Με **πλάτος δρόμου από 2,50μ. μέχρι ακόμα και 10,00μ.** (για τον έλεγχο της απορροής των υδάτων), **περίφραξη από μεγάλους πέτρινους τοίχους, κάλυψη με τεράστιες πλάκες**, αποτέλεσε ένα από τα σημαντικότερα έργα των Φράγκων στο νησί. Λόγω της υψομετρικής διαφοράς, κατά το διάβα του, κατασκευάστηκαν ανάλογα σκαλοπάτια, τα οποία συνήθως αποτελούνταν από έναν ή από δυο αδρούς, μεγάλους λίθους.

ΤΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΩΣ ΦΟΡΕΙΣ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΟΥ ΤΟΠΙΟΥ
[Η ΚΥΚΛΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΠΟΛΗΣ ΑΝΔΡΟΥ]

Εικόνα 22_Η "Φαρδιά στράτα", Πηγή: Google.gr

Εικόνα 23_Η "Φαρδιά Στράτα" σε ένα από τα στενότερα σημεία της, Πηγή: Google.gr

Κομούνες στράτες

«Κομμούνα Στράτα» σήμαινε κοινόχρηστος δρόμος, από τον οποίο δηλαδή μπορούσε να περάσει κανείς χωρίς ειδική άδεια από τον Λατίνο άρχοντα, του οποίου την ιδιοκτησία διέσχιζε.

Ο διαχωρισμός του νησιού εγκάρσια σε 12 τιμάρια κατά τη Λατινοκρατία δημιούργησε την ανάγκη για την χάραξη νέων δρόμων ώστε να πραγματοποιείται η μετάβαση από το ένα άκρο του νησιού στο άλλο. Με τη Φαρδιά στράτα να εξυπηρετεί την μετάβαση από το ένα κεντρικό Κάστρο στο άλλο, υπήρχε ανάγκη για **ελεύθερη διάβαση εντός των τιμαριών** και το πέρασμα από το ένα στο άλλο. Για την εξυπηρέτηση αυτού του σκοπού, δημιουργήθηκαν οι Κομμούνες Στράτες.

Οι δρόμοι αυτοί, από τεχνικής απόψεως, είχαν παρόμοια χαρακτηριστικά με τη Φαρδιά Στράτα: τοίχους αδρής κατασκευής εκατέρωθεν, πλακόστρωση, και στιβαρά σκαλοπάτια.

Είναι γνωστές οι :

- Α. Κομμούνα Στράτα από Κάτω κάστρο για Αποίκια και Πατούρια,
- Β. Κομμούνα Στράτα από γεφύρι Στοιχειωμένης προς Φάλικα: Δημιουργήθηκε κατά τον 15ο αιώνα, και αλλού ήταν χτισμένη με μεγάλες πέτρες, αλλού λαξευμένη στο βράχο, για κάθε σκαλοπάτι. Σημαντικό στοιχείο της, αποτελεί το επιβλητικό γεφύρι της Στοιχειωμένης, με άνοιγμα τόξου 6,40 μ. και πλάτος 2,60μ.
- Γ. Κομμούνα Στράτα από Κατάκοιλο προς Μπατσί(Εικ.24)

Εικόνα 24_Κομμούνα Στράτα από Κατάκοιλο προς Μπατσί, Πηγή: Google.gr

Στενές

Οι «στενές» ήταν δρόμοι που χώριζαν τις περιφραγμένες αγροκτηνοτροφικές ιδιοκτησίες (καταχρηστικά σε αυτή την περίπτωση ο όρος, μιας και όλοι οι επιμέρους διαμοιρασμένοι χώροι ανήκαν στον Ηγεμόνα του νησιού). Είχαν απαραίτητως τοίχους, ενώ δεν ήταν πλακόστρωτοι. Σπάνια, υπήρχαν μικρά σκαλοπάτια, που εικάζεται ότι δημιουργήθηκαν μεταγενέστερα από την πρώτη χάραξη των οδών. Συχνά, ωστόσο, για λόγους οικονομίας, ως τμήματα στενών χρησιμοποιούνταν πολύ μικρά ρέματα, που με το πέρασμα των χρόνων και τη διάβρωση του νερού είχαν αποκτήσει το χώρο για οδική διέλευση.

Μονοπάτια

Όπως φανερώνει και η λέξη, τα «μονοπάτια» δημιουργήθηκαν για να πατεί μόνο ένας άνθρωπος. Υπήρχαν ανέκαθεν στην Άνδρο, είτε για την μετάβαση προς τις περιοχές καλλιέργειας, είτε για την παρακολούθηση των αυλακιών διοχέτευσης νερού σε αυτές. Ήταν πολύ απλές χαράξεις, χωρίς πλακόστρωση, χωρίς τοίχους εκατέρωθεν, που ακολουθούσαν τη διάταξη των καλλιεργειών και των αυλακιών, και ήταν ευάλωτα στην διατάραξη της μορφής τους λόγω της επέκτασης της φύσης. Η συντήρηση πραγματοποιούνταν κατά τη συχνή χρήση τους, από τους καλλιεργητές.

Λιθόστρωτοι δρόμοι

Μεταγενέστεροι δρόμοι, πιθανότατα άρχισαν να κατασκευάζονται στα τέλη της Λατινοκρατίας και έπειτα. Ήταν λιθοστρωμένοι με όχι πολύ μεγάλες πλάκες, σε αντίθεση με τις στράτες, και είχαν χτιστά σκαλοπάτια. Απαραίτητο στοιχείο και σε αυτή την περίπτωση ήταν οι εκατέρωθεν τοίχοι. Ένας γνωστός λιθόστρωτος δρόμος είναι η Αρχοντική Στράτα(Εικ. 25), που συνέδεε τα Αηδόνια(Εικ. 26) με την Μεσαριά, και διανοίχτηκε για να τον διατρέχουν οι άρχοντες των χωριών αυτών, μετά την εφαρμογή στο νησί του θεσμού των Κοτζαμπάσηδων. Διαφοροποιούνται από τις κομμούνες στράτες ως προς τους χρήστες, μιας και στη συγκεκριμένη περίπτωση μόνο οι άρχοντες δικαιούνταν να διαβαίνουν. Ένας ακόμα λιθόστρωτος δρόμος είναι στα Διποτάματα. (Εικ. 27)

Καλντερίμια

Τα καλντερίμια είναι ένα νεότερο είδος λιθόστρωτων δρόμων, που επεκτείνεται και απλώνεται μετά την πληθυσμιακή αύξηση των αρχών του 19ου αιώνα. Διαθέτει παρόμοια μορφολογικά χαρακτηριστικά και με την προηγούμενη κατηγορία, αλλά αυτή τη φορά η πλακόστρωση μπορεί να αποτελείται από πέτρες κάθετα τοποθετημένες και σφηνωμένες μεταξύ τους. Τα σκαλοπάτια είναι επίσης χτιστά, ευάλωτα στην ανάπτυξη φυτικού υλικού στις ενώσεις. Όσον αφορά τη χρήση, διασχίζουν τα χωριά και λειτουργούν για τις ελεύθερες μετακινήσεις μεταξύ των περιοχών.

ΤΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΩΣ ΦΟΡΕΙΣ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΟΥ ΤΟΠΙΟΥ
[Η ΚΥΚΛΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΠΟΛΗΣ ΑΝΔΡΟΥ]

Εικόνα 25_Αρχοντική Στράτα, Λοξό γεφύρι,
Πηγή: Google.gr

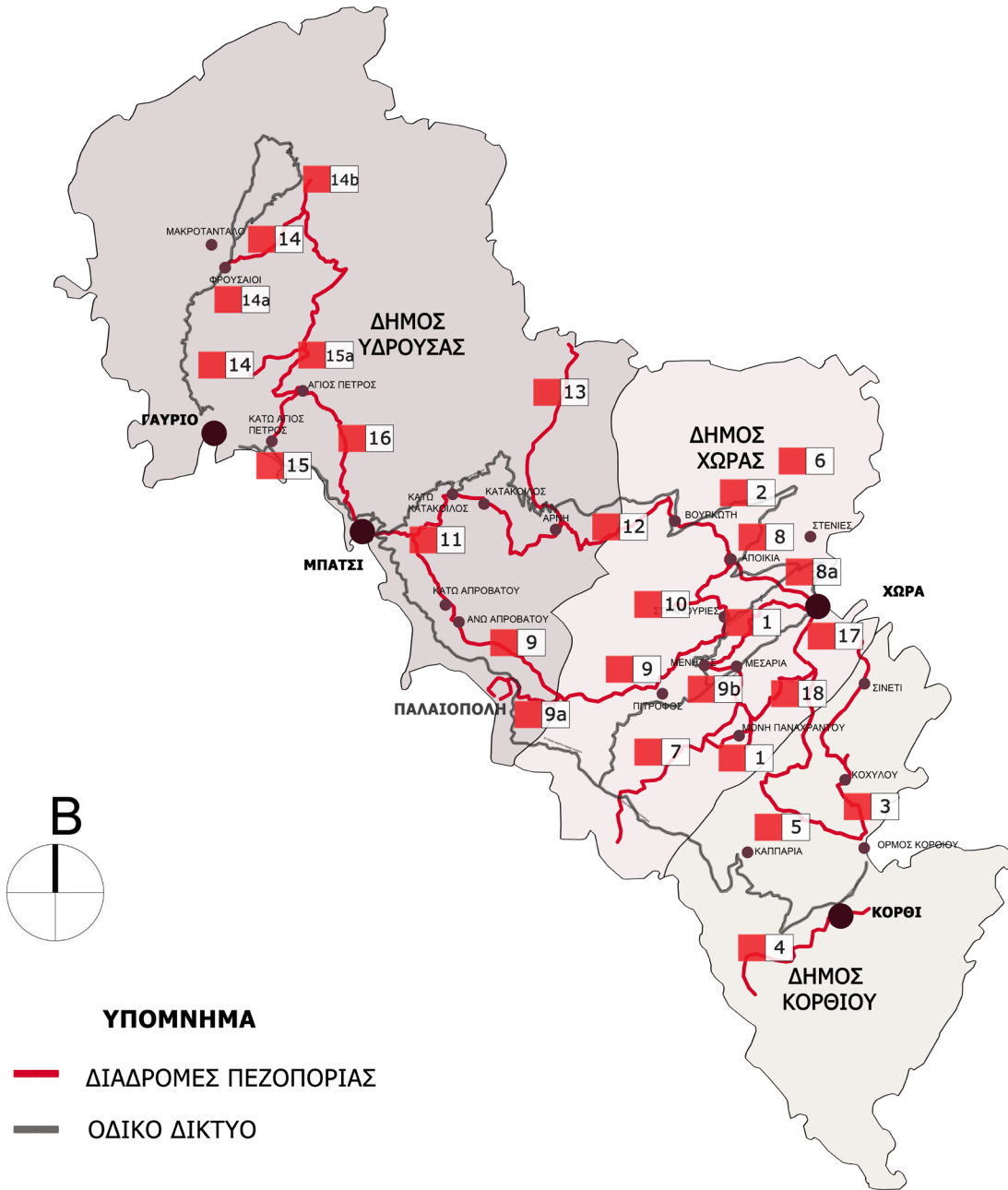
Εικόνα 26_Λοξό γεφύρι-Αηδόνια, Πηγή: Google.gr

Εικόνα 27_Λιθόστρωτος δρόμος-Διποτάματα, Πηγή: Google.gr

2.9. Σημερινό Δίκτυο Διαδρομών

**ΤΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΩΣ ΦΟΡΕΙΣ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΟΥ ΤΟΠΙΟΥ
[Η ΚΥΚΛΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΠΟΛΗΣ ΑΝΔΡΟΥ]**

Εικόνα 28_Υφιστάμενο Δίκτυο παραδοσιακών μονοπατιών-διαδρομών πεζοπορίας, Πηγή: Ίδια επεξεργασία

Περνώντας στη σύγχρονη εποχή, με την έλευση του αυτοκινήτου και τον εκσυγχρονισμό των μεταφορών, το οδικό δίκτυο άλλαξε χαρακτήρα, με την διάνοιξη νέων δρόμων, οπότε το παραδοσιακό δίκτυο μεταφοράς και επικοινωνίας του νησιού παρήκμασε.

Ωστόσο, τα τελευταία χρόνια εκτιμάται ιδιαιτέρως η σημασία τους και γίνεται μια προσπάθεια επαναλειτουργίας του δικτύου πεζοπορίας με έναν επαναπροσδιορισμό της χρήσης τους: από δρόμοι εξυπηρέτησης καθημερινών αναγκών αξιοποιούνται ως μονοπάτια περιπάτου και αναψυχής.

Έχει αναγνωριστεί πως τα μονοπάτια αυτά πέρα από δίκτυα επικοινωνίας, μετακίνησης και άσκησης των ανθρώπινων δραστηριοτήτων, αποτελούν τα ίχνη της ιστορίας του νησιού. Αποτελούν ζώνες διατήρησης της βιοποικιλότητας, και στοιχεία διατήρησης του τοπικού χαρακτήρα. Οι αιμασιές λειτουργούν αποτρεπτικά κατά της διάβρωσης του εδάφους, ενώ τα μονοπάτια προστατευτικά ως ζώνες πυροπροστασίας και οδοί πρόσβασης σε περίπτωση πυρκαγιών. Στο σύνολό τους, χρησιμεύουν σαν πεδία αναβίωσης της σχέσης της κοινωνίας με τη φύση και την τοπική ιστορία, ενώ αποτελούν πόλο έλξης για την ανάπτυξη τουρισμού ειδικού ενδιαφέροντος (περιηγητικός τουρισμός, φυσικής άσκησης & άθλησης, έρευνας / εκπαιδευτικός τουρισμός).

Συγκεκριμένα, από το 2010 και έπειτα, με πρωτοβουλία της αστικής μη κερδοσκοπικής εταιρείας «Ερευνητικό Κέντρο Άνδρου», καταγράφονται, συντηρούνται και αναζωογονούνται οι διαδρομές πεζοπορίας του νησιού, με σκοπό την ανάδειξη του τόπου, μέσω του πεζοπορικού τουρισμού. Διανοίγονται ξανά και σηματοδοτούνται όλες οι ιστορικές διαδρομές, περνώντας από τους οικισμούς, το αγροτικό τοπίο, διασχίζοντας όλο το φυσικό κάλλος του νησιού (Δ13).

Η τρέχουσα έκταση καταγεγραμμένου δικτύου, ανέρχεται περίπου στα 300 χλμ, από τα οποία γύρω στα 180χλμ. έχουν σηματοδοτηθεί και είναι διαθέσιμα προς χρήση, οργανωμένα σε 20 πεζοπορικές διαδρομές(Εικ.30). Μάλιστα, **ενιαία διαδρομή 100 χλμ. έχει λάβει πιστοποίηση Leading Quality Trails - Best of Europe από την Πανευρωπαϊκή Συνομοσπονδία Πεζοπορικών Συλλόγων (European Ramblers Association)**. Ταυτόχρονα λαμβάνεται μέριμνα για την ανάδειξη παραδοσιακών στοιχείων των οικισμών, του πολιτιστικού χαρακτήρα του νησιού (υπάρχουν 3 αρχαιολογικοί χώροι, μουσεία και πολιτισμικά κέντρα), καθώς και της βιοποικιλότητας του νησιού (Δ14).

2.10.

Δυνατότητες ανάπτυξης περιπατητικού
τουρισμού στην Άνδρο

**ΤΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΩΣ ΦΟΡΕΙΣ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΟΥ ΤΟΠΙΟΥ
[Η ΚΥΚΛΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΠΟΛΗΣ ΑΝΔΡΟΥ]**

Όπως είναι γνωστό, η ανάπτυξη των νησιών σχετίζεται άμεσα με τον τουρισμό. Η Άνδρος, με ένα υφιστάμενο εκτεταμένο δίκτυο μονοπατιών που καλύπτει όλο το νησί, δράσεις ανάδειξης του φυσικού και πολιτισμικού της πλούτου, καθώς και καθιερωμένα δρώμενα πεζοπορικού τουρισμού, διαθέτει ισχυρό δυναμικό για την περαιτέρω ανάπτυξη του συγκεκριμένου είδους τουρισμού.

Στα πλαίσια του Andros routes διοργανώνονται δράσεις συντήρησης και ανάδειξης των μονοπατιών, που σχετίζονται άμεσα με την ιστορία και την παράδοση του νησιού. Προτείνονται διαδρομές και συνδυασμοί διαδρομών με σκοπό την επαφή με συγκεκριμένα σημεία του τόπου (αρχαιολογικούς χώρους, φυσικό κάλλος). Κάθε χρόνο πραγματοποιείται το «Andros trail Race», αγώνας ορεινού τρεξίματος πάνω σε επιλεγμένες διαδρομές του δικτύου, με συμμετοχές από όλο τον κόσμο (Δ13). Από το 2013 και από το 2017 κάθε διετία, οργανώνεται η δράση «Επιτόπου», εικαστική δράση συλλογικού χαρακτήρα, κατά την οποία πραγματοποιούνται έργα εφήμερα, ενταγμένα στη φύση και τα υλικά του τόπου, η οποία πλαισιώνεται από συναντήσεις, ξεναγήσεις και περιπάτους(Δ17).

ΤΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΩΣ ΦΟΡΕΙΣ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΟΥ ΤΟΠΙΟΥ
[Η ΚΥΚΛΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΠΟΛΗΣ ΑΝΔΡΟΥ]

Σκοπός της εργασίας είναι η ανάδειξη μιας επιλεγμένης πεζοπορικής διαδρομής στην Άνδρο, μέσω δικτύου σημειακών επεμβάσεων αποκατάστασης και ανάπλασης, εγκατάστασης δράσεων και δραστηριοτήτων, με στόχο την προβολή πολιτισμικών, ιστορικών και αρχιτεκτονικών στοιχείων του τόπου, καθώς και τη σύνδεση του παρελθόντος με το παρόν και το μέλλον.

Ερμηνεύοντας τα στοιχεία του τοπίου, επαναπροσδιορίζοντας την παραδοσιακή αρχιτεκτονική, τα υλικά, τις δομές και την παράδοση, απώτερος σκοπός των επεμβάσεων είναι η ανάδειξη του πνεύματος του τόπου και η επαφή ντόπιων και επισκεπτών με όλα τα στοιχεία που το συνθέτουν.

Η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε αφορά, αρχικά σε **βιβλιογραφική έρευνα** σε μια προσπάθεια προσέγγισης του όρου «μονοπάτι», της δημιουργίας, της πορείας, των χαρακτηριστικών και της σχέσης του με τον πολιτισμό, τα επιμέρους στοιχεία του τοπίου (ανάγλυφο, θέα, υλικά) και την εμπειρία του περιπατητή.

Επιπλέον πραγματοποιήθηκε διερεύνηση του ζητήματος του περιπατητικού τουρισμού και των προοπτικών ανάπτυξης του στην Ελλάδα. ως μελέτη περίπτωσης επιλέχθηκε η διαδρομή 9Α του Αρχαιολογικού Χώρου Παλαιόπολης Άνδρου. Ακολούθησαν επιτόπιες **επισκέψεις στην περιοχή μελέτης, καταγραφή και φωτογραφική απεικόνιση των χαρακτηριστικών στοιχείων του συνόλου της διαδρομής**, καθώς επίσης **συγκέντρωση προφορικών μαρτυριών μέσω συνεντεύξεων**. Ακολούθησε η **ανάλυση του τοπίου** στα επιμέρους στοιχεία του, και **ο διαχωρισμός σε ζώνες της διαδρομής με βάση το χαρακτήρα του τοπίου**. Στοιχεία όπως η βλάστηση, οι θέες, τα υλικά, η σχέση με τον οικισμό, τον αρχαιολογικό χώρο, το αγροτικό τοπίο και το υγρό στοιχείο, συνέβαλαν καθοριστικά στον προσδιορισμό των τμημάτων.

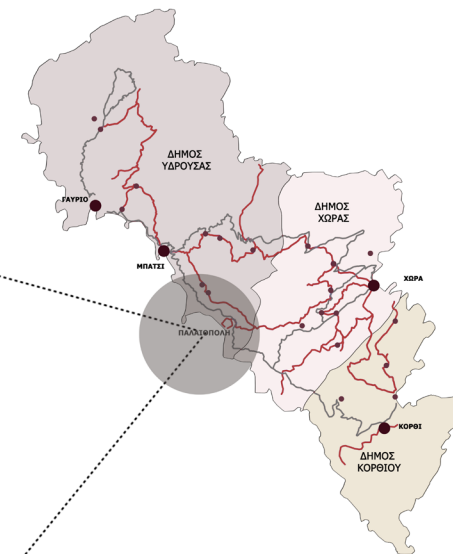
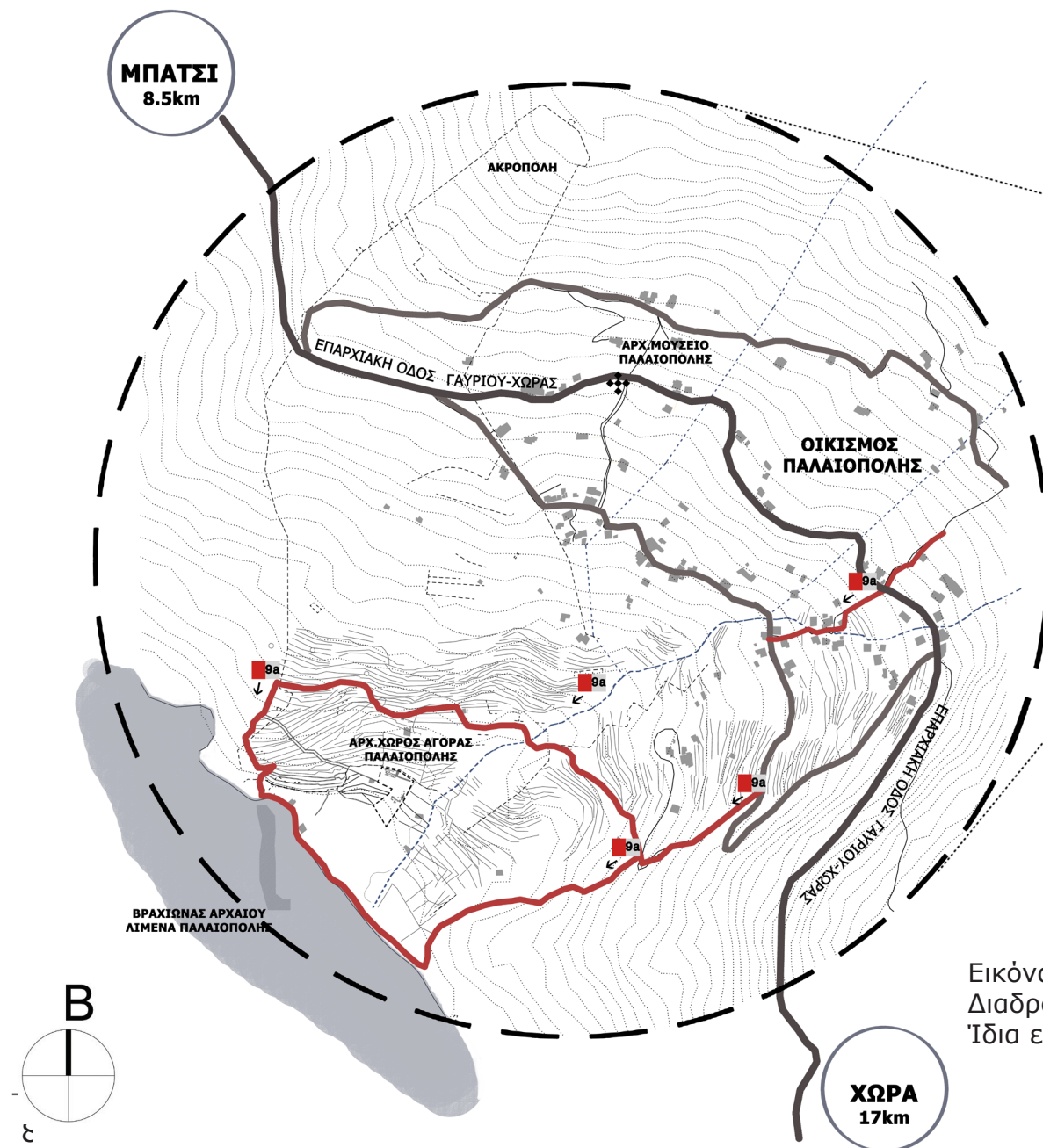
Εντοπίζοντας και επανερμηνεύοντας τα κυρίαρχα στοιχεία του τοπίου έγινε **καθορισμός της κεντρικής ιδέας της πρότασης**, η οποία μεταφράστηκε σε σχεδιαστικά εργαλεία, τα οποία εφαρμόστηκαν στο σύνολο της πρότασης για την διαμόρφωση μια ενιαίας ταυτότητας. Καθορίστηκε ακόμα η **συνολική σχεδιαστική αντιμετώπιση**, η οποία αφορά στον βαθμό επέμβασης και τον τύπο των επεμβάσεων, την λειτουργικότητα, την αισθητική απόδοση και την ανάδειξη του χαρακτήρα της περιοχής.

Ακολούθησε η **επιλογή των σημείων επέμβασης**, με βάση την ανάλυση του τοπίου των αναγκών και των δυνατοτήτων της περιοχής, και τελικά η **σχεδιαστική απόδοση των σημείων επέμβασης**, με γενικά σχέδια, διαγράμματα, κατασκευαστικές λεπτομέρειες, φυτοτεχνική τεκμηρίωση και φωτορεαλιστικές απεικονίσεις.

5.

ΕΠΙΛΟΓΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗΣ ΕΠΕΜΒΑΣΗΣ

ΤΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΩΣ ΦΟΡΕΙΣ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΟΥ ΤΟΠΙΟΥ
[Η ΚΥΚΛΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΠΟΛΗΣ ΑΝΔΡΟΥ]

Εικόνα 29_Επιλεγμένη διαδρομή επέμβασης, Κυκλική Διαδρομή Αρχαιολογικού Χώρου Παλαιόπολης, 9Α, Πηγή: Ίδια επεξεργασία

Κατ' επέκταση τμήμα της ενιαίας διαδρομής 100km, που όπως αναφέρθηκε έχει πιστοποιηθεί, αποτελεί η **Κυκλική Διαδρομή Αρχαιολογικού χώρου Παλαιόπολης(9Α)**, η οποία διέρχεται του οικισμού Κάτω Παλαιόπολης, φτάνει στον αρχαιολογικό χώρο της Αρχαίας Αγοράς, και επιστρέφει στο σημείο εκκίνησης.

Η επιλογή της διαδρομής επέμβασης δεν έγινε τυχαία, αλλά καθορίστηκε με βάση αντικειμενικά κριτήρια. Η Παλαιόπολη υπήρξε για πολλούς αιώνες η Πρωτεύουσα του νησιού, σε μια περίοδο μάλιστα κατά την οποία υπήρχε έντονη εμπορική δραστηριότητα και ευμάρεια. **Ο αρχαιολογικός χώρος της Αγοράς, της Ακρόπολης**, αλλά και ο **αρχαίος λιμενοβραχίονας**, τεκμηριώνουν την ιστορική σημασία της περιοχής, και αποτελούν ένα ζωντανό ίχνος της πετυχημένης ανθρώπινης δραστηριότητας της αρχαιότητας, στο σήμερα (Παλαιοκρασσά-Κόπιτσα, 2017). Στην περιοχή της αρχαίας πρωτεύουσας, σήμερα βρίσκεται ο παραδοσιακός οικισμός της Παλαιόπολης. Συνεπώς, το ανθρώπινο στοιχείο της εποχής μας συνυπάρχει, γειτνιάζει και αλληλεπιδρά με το παρελθόν. Ένα ακόμα καθοριστικής σημασίας στοιχείο για την επιλογή της περιοχής αποτέλεσαν οι **προσβάσεις**. Η Παλαιόπολη βρίσκεται σε μεγάλη εγγύτητα με το τουριστικό Μπατσι(8km), ενώ ο επαρχιακός δρόμος Γαυρίου-Χώρας διέρχεται από τον οικισμό (και τον χωρίζει σε Κάτω Παλαιόπολη και Άνω Παλαιόπολη), οπότε η πρόσβαση από τη Χώρα(17km) πραγματοποιείται εξίσου εύκολα. Επιπλέον, τμήμα της διαδρομής 9Α, ταυτίζεται με ασφαλτοστρωμένο δρόμο του οικισμού της Κάτω Παλαιόπολης (Εικ. 29). Ουσιαστικά, αυτό επιτρέπει **εύκολη πρόσβαση, έως ένα σημείο, με αυτοκίνητο, και διευκολύνει ακόμα και άτομα με κινητικά προβλήματα, να βιώσουν τμήμα της διαδρομής και να απολαύσουν οπτικά το υπόλοιπο.**

Η θέση της διαδρομής, η μορφολογία του αναγλύφου (Εικ.30) και **η ποικιλομορφία στο τοπίο**, συντέλεσαν επίσης καθοριστικά στην επιλογή της διαδρομής. Ο οικισμός της Παλαιόπολης εκτείνεται σε μια απότομη αμφιθεατρική πλαγιά, κάτω από το όρος Κουβάρα, στο μέσο περίπου της δυτικής ακτής της Άνδρου, που καταλήγει στη θάλασσα δημιουργώντας έναν ανοικτό όρμο. Σε δύο σημεία ψηλά στους βράχους τα άφθονα νερά σχηματίζουν πλούσιους καταρράκτες, που καταλήγουν μέσω δύο μικρότερων χειμάρρων στο χείμαρρο Κόμβο. Οι χείμαρροι αυτοί, μαζί με τις άφθονες πηγές που υπάρχουν σε όλη την έκταση, καθιστούν την περιοχή εξαιρετικά εύφορη και της προσδίδουν ιδιαίτερο φυσικό κάλλος. Κάτω από τον οικισμό, προς τη θάλασσα, αναπτύσσεται η κοιλάδα της Παλαιόπολης, με τις χαρακτηριστικές αναβαθμίδες να διαμορφώνουν το αγροτικό τοπίο. Επίπεδη επιφάνεια επικρατεί δίπλα στη θάλασσα, και σχεδόν κεντρικά βρίσκεται ο αρχαιολογικός χώρος της Αρχαίας Αγοράς. Στην Άνω Παλαιόπολη βρίσκεται ο αρχαιολογικός χώρος της Ακρόπολης. Είναι επίσης εμφανής η κατάληξη του χείμαρρου στη θάλασσα, η οποία μάλιστα ξεχωρίζει και με το πλούσιο φυτικό υλικό που τον πλαισιώνει.

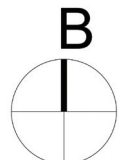
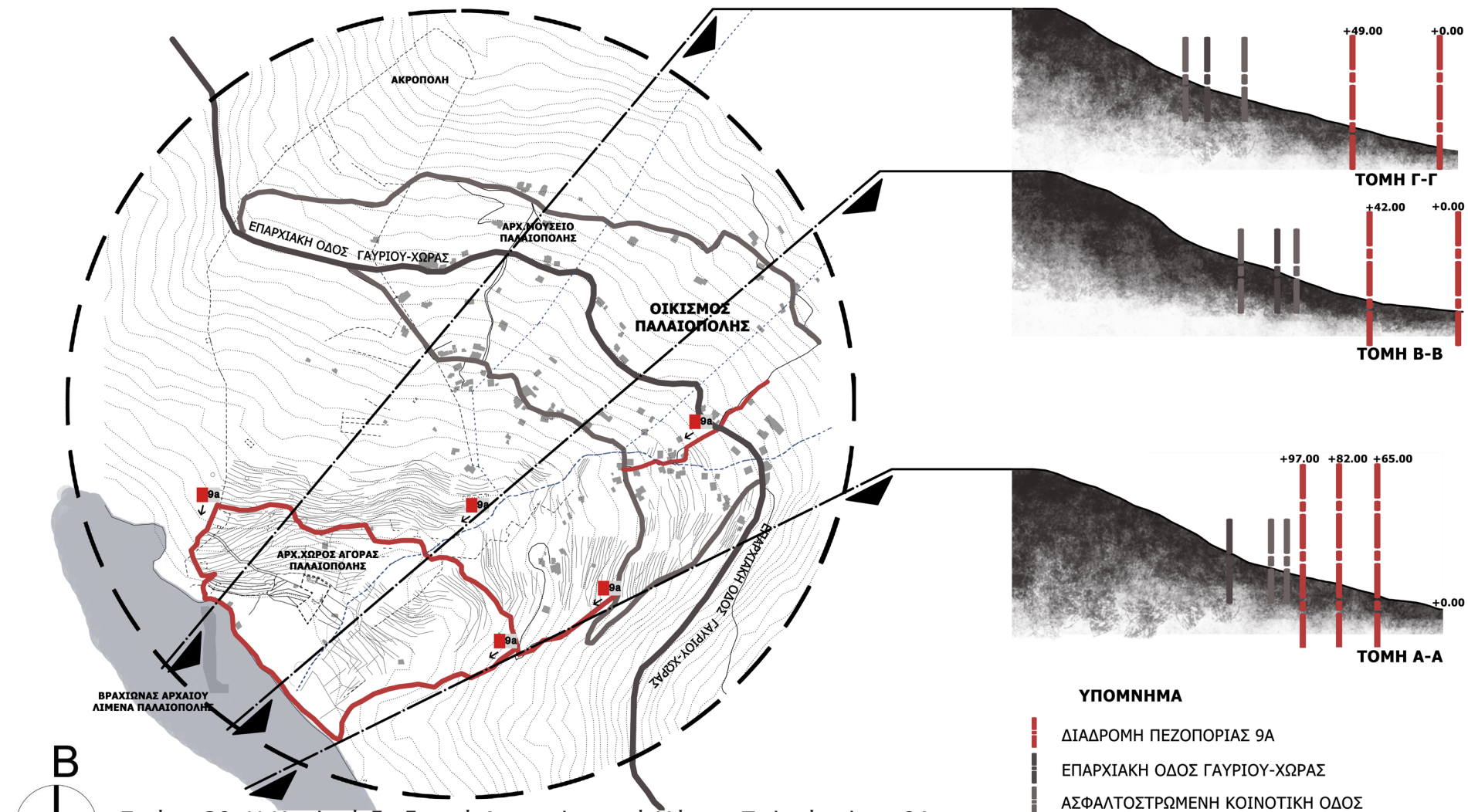
Η θέα είναι πανοραμική με κέντρο τον αρχαιολογικό χώρο, τον αρχαίο λιμενοβραχίονα, αλλά και το αγροτικό τοπίο με τις χαρακτηριστικές αναβαθμίδες. Η διαδρομή, λοιπόν, διέρχεται από όλα αυτά τα σημεία. Ξεκινά από τον οικισμό, κατεβαίνει, συναντά και διασχίζει το Ρέμα του Κόμβου, περνά ομαλά στο αγροτικό τοπίο, συνεχίζει στο παραθαλάσσιο μέτωπο, και

**ΤΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΩΣ ΦΟΡΕΙΣ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΟΥ ΤΟΠΙΟΥ
[Η ΚΥΚΛΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΠΟΛΗΣ ΑΝΔΡΟΥ]**

επιστρέφει στο σημείο εκκίνησης, το Αρχαιολογικό μουσείο Παλαιόπολης. Οι εναλλαγές στις ατμόσφαιρες, τις θεάσεις, το φως είναι εντυπωσιακές, και διαμορφώνονται διαφορετικά αναλόγως την εποχή. **Το υγρό στοιχείο** που απαντάται με τη μορφή του ρέματος και της παραλίας, και δίνει ένα επιπλέον ενδιαφέρον στο μονοπάτι.

Η διαδρομή 9Α, έχει μήκος 4.5km, είναι κυκλική, που σημαίνει περισσότερες δυνατότητες επιλογών ως προς τη διάσχισή της.

ΤΟΜΕΣ ΑΝΑΓΛΥΦΟΥ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΠΑΛΑΙΟΠΟΛΗΣ

Εικόνα 30_Η Κυκλική διαδρομή Αρχαιολογικού Χώρου Παλαιόπολης, 9Α, Τομές αναγλύφου της περιοχής, Πηγή: Ίδια επεξεργασία

5.1. Ιστορική αναδρομή-Αρχαιολογικά στοιχεία

Η Παλαιόπολη, η αρχαία πρωτεύουσα της Άνδρου (κατά την αρχαιότητα είχε το όνομα Άνδρος) ή «Πόλη της Άνδρου» φέρεται να ιδρύθηκε το 700 π.Χ. περίπου από τους κατοίκους της Ζαγοράς και της Υψηλής, οι οποίοι μετακινήθηκαν στην περιοχή. Ήκμασε την Αρχαϊκή περίοδο (6ος αιώνας π.Χ.) και μέχρι τους Παλαιοχριστιανικούς χρόνους (6ος αιώνας μ.Χ.). Στην πλαγιά του όρους Κουβάρα, στην περιοχή που βρίσκεται και ο σημερινός οικισμός της Παλαιόπολης, εντοπίζονται λείψανα της Αρχαίας πρωτεύουσας. η γεωμορφολογία της περιοχής είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα καθώς **περιλαμβάνει πλούσια βλάστηση, διασχίζεται από τον χείμαρρο του Κόμβου, ενώ στα όρια της σχηματίζεται ένα φυσικό λιμάνι**(Παλαιοκρασσά-Κόπιτσα, 2017).

Πρόκειται για μια καλά οργανωμένη πόλη, η οποία κατά την αρχαιότητα αποτελούσε πολιτιστικό κέντρο και αναπτύχθηκε στο δυτικό τμήμα του νησιού με αγορά, θέρμες, θέατρο, ιερά και ναούς. Στην περιοχή αυτή ήρθαν στο φως σημαντικά ευρήματα όπως η κόρη της Κοπεγχάγης, το σύμπλεγμα του Πήγασου με το Βελλερεφόντη, ένας κούρος και ένα μαρμάρينو άγαλμα λέοντος, που εκτίθενται στο Μουσείο της Παλαιόπολης. Μέχρι σήμερα σώζεται το ισχυρό τείχος με το οποίο οχυρώθηκε η πόλη κατά την Ελληνιστική περίοδο, ιδιαίτερα στην περιοχή της ακροπόλεως (εκκλησάκι του Αγ. Δημητρίου). Επίσης είναι ορατά τμήματα του τειχίσματος που χώριζε την ακρόπολη από την κυρίως πόλη που απλωνόταν ως τη θάλασσα. Τα νεκροταφεία βρίσκονταν στις πλαγιές, ενώ η αγορά με τα δημόσια οικοδομήματα εκτείνονταν στην περιοχή προς την παραλία. Την ίδια εποχή πιθανότατα κατασκευάστηκε και ο λιμενοβραχίονας στο λιμάνι της πόλης, ο οποίος σήμερα είναι βυθισμένος στη θάλασσα (Παλαιοκρασσά-Κόπιτσα, 2017).

ΔΟΜΗ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΠΟΛΗΣ

Όσον αφορά στη **διάταξη της αρχαίας πόλης** (Εικ.31), όπως προκύπτει από τα όρια του οχυρωματικού της περιβόλου, φαίνεται πως η συνολική έκταση ξεπερνούσε τα 600 στρέμματα ενώ η οχυρωμένη περιοχή ήταν περίπου τετρακόσια στρέμματα. Δεν υπήρχε ωστόσο ουσιαστική διάκριση μεταξύ πόλης και υπαίθρου, καθώς μεγάλο μέρος της οχυρωμένης έκτασης δεν ήταν δομημένο. Η αρχαία πόλη είχε αναπτυχθεί χωρίς συγκεκριμένο σχέδιο, από το εκκλησάκι του Αγίου Δημητρίου, σε υψόμετρο 350 μ., όπου βρισκόταν η ακρόπολη, έως την παραλία.

Ο χώρος διέθετε δύο σημαντικά χαρακτηριστικά, **προστατευμένα από τη φύση της θέσης και υδάτινο πλούτο**, που συντέλεσαν στην ανάπτυξη της πόλης στη συγκεκριμένη περιοχή.

Η μορφή της υπαγορεύθηκε από τη διαμόρφωση του εδάφους και ήταν διαρθρωμένη σε τέσσερις ζώνες. Το κέντρο της, κα η αγορά, που αναπτύχθηκαν στην επίπεδη έκταση μπροστά στην παραλία, σε άμεση γειτνίαση με το λιμάνι. Υψηλότερα στην πλαγιά, προς τα δυτικά, οι Άνδριοι έχτισαν τα σπίτια τους, προσανατολισμένα στην Ανατολή και το πέλαγος. Προς το

**ΤΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΩΣ ΦΟΡΕΙΣ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΟΥ ΤΟΠΙΟΥ
[Η ΚΥΚΛΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΠΟΛΗΣ ΑΝΔΡΟΥ]**

χειμάρρο, στα βόρεια και βορειοανατολικά της αγοράς, υπήρχε μια περιοχή με σημαντικά δημόσια κτήρια και ιερά, ενώ σε περίοπτη θέση, ψηλά στην πλαγιά, η ακρόπολη.

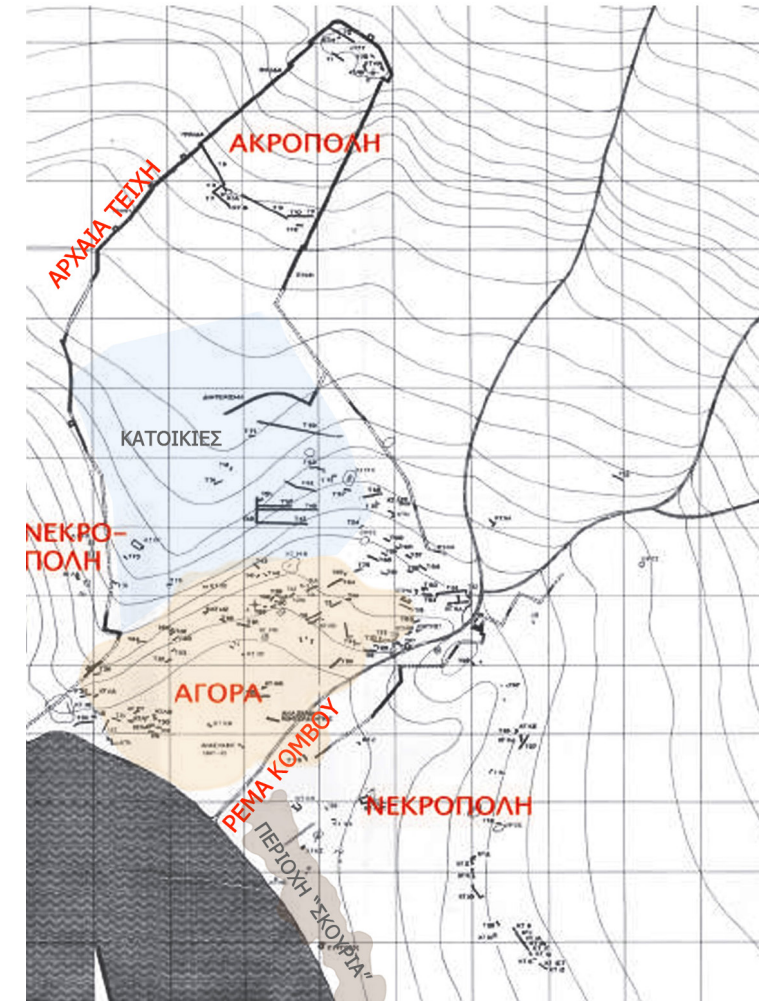
Εκτός των τειχών στην ανατολική και δυτική πλευρά βρίσκονταν τα νεκροταφεία της πόλης, όπως αποδεικνύεται από την παρουσία λαξευτών ή κτιστών ταφών, ενώ χαμηλότερα προς την παραλία, στην περιοχή Σκουριά, το έδαφος έχει χρώμα σκουριάς, που υποδεικνύει την **ύπαρξη μεταλλείων και την εκμετάλλευση των ορυκτών**.

Η έντονη κατωφέρεια του εδάφους κατέστησε απαραίτητη την κατασκευή πολλών ανδέρων (αιμασιών), που κλιμάκωναν την απότομη πλαγιά, δημιουργώντας εκτάσεις καλλιέργειας, βοσκής και δόμησης. Η σημερινή εικόνα του αναβαθμιδωμένου τοπίου είναι όπως φαίνεται, αν όχι ίδια, παραπλήσια με αυτή της αρχαιότητας.

Τα λαξεύματα που εντοπίστηκαν σε όλη την έκταση της πλαγιάς υποδεικνύουν **λατομική δραστηριότητα κατά την αρχαιότητα**, ενώ παρατηρούνται και αυλάκια λαξευμένα στους βράχους, υποδομές για την **παροχή νερού για άρδευση** αλλά και για υποστήριξη των **βιοτεχνικών δραστηριοτήτων**.

Η αλλαγή του τοπίου της παραλίας σε σχέση με την αρχαιότητα αιτιολογείται από την αύξηση κατά 3.50μ της στάθμης της θάλασσας, ωστόσο είναι ακόμα εμφανής ο αρχαίος λιμενοβραχίονας. Ενάλιες γεωλογικές έρευνες αποκάλυψαν, πως στην περιοχή από τις εκβολές του χειμάρρου Κόμβου έως το δυτικό άκρο του τείχους υπήρχαν ισχυρά λιμενικά έργα.

Ερείπια ενός μνημειακού λουτρού (Θέρμες) ρωμαϊκών χρόνων υποδεικνύουν την ύπαρξη Γυμνασίου στην περιοχή, ενώ στην πλαγιά του λόφου Τούρλου, στα Ανατολικά αναζητάται το Θέατρο (Παλαιοκρασσά-Κόπιτσα, 2017).

Εικόνα 31_Η δομή της Αρχαίας Πόλης Άνδρου, όπως έχει προκύψει από τις αρχαιολογικές έρευνες, Πηγή: Παλαιοκρασσά-Κόπιτσα Λ.(2017), Παλαιόπολη Άνδρου. Τριάντα χρόνια ανασκαφικής έρευνας, Αθήνα- Ίδια επεξεργασία

ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ

Η πρώτη ανασκαφική δραστηριότητα στην περιοχή, παρουσιάζεται κατά το 1830 και δύο χρόνια αργότερα ανακαλύφθηκε στον αγρό Λουκρέζη ο «Ερμής της Άνδρου» μαζί με το ακέφαλο γυναικείο άγαλμα της «Μεγάλης Ηρακλειώτισσας», τα οποία εκτίθενται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Άνδρου.

Οι ανασκαφές του αρχαιολόγου Νικολάου Κοντολέοντα το 1956, είχαν σαν αποτέλεσμα τον **εντοπισμό της αγοράς της πόλης στην παραλία** και ενός οικοδομήματος με σειρά αφιερωματικών βάθρων στην πρόσοψή του. Η συστηματική ανασκαφική έρευνα στο χώρο, βέβαια άρχισε το 1987 και πραγματοποιήθηκε σε **τρία σημεία της περιοχής**: την πύλη στα τείχη γνωστή ως «**Πόρτα**», κατασκευή του 4ου αιώνα π.Χ., στο **δυτικό μέρος της πόλης** και στην **περιοχή της Αγοράς** (Παλαιοκρασσά-Κόπιτσα, 2017).

Οι ανασκαφές στο χώρο της **Αγοράς** έφεραν στο φως διάφορα ευρήματα: **πλακόστρωτους δρόμους, ναούς, μνημειακά κτίρια**, με τα αρχαιότερα ευρήματα να ανάγονται στην πρώιμη εποχή του Χαλκού (3000-1900 π.Χ.) ενώ τα πιο πρόσφατα στο πρώτο μισό του 7ου αιώνα μ.Χ.

Η Αγορά αναπτύσσεται σε δύο επίπεδα.

Στο Άνω άνδηρο (Εικ.32) έχουν αποκαλυφθεί **τμήματα δύο πλακόστρωτων δρόμων**, του 4ου αιώνα π.Χ., καθώς και **τρίτου δρόμου, στοάς και κτηρίου με μνημειακό πρόθυλο και περίστυλη αυλή στο εσωτερικό**, των αρχών του 2ου αιώνα π.Χ. Υπάρχουν ίχνη άλλου οικοδομήματος πάνω στο ίδιο κτίριο, του 3ου αι. μ.Χ. και πρόχειρων κατασκευών του 7ου αι (Παλαιοκρασσά-Κόπιτσα, 2017).

Στο Κάτω άνδηρο (Εικ.33) έχει αποκαλυφθεί τέταρτος **πλακόστρωτος δρόμος**, με κτιστό αποχετευτικό αγωγό, του 4ου-3ου αιώνα π.Χ., επιπλέον **στοά σύγχρονη της πρώτης** και πολυτελής **τρίκλιτη βασιλική**. Αυτή λειτούργησε ως μητροπολιτικός ναός της πόλης, και χτίστηκε στα ερείπια της στοάς στο δεύτερο μισό του 5ου αιώνα μ.Χ, καταστράφηκε από σεισμό στον 6ο. Ακολούθως, στο δεύτερο μισό του 6ου αιώνα, στα ερείπια της βασιλικής κτίστηκε μονοκάμαρος ναός. Και στο άνδηρο αυτό συναντώνται κατάλοιπα των αρχών του 7ου αιώνα, την εποχή που φαίνεται να εγκαταλείφθηκε η περιοχή (Παλαιοκρασσά-Κόπιτσα, 2017).

**ΤΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΩΣ ΦΟΡΕΙΣ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΟΥ ΤΟΠΙΟΥ
[Η ΚΥΚΛΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΠΟΛΗΣ ΑΝΔΡΟΥ]**

Εικόνα 32_Αρχαιολογικός χώρος Αγοράς, Άνω Άνδηρο. Διακρίνονται: πλακόστρωτος δρόμος, στοά και περίστυλο κτίριο, Πηγή: Google.com

Εικόνα 33_Αρχαιολογικός χώρος Αγοράς, Κάτω Άνδηρο. Διακρίνονται: πλακόστρωτος δρόμος, στοά και τρίκλιτη βασιλική, Πηγή: Google.com

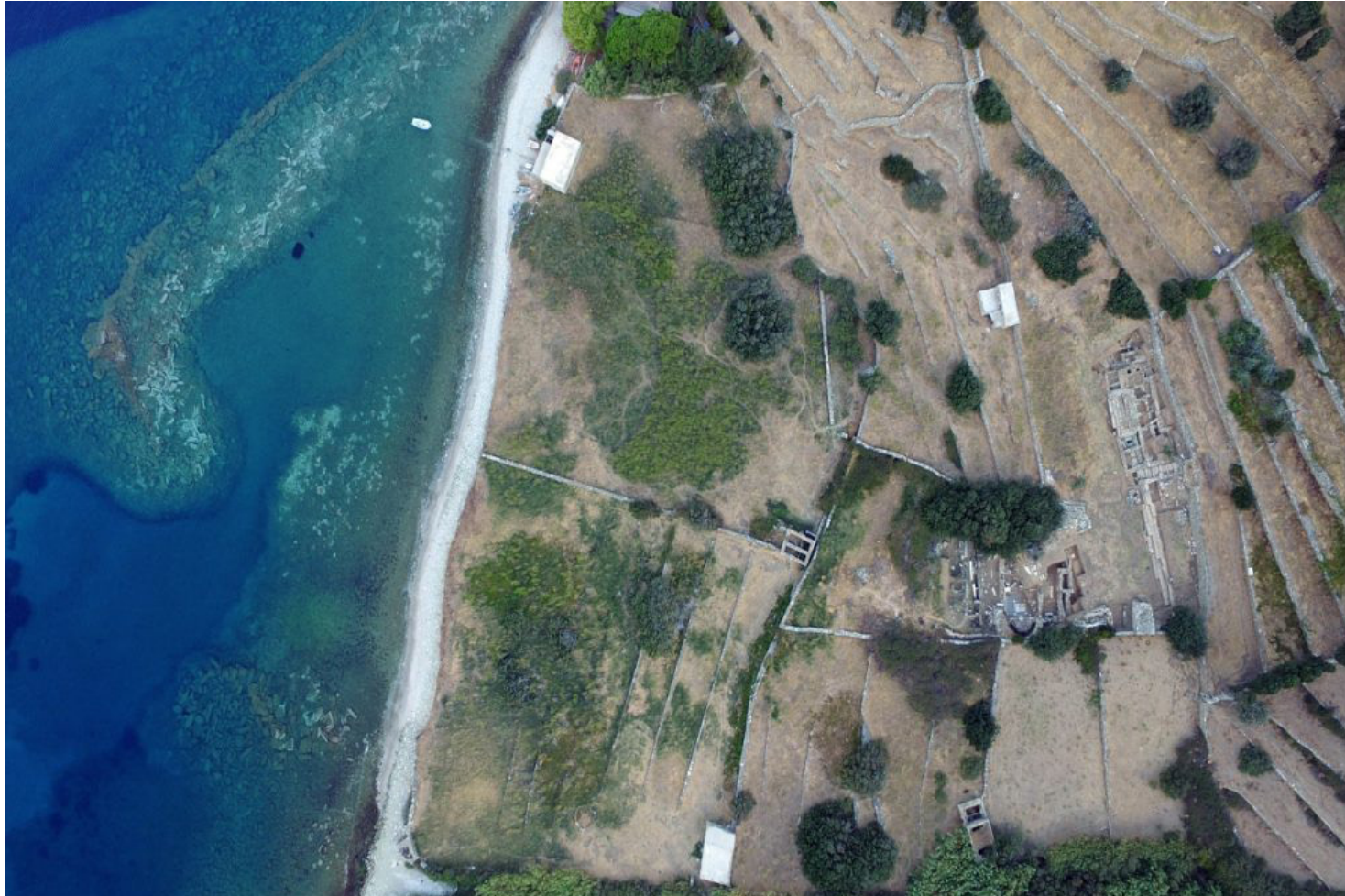
Όπως φανερώνεται από τα επιμέρους ευρήματα των ανασκαφών, **τα κτίρια είχαν μάλλον εμπορική χρήση.**

Η μεγαλύτερη **οικοδομική δραστηριότητα συντελέστηκε στην Αγορά από τα τέλη του 4ου αιώνα π.Χ.**, όπως παρατηρείται και σε άλλες αγορές σε όλο τον ελληνικό χώρο. **Η κύρια όμως φάση είναι αυτή του κτηρίου με το πρότυλο και των δύο στοών (Αρχές 2ου αι. π.Χ.)** (Παλαιοκρασσά-Κόπιτσα, 2011).

Συνολικά η **εικόνα της πόλης από το λιμάνι διαμορφώνονταν από τις προσόψεις των δύο στοών σε δύο επίπεδα και πιθανόν του διώροφου κτιρίου με το τετράστυλο πρότυλο.** Στον ελεύθερο δημόσιο χώρο κυριαρχούσαν επιβλητικά αγάλματα, επιγραφές, τιμητικοί αδριάντες και πιθανώς μαρμαρίνο ρολόι.

Στις αρχές του 7ου αι. **ο χώρος μετατράπηκε από εμπορικό και διοικητικό κέντρο σε οικιστική περιοχή,** και οι λίγοι κάτοικοι που είχαν απομείνει μετοίκησαν λόγω επιδρομών στην ασφαλέστερη ενδοχώρα, στη Μεσαριά. (Παλαιοκρασσά-Κόπιτσα, 2017)

Ο αρχαιολογικός χώρος της Παλαιόπολης αποτελεί κηρυγμένο αρχαιολογικό χώρο (ΦΕΚ 399/Β/5-6-1972 και ΦΕΚ 619/Β/23-7-1997). Τα όρια του περιλαμβάνουν όλο τον οικισμό καθώς και την περιοχή της αγοράς (Εικ. 37). Για την αποτελεσματικότερη προστασία του αρχαιολογικού χώρου έχει καθοριστεί Ζώνη Α' Αδόμητη Απολύτου Προστασίας, συμπεριλαμβανόμενης της Αγοράς, και έχει οριοθετηθεί Ζώνη Β' δομήσιμη υπό όρους και περιορισμούς (ΦΕΚ 74/Β/4-2-1998)

Εικόνα 34_Σημερινή εικόνα αρχαιολογικού χώρου Αγοράς Παλαιόπολης. Ζώνη Α απόλυτης προστασίας. Διακρίνεται υποθαλάσσια ο αρχαίος λιμενοβραχίονας, Πηγή: Google.com

5.2.

Κοινωνική δομή-Δραστηριότητες

Η Άνδρος εκτός από τη θέση της, που της προσέδωσε ιδιαίτερη στρατηγική και εμπορική σημασία, διέθετε υδάτινο πλούτο και εύφορα εδάφη. Έτσι, η οικονομική ευμάρεια του νησιού και της πρωτεύουσάς του δεν οφειλόταν μόνο στην αλιεία, τη **ναυτιλία και το εμπόριο, αλλά και στη γεωργία, την κτηνοτροφία, τη μελισσοκομία**, όπως φανερώνει η πληθώρα των ανευρεθέντων θραυσμάτων πήλινων κυψελών αλλά και στην **εκμετάλλευση του μεταλλοφόρου υπεδάφους του**.

Η κοινωνία ήταν οργανωμένη σε φυλές και φατρίες, ενώ Ιερά στην Υψηλή και τη Ζαγορά φανερώνουν πανηγύρεις και εσωτερική εμπορική δραστηριότητα κατά την Αρχαϊκή περίοδο. Με βάση τις έρευνες στην Παλαιόπολη, προκύπτει έντονη δραστηριότητα στον τομέα των δημοσίων έργων και υποδομών, ιδιαίτερα στην περιοχή του λιμένα, γεγονός που προϋποθέτει έντονη εμπορική δραστηριότητα αυτή η οποία τεκμηριώνεται στη συνέχεια, με διάφορα ευρήματα και αναφορές (Ραπτόπουλος, 2008).

Σχετικά με τα παραγόμενα προϊόντα, όπως προκύπτει από αναφορά του Πausanias για το θαύμα της ροής οίνου από το Ιερό του στην Άνδρο, κύριο αγροτικό προϊόν θα ήταν τα **σταφύλια και ο οίνος**. Νεότερες αναφορές, ωστόσο, παρουσιάζουν στοιχεία για περιορισμένη παραγωγή οίνου, μόνο για εσωτερική κατανάλωση (Ραπτόπουλος, 2008).

Επίσης υπήρχαν καλλιέργειες με **εσπεριδοειδή, ελιές και κηπευτικά**. Η καλλιέργεια των αμπελιών συνδυαζόταν με **συκιές** και ελιές, ενώ σχετικά με τη δομή των καλλιεργούμενων εκτάσεων, στην αρχαιότητα, όπως υποστηρίζει η Λ. Παλαιοκρασσά (2017), οι ενδιάμεσοι χώροι των οικιών καλλιεργούνταν, και τα παραγόμενα προϊόντα ήταν επαρκή για εσωτερική κατανάλωση και εμπόριο. Στη σύγχρονη ιστορία, οι αμπελώνες και οι καλλιέργειες φαίνεται να συγκεντρώνονται σε ιδιοκτησίες των εκκλησιών και μοναστηριών (Ραπτόπουλος, 2008).

Τα **υπολείμματα σκουριάς στην παραλία της Παλαιόπολης υποδηλώνουν κατεργασία σιδήρου**, με την Παλαιόπολη και τον Άγιο Πέτρο να είναι οι περιοχές όπου παρουσίαζαν μεταλλουργικές δραστηριότητες. Η θέση δε των μεταλλείων, κοντά σε λιμάνι, φανερώνει την εμπορική δραστηριότητα.

6. ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΟΠΙΟΥ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ

6.1. Διαχωρισμός σε τμήματα-Ζωνοποίηση

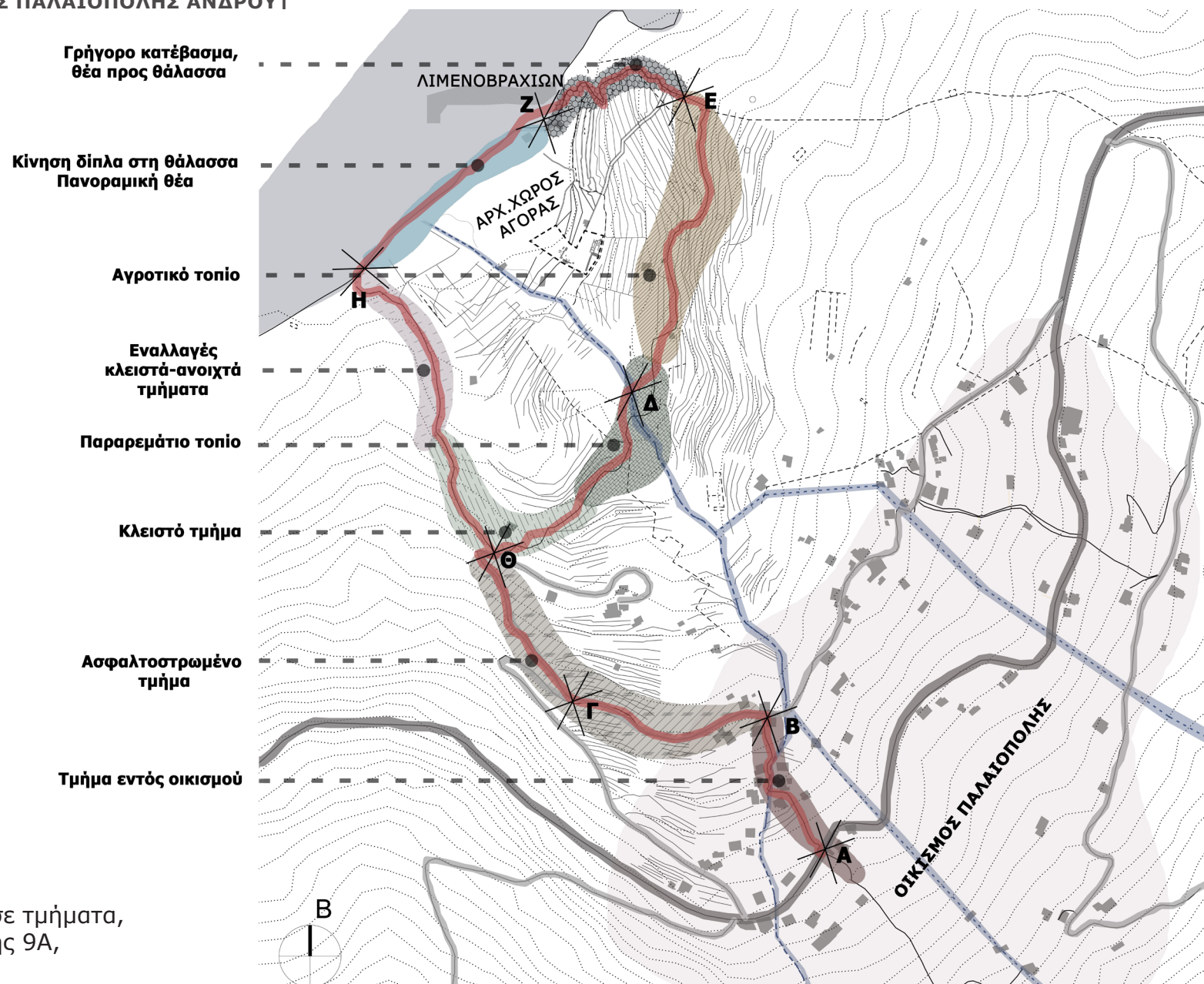
ΤΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΩΣ ΦΟΡΕΙΣ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΟΥ ΤΟΠΙΟΥ
[Η ΚΥΚΛΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΠΟΛΗΣ ΑΝΔΡΟΥ]

Για την καλύτερη και πιο οργανωμένη ανάλυση των επιμέρους στοιχείων του τοπίου της Παλαιόπολης, επιλέχθηκε ο διαχωρισμός της διαδρομής σε τμήματα ανάλογα με το χαρακτήρα του τοπίου. Σκοπός είναι η ανάγνωση και η προβολή των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του κάθε τμήματος της διαδρομής ώστε αφ' ενός μόν οι διάφορες προτεινόμενες επεμβάσεις και οι χρήσεις να εντάσσονται πλήρως στο τοπίο, αφετέρου ο επισκέπτης να έχει μια ολοκληρωμένη βιωματική εμπειρία του χώρου.

Πρόκειται για κυκλική διαδρομή, όπως έχει ήδη αναφερθεί, του Αρχαιολογικού Χώρου Παλαιόπολης. Συνδετικό τμήμα της διαδρομής οδηγεί στην κυρίως διαδρομή 9, που συνδέει το Άνω Απροβάτου μέσω Άνω Παλαιόπολης με Πιτροφό και Στραπουργιές, και είναι μέρος της ενιαίας πιστοποιημένης διαδρομής.

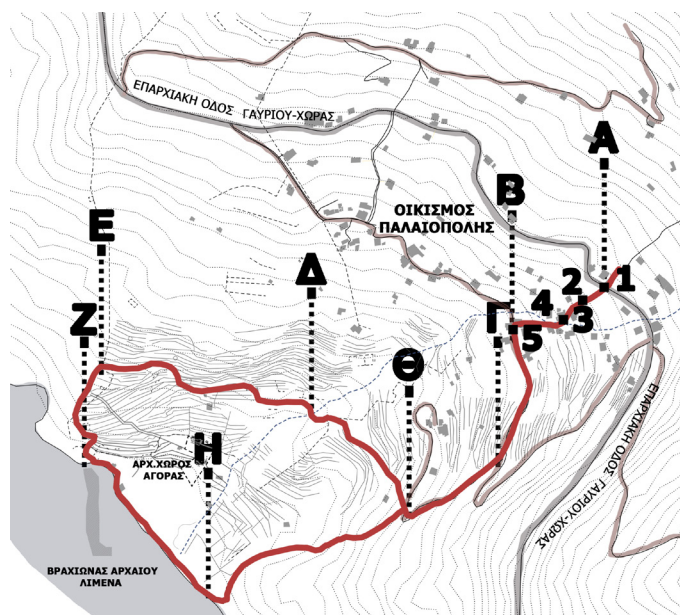
Στη συνέχεια παρατίθενται τα διάφορα τμήματα (ζώνες) της διαδρομής (Εικ.35) με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους.

**ΤΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΩΣ ΦΟΡΕΙΣ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΟΥ ΤΟΠΙΟΥ
[Η ΚΥΚΛΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΠΟΛΗΣ ΑΝΔΡΟΥ]**

Εικόνα 35_Διαχωρισμός σε τμήματα,
ζωνοποίηση της διαδρομής 9Α,
Πηγή: Ίδια επεξεργασία

ΤΜΗΜΑ Α (σημεία Α-Β) (Εικ.36-37)

Εικόνα 36_Διαχωρισμός διαδρομής 9Α σε τμήματα, Τμήμα Α, Πηγή: Ίδια επεξεργασία

(ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΟΔΙΚΟ ΔΙΚΤΥΟ-ΠΡΟΒΑΣΕΙΣ) Η διαδρομή 9α ξεκινά από τον επαρχιακό δρόμο Γαυρίου-Χώρας(Εικ. 37.1), κεντρικό οδικό άξονα του νησιού. Το τμήμα Α, επίσης ολοκληρώνεται στη συμβολή του μονοπατιού με κοινοτικό δρόμο που διασχίζει τον οικισμό (Εικ. 37.5).

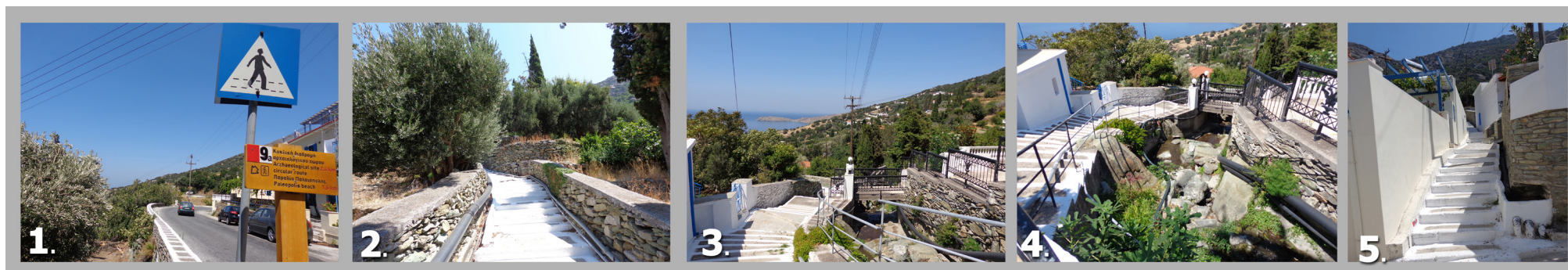
(ΣΗΜΕΙΑ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝΤΟΣ) Το ενδιαφέρον στην πρώτη περιοχή είναι η εκκίνηση της διαδρομής(Εικ. 37.1), αλλά και η διάσχιση του σύγχρονου οικισμού της Κάτω Παλαιόπολης. Το Αρχαιολογικό μουσείο, το σημείο εκκίνησης της διαδρομής λειτουργεί σαν τοπόσημο τόσο για τους κατοίκους όσο και για τους περαστικούς.

(ΤΥΠΟΣ ΔΙΑΔΡΟΜΗΣ) Η διάσχιση του οικιστικού συνόλου πραγματοποιείται με διαμορφωμένα σκαλοπάτια, τα οποία ορίζονται δεξιά και αριστερά είτε από περίφραξη, είτε από σπίτια (Εικ. 37.5).

(ΔΥΣΚΟΛΙΑ) Ο βαθμός δυσκολίας καθορίζεται από το πλήθος των σκαλοπατιών, με σχετικά εύκολη κατάβαση αλλά πολύ κουραστική ανάβαση, ενώ λόγω της διαμόρφωσης δεν υπάρχει πρόσβαση για άτομα με κινητικά προβλήματα.

(ΥΛΙΚΑ) Τα υλικά που απαντώνται είναι μπετό στα σκαλιά(Εικ. 37.2), τα οποία

Εικόνα 37_Διαχωρισμός διαδρομής 9Α σε τμήματα, Τμήμα Α, Χαρακτηριστικές εικόνες, Πηγή: Ίδια επεξεργασία από προσωπικό αρχείο

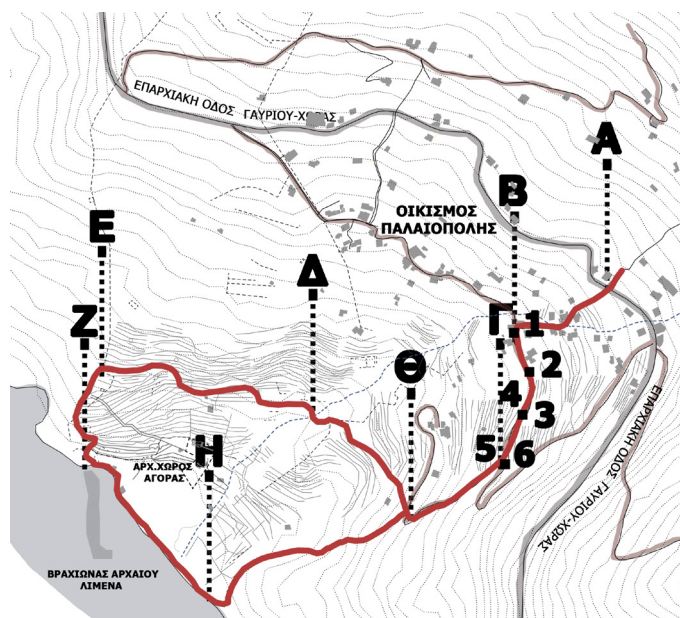
**ΤΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΩΣ ΦΟΡΕΙΣ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΟΥ ΤΟΠΙΟΥ
[Η ΚΥΚΛΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΠΟΛΗΣ ΑΝΔΡΟΥ]**

είναι κατά τόπους ασβεστωμένα, και πέτρα στις περιφράξεις, οι οποίες επίσης σημειακά είναι ασβεστωμένες.
(ΦΥΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ-ΘΕΣΗ) Εκατέρωθεν της διαδρομής στο τμήμα αυτό βρίσκονται οι ιδιωτικοί κήποι των διαφόρων κατοικιών, διαμορφωμένοι σε αναβαθμίδες. Τα φυτά που υπάρχουν στην περιοχή αυτή είναι καρποφόρα δέντρα: ελιές (*Olea europea*), συκές (*Ficus carica*), και οπωροφόρα, κυπαρίσσια (*Cupressus sempervirens*), κουτσουπιές (*Cercis siliquastrum*), πικροδάφνες (*Nerium oleander*), γεράνια (*Pelargonium*), αγγελική (*Pittosporum tobira*).

(ΘΕΑ) Ενδιαφέρον πολύ είναι ακόμα το γεγονός ότι σε όλο το τμήμα η θέα είναι πανοραμική(Εικ. 37.3).

(ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΜΟΝΟΠΑΤΙΟΥ) Το συγκεκριμένο τμήμα λόγω της εγγύτητάς του με τον οικισμό επίσης είναι πολύ φροντισμένο και η κατάσταση του μονοπατιού καλή.

ΤΜΗΜΑ Β (σημεία Β-Γ) (Εικ. 38-39)

Εικόνα 38_ Διαχωρισμός διαδρομής 9Α σε τμήματα, Τμήμα Β, Πηγή: Ίδια επεξεργασία

(ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΟΔΙΚΟ ΔΙΚΤΥΟ-ΠΡΟΒΑΣΕΙΣ)

Το τμήμα αυτό της διαδρομής ταυτίζεται με τμήμα του κοινοτικού δρόμου του οικισμού της Κάτω Παλαιοπόλης (Εικ. 39.1). Υπάρχει εύκολη πρόσβαση με αυτοκίνητο και οι παροχές του οικισμού βρίσκονται σε μικρή απόσταση.

(ΥΛΙΚΑ) Ως τμήμα του δρόμου, τα υλικά διάστρωσης είναι ασφαλτός, με χαρακτήρα σύγχρονο, ξεκάθαρη παρέμβαση για την εξυπηρέτηση των αναγκών και τη μετακίνηση των κατοίκων.

(ΤΥΠΟΣ ΔΙΑΔΡΟΜΗΣ) Η διαδρομή εδώ είναι σαφώς ορισμένη, λόγω της ασφάλτου, και από τη μια πλευρά έχει όριο τον οικισμό, από την άλλη την κοιλάδα. Το όριο με τον οικισμό χαρακτηρίζεται από τις περιφράξεις και τις κατοικίες των Παλαιοπολιανών, ενώ προς την κοιλάδα, το τμήμα του δρόμου ορίζεται από κράσπεδο με ελαφριά υπερύψωση, για προστασία, λόγω του κεκλιμένου αναγλύφου (Εικ. 39.4).

(ΔΥΣΚΟΛΙΑ) Το κομμάτι αυτό της διαδρομής είναι επίπεδο δεν παρουσιάζει κάποια δυσκολία και προσβάσιμο από άτομα με κινητικές δυσκολίες.

(ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝ ΣΗΜΕΙΟ) Στο τμήμα αυτό της διαδρομής είναι ενδιαφέρουσα η σχέση που αντιλαμβάνεται ο επισκέπτης μεταξύ του σύγχρονου οικισμού και του φυσικού τοπίου. Αφενός μεν διασχίζεται ο σημερινός ανεπτυγμένος οικισμός αφετέρου παρουσιάζεται το φυσικό τοπίο με εμφανή τα σημάδια του παρελθόντος

Εικόνα 39_ Διαχωρισμός διαδρομής 9Α σε τμήματα, Τμήμα Β, Χαρακτηριστικές εικόνες, Πηγή: Ίδια επεξεργασία από προσωπικό αρχείο

ΤΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΩΣ ΦΟΡΕΙΣ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΟΥ ΤΟΠΙΟΥ
[Η ΚΥΚΛΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΠΟΛΗΣ ΑΝΔΡΟΥ]

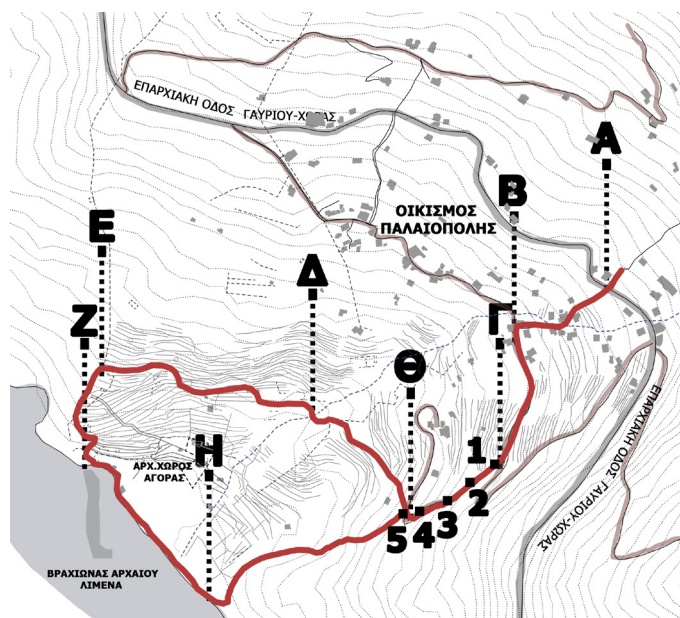
(αρχ. Χώρος αγοράς, ξερολιθιές στο αγροτικό τοπίο). Επιπλέον στην αρχή του τμήματος της διαδρομής κυρίαρχη είναι η παρουσία μιας σύγχρονης μεν βρύσης (Εικ. 39.2), η οποία αντικατοπτρίζει τη λαϊκή παράδοση, και την ιδιαίτερη σχέση των Ανδριωτών με το υγρό στοιχείο. Ενδιαφέρον ακόμα παρουσιάζει το αδιαμόρφωτο πλάτωμα (Εικ. 39.3) με απρόσκοπτη θέα προς την κοιλάδα και τη θάλασσα, ως προς τις δυνατότητες εκμετάλλευσής του.

(ΦΥΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ-ΘΕΣΗ) Ως ορισμένο τμήμα δρόμου, το φυτικό υλικό σε αυτή την περιοχή περιορίζεται εκατέρωθεν. Είτε σε περιφραγμένες ιδιοκτησίες είτε ως τμήμα του κοινόχρηστου χώρου, χαμηλή βλάστηση από αγρωστώδη και μεσογειακά θαμνώδη, αυτοφυή είδη της πλαγιάς αλλά και καλλιεργούμενα εντός των ιδιοκτησιών βρίσκονται πλευρικά. Κάποια από τα είδη δέντρων που εμφανίζονται είναι η ελιά (*Olea europea*), η συκιά (*Ficus carica*), το κυπαρίσσι (*Cupressus sempervirens*), ο σφαίνδαμος (*Acer sempervirens*) ενώ υπάρχουν και πολλά θαμνώδη είδη όπως η πικροδάφνη (*Nerium oleander*) και ο σχίνος (*Pistacia lentiscus*), καθώς και κάποιες καλαμιές (*Arundo donax*). (Εικ. 39.3, 39.4, 39.5, 39.6).

(ΘΕΑ) Λόγω της αναγλύφου της περιοχής, στο τμήμα αυτό της διαδρομής η θέα προς την κοιλάδα της Παλαιόπολης, τον αρχαιολογικό χώρο της Αγοράς και τον Αρχαίο λιμενοβραχίονα είναι ανεμπόδιστη.

(ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΜΟΝΟΠΑΤΙΟΥ) Η κατάσταση του μονοπατιού στη συγκεκριμένη περιοχή, δεδομένου ό δεν είναι τμήμα του παραδοσιακού μονοπατιού είναι σχετικά καλή. Ορισμένα προβλήματα εντοπίζονται στην ποιότητα της ασφάλτου του δρόμου, αλλά και στα όρια του δρόμου με υποβάθμιση της περίφραξης και εισχώρηση του φυτικού υλικού στο σκληρό δάπεδο (Εικ. 39.4, 42.5).

ΤΜΗΜΑ Γ (σημεία Γ-Θ) (Εικ.40-41)

Εικόνα 40_Διαχωρισμός διαδρομής 9Α σε τμήματα, Τμήμα Γ, Πηγή: Ίδια επεξεργασία

(ΠΡΟΒΑΣΕΙΣ σε ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΟΔΙΚΟ ΔΙΚΤΥΟ-) Από τον κοινοτικό δρόμο πραγματοποιείται κατάβαση που για ένα τμήμα ταυτίζεται με ασφαλτοστρωμένο δρόμο(Εικ. 41.1, 41.2) και μετά από κλειστό χωμάτινο τμήμα(Εικ. 41.3, 41.4), φτάνουμε σε άλλο σημείο της κοινοτικής οδού (Εικ. 41.5). Στα δύο σύγχρονα σημεία, την ταύτιση δηλαδή της διαδρομής με τον ασφαλτοστρωμένο δρόμο(Εικ. 41.1, 41.2, 41.5), η πρόσβαση είναι δυνατή με αυτοκίνητο.

(ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝ ΣΗΜΕΙΟ) Ενδιαφέρον στο κομμάτι αυτό παρουσιάζει η σταδιακή μετάβαση από το σύγχρονο οικισμό στο αγροτικό τοπίο, και η εναλλαγή μεταξύ των υλικών της διαδρομής με άσφαλο έδαφος και φυσικό τοπίο.

(ΤΥΠΟΣ ΔΙΑΔΡΟΜΗΣ) Αρχικά, το κατηφορικό τμήμα του ασφαλτοστρωμένου δρόμου, διαφοροποιείται από το προηγούμενο λόγω της πιο έντονης βλάστησης εξακολουθεί ωστόσο να είναι σαφώς ορισμένο, αλλά στα πλευρικά πλέον όρια συναντάμε κυρίως φυσικό τοπίο και κάποιες περιφράξεις ιδιοκτησιών(Εικ. 41.1, 41.2). Στη συνέχεια μεταβαίνουμε σε κλειστό κατάφυτο τμήμα(Εικ. 41.3, 41.4), και καταλήγει σε διασταύρωση με τον σύγχρονο δρόμο(Εικ. 41.5).

(ΔΥΣΚΟΛΙΑ) Στο τμήμα αυτό της διαδρομής η δυσκολία αυξάνεται αφενός μόν λόγω της κλειστής διαδρομής αφετέρου των έντονων αυξομειώσεων που παρουσιάζει

Εικόνα 41_Διαχωρισμός διαδρομής 9Α σε τμήματα, Τμήμα Γ, Χαρακτηριστικές εικόνες, Πηγή: Ίδια επεξεργασία από προσωπικό αρχείο

το αναγλύφου στο τμήμα αυτό, μερικά σκαλιά που απαντώνται διευκολύνουν κατά κάποιο τρόπο τη διάσχιση.

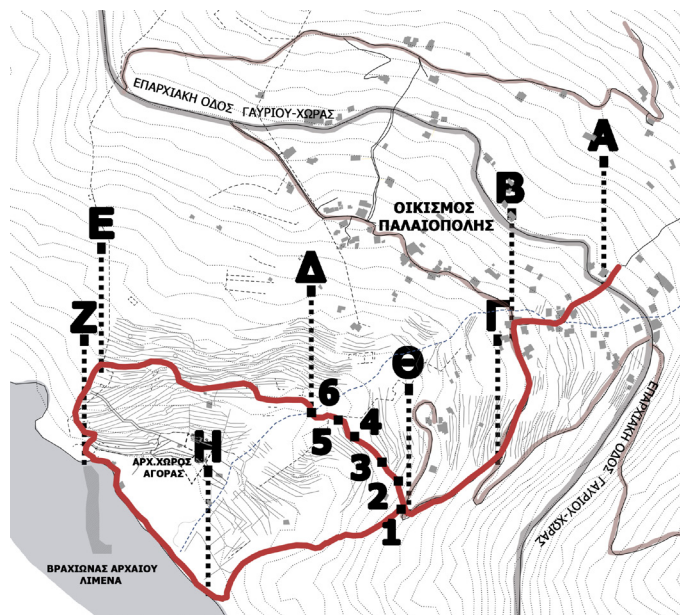
(ΥΛΙΚΑ) Άσφαλτος, αλλά και φυσικά υλικά χώμα και πέτρες (σκαλιά και περιφράξεις) απαντώνται στο τμήμα αυτό του μονοπατιού.

(ΦΥΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ-ΘΕΣΗ) Το φυτικό υλικό βρίσκεται κατά βάση πλευρικά του μονοπατιού, με αυτοφυή θαμνώδη είδη να κυριαρχούν. Ζιζάνια και αγρωστώδη εμφανίζονται σε όλο το μήκος του κλειστού τμήματος, στο οποίο η βλάστηση είναι πυκνή και αποτελείται από σχίνους (*Pistacia lentiscus*), κοκορεβιθιές (*Pistacia terebinthus*), πουρνάρια (*Quercus coccifera*) και σφενδάμια (*Acer sempervirens*).

(ΘΕΑ) Το τμήμα της διαδρομής χαρακτηρίζεται από εναλλαγές θεάσεων. Αρχικά η θέα εξακολουθεί να στρέφεται προς την κοιλάδα, στη συνέχεια όμως ο χαρακτήρας του μονοπατιού γίνεται πιο εσωστρεφής λόγω της πυκνής βλάστησης και του αναγλύφου, ενώ στο σημείο που συναντά ξανά τον κοινοτικό δρόμο, ανοίγεται η θέα πίσω ή πλάγια προς τον οικισμό.

(ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΜΟΝΟΠΑΤΙΟΥ) Το φυσικό τμήμα του μονοπατιού γίνεται δύσβατο λόγω της έντονης και άναρχης βλάστησης που εξαπλώνεται σε πολλά σημεία του. Πλέον αυτού σωλήνες άρδευσης οι οποίοι είναι εκτεθειμένοι κατά μήκος αλλοιώνουν το φυσικό του χαρακτήρα.

ΤΜΗΜΑ Δ (σημεία Θ-Δ) (Εικ.42-43)

Εικόνα 42_Διαχωρισμός διαδρομής 9Α σε τμήματα, Τμήμα Δ, Πηγή: Ίδια επεξεργασία

(ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΟΔΙΚΟ ΔΙΚΤΥΟ-ΠΡΟΒΑΣΕΙΣ) Το τμήμα αυτό ξεκινά από τον κοινοτικό δρόμο της Κάτω Παλαιόπολης (Εικ. 43.1) και προχωρά προς την κοιλάδα. Είναι το σημείο όπου καταλήγει επίσης η κυκλική διαδρομή, και είναι προσβάσιμο με ΙΧ αυτοκίνητο.

(ΤΥΠΟΣ ΔΙΑΔΡΟΜΗΣ) Πρόκειται για τμήμα με εναλλαγές, κλειστό αρχικά (Εικ. 43.2), στη συνέχεια αποκτά ανοικτή θέα προς τον οικισμό (Εικ. 43.4) με σημείο αναφοράς μια παραδοσιακή βρύση (Εικ. 43.3), και στη συνέχεια αποκτά ξανά κλειστό χαρακτήρα (Εικ. 43.5, 43.6). Στην εξέλιξη της πορείας του γίνεται αντιληπτό ότι η διαδρομή αναπτύσσεται μέσα σε ένα κλειστό υγρόφιλο, παραρεμάτιο τοπίο (Εικ. 43.6). Το μονοπάτι στην περιοχή αυτή διασχίζει το ρέμα του Κόμβου, όπου κυριαρχεί η εσωστρέφεια, ενώ προχωρώντας προς το ρέμα κυριαρχούν οι ήχοι του νερού και των φυσικών στοιχείων, και στη κυριολεξία χάνεται η επαφή με τον οικισμό και τους εξωτερικούς παράγοντες. Το μονοπάτι αρχικά οριοθετείται από τις περιφράξεις των ιδιοκτησιών, ενώ προχωρώντας προς το υγρόφιλο δάσος τα όρια χάνονται.

(ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝ ΣΗΜΕΙΟ) Πέρα από την ιδιαίτερη ατμόσφαιρα που βιώνει κανείς κινούμενος προς το δάσος, δύο είναι τα εξέχοντα στοιχεία στο τμήμα αυτό της διαδρομής, και σχετίζονται και τα δύο με το υγρό στοιχείο. Αρχικά η παραδοσιακή

Εικόνα 43_Διαχωρισμός διαδρομής 9Α σε τμήματα, Τμήμα Δ, Χαρακτηριστικές εικόνες, Πηγή: Ίδια επεξεργασία από προσωπικό αρχείο

βρύση (Εικ. 43.3), στο όριο του μονοπατιού με τις ιδιοκτησίες, με τρεχούμενο πόσιμο νερό, κατασκευασμένη από ξερολιθιά στα παραδοσιακά πρότυπα, καθώς επίσης και το σημείο διασταύρωσης του μονοπατιού με το ρέμα (Εικ. 43.6), όπου η εσωστρεφής ατμόσφαιρα και το τρεχούμενο νερό, καθ' όλη τη διάρκεια του έτους, κάνουν όλους τους μύθους για τις νεράιδες και τα ξωτικά που επικρατούσαν στο νησί να ζωντανεύουν.

(ΔΥΣΚΟΛΙΑ) Το τμήμα αυτό είναι αρκετά εύκολο στο περπάτημα, και μόνο ορισμένα σημεία του που χρήζουν προσοχής λόγω εισχώρησης διαφόρων στοιχείων (χώμα, πέτρες). Ωστόσο λόγω της ανωμαλίας του εδάφους και της διαμόρφωσης του αναγλύφου δεν είναι προσβάσιμο από άτομα με κινητικές δυσκολίες. Επίσης, η διάσχιση του ρέματος θέλει προσοχή.

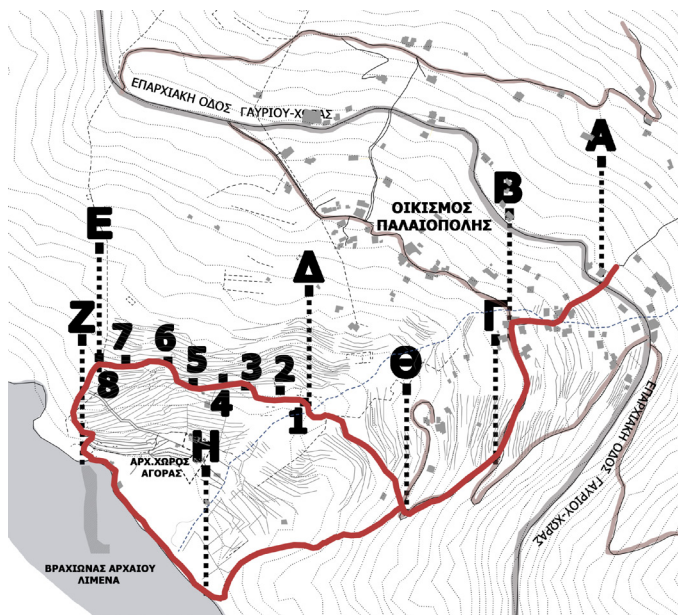
(ΥΛΙΚΑ) Στο τμήμα αυτό της διαδρομής κυριαρχούν φυσικά υλικά, χώμα και πέτρες, με ορισμένα σκαλιά διαμορφωμένα από πλάκες και άλλα από πέτρες τοποθετημένες χωρίς επεξεργασία. Υπάρχουν κάποιες ξερολιθικές κατασκευές περίφραξης αλλά και μερικά βοηθητικά πετρόχτιστα κτίσματα. Η παραδοσιακή βρύση είναι κατασκευασμένη επίσης από ξερολιθιά.

(ΦΥΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ-ΘΕΣΗ) Το φυτικό υλικό δεν βρίσκεται σε σαφώς καθορισμένα τμήματα, αλλά ακολουθεί ελεύθερη ανάπτυξη, εισχωρώντας και στη διαδρομή, απ' όπου καθαρίζεται. Κατά βάση κυριαρχεί πυκνή βλάστηση, με πολλά δέντρα Σφενδάμια (*Acer sempervirens*), Πλατάνια (*Platanus orientalis*), Λυγαριές (*Vitex agnus-castus*), Ιτιές (*Salix alba*) και θάμνοι όπως πικροδάφνες (*Nerium oleander*), δάφνη (*Laurus nobilis*), βάτα (*Rubus*), κάποιες καλαμιές (*Arundo donax*) πλευρικά του ρέματος και χαμηλή υγρόφιλη βλάστηση. Απαντώνται επίσης κάποια κυπαρίσσια (*Cupressus sempervirens*) σε σειρά, ορισμένες καρυδιές (*Junglas regia*) και συκιές (*Ficus carica*), και ορισμένα αγρωστώδη στις αιμασιές προς τον οικισμό.

(ΘΕΑ) Μόνο στο τμήμα κοντά στη βρύση ανοίγεται η θέα προς το σύγχρονο οικισμό της Παλαιόπολης, με πρώτο πλάνο κάποιες ιδιοκτησίες διαμορφωμένες σε επίπεδα (Εικ. 43.4). Η υπόλοιπη διαδρομή μέσα στο δάσος μέχρι και το ρέμα είναι αρκετά κλειστή.

(ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΜΟΝΟΠΑΤΙΟΥ) Η κατάσταση του μονοπατιού, λόγω της φύσης των υλικών είναι μέτρια. Στα σημεία που δεν έχει πραγματοποιηθεί καθαρισμός, φερτά υλικά χώματα και πέτρες έχουν μπει στη διαδρομή, όπως επίσης η άναρχη βλάστηση, φυλλωσιές και ζιζάνια.

ΤΜΗΜΑ Ε (σημεία Δ-Ε) (Εικ.44-45)

Εικόνα 44_Διαχωρισμός διαδρομής 9Α σε τμήματα, Τμήμα Ε, Πηγή: Ίδια επεξεργασία

(ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΟΔΙΚΟ ΔΙΚΤΥΟ-ΠΡΟΒΑΣΕΙΣ) Πλέον έχουμε μεταβεί στο αγροτικό τοπίο της κοιλάδας της Παλαιόπολης, απομακρυσμένοι τόσο από τον οικισμό όσο και από το οδικό δίκτυο.

(ΤΥΠΟΣ ΔΙΑΔΡΟΜΗΣ) Η διαδρομή είναι σαφώς ορισμένη από τα όρια των ιδιοκτησιών και τις ξερολιθιές των αιμασιών. Πραγματοποιείται σε ένα επίπεδο, της εκάστοτε διαμορφωμένης αιμασιάς, και η μετάβαση μεταξύ των επιπέδων γίνεται είτε με πέτρινα σκαλοπάτια, είτε με απλή κλίση του εδάφους.

(ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝ ΣΗΜΕΙΟ) Το ενδιαφέρον στο τμήμα αυτό είναι ότι κινούμαστε σε αγροτικό τοπίο, διαμορφωμένο σε επίπεδα από τα αρχαία χρόνια, ως απάντηση στην ανάγκη εκμετάλλευσης του επικλινούς εδάφους και μεγιστοποίησης των καλλιεργούμενων επιφανειών(Εικ. 45.5, 45.6, 45.7, 45.8). Οι ξερολιθιές, ως τοίχοι αντιστήριξης κυρίως, αλλά και ως βοηθητικά αγροτικά κτίσματα κυριαρχούν στο τοπίο. Τόσο ως δείγμα της αγροτικής παράδοσης, όσο ως περιοχές μεγάλης βιοποικιλότητας αλλά και φορείς πολιτισμικής κληρονομιάς, είναι αυτές που τραβούν το βλέμμα.

(ΔΥΣΚΟΛΙΑ) Πέρα από ορισμένα τμήματα με δύσκολη ανάβαση, η μορφολογία του μονοπατιού είναι σχετικά εύκολη. Η διάσχιση σε αυτό το τμήμα είναι όμως πολύ δύσκολη το καλοκαίρι λόγω της εξάπλωσης της βλάστησης και την παρουσία ερπετών (φίδια και σαύρες).

Εικόνα 45_Διαχωρισμός διαδρομής 9Α σε τμήματα, Τμήμα Ε, Χαρακτηριστικές εικόνες, Πηγή: Ίδια επεξεργασία από προσωπικό αρχείο

**ΤΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΩΣ ΦΟΡΕΙΣ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΟΥ ΤΟΠΙΟΥ
[Η ΚΥΚΛΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΠΟΛΗΣ ΑΝΔΡΟΥ]**

(ΥΛΙΚΑ) Η διαδρομή πραγματοποιείται στα επίπεδα που διαμορφώνονται από την αγροτική δραστηριότητα, με φυσικά υλικά, του τόπου, να επικρατούν, χώμα και πέτρα. Το χώμα για το μονοπάτι και τις καλλιεργούμενες εκτάσεις και η πέτρα για τις ξερολιθιές και τα σκαλοπάτια(Εικ. 45.4).

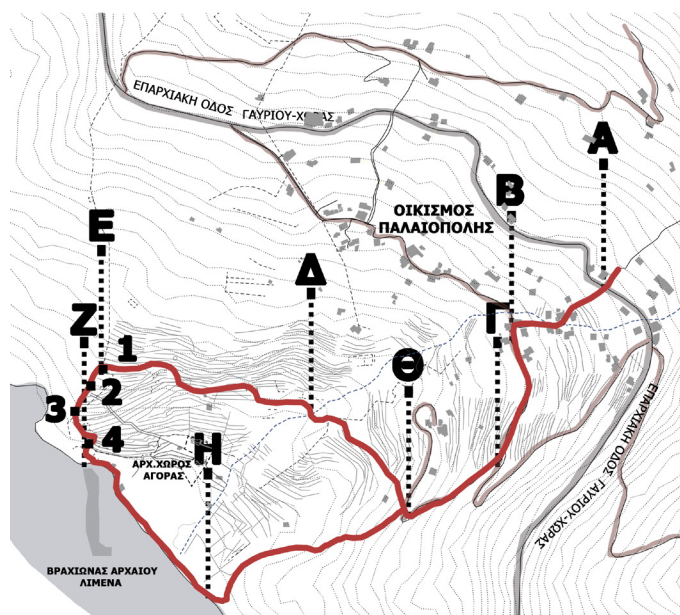
(ΦΥΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ-ΘΕΣΗ) Αρχικά, κοντά στο ρέμα επικρατούν υγρόφιλα είδη (Εικ. 45.1, 45.2), κυρίως καλαμιές, αλλά απομακρυνόμενοι το τοπίο αλλάζει. Ορισμένα κυπαρίσσια (*Cupressus sempervirens*) τοποθετημένα στη σειρά ξεχωρίζουν, ενώ στις αιμασιές, όπου δεν καλλιεργούνται, υπάρχουν πολλά αγρωστώδη (*Avena barbata*), και ορισμένα θαμνώδη λιβαδικά είδη: πουρνάρια (*Quercus coccifera*), σχίνιοι (*Pistacia lentiscus*), κοκορεβυθιές (*Pistacia terebinthus*). Επιπλέον απαντώνται κάποιες ελιές (*Olea europaea*), ροδιές (*Punica granatum*), αμυγδαλιές (*Prunus dulcis*) και λεμονιές (*Citrus × limon*). Χαμηλή βλάστηση όπως *Convolvulus althaeodes*, *Asphodelus ramosus*, *Capparis spinosa* και ζιζάνια υπάρχουν καθ' όλη τη διάρκεια της διαδρομής.

(ΘΕΑ) Το άνοιγμα της θέας ακολουθεί τη μετάβαση από το κλειστό παραρεμάτιο τοπίο προς το αγροτικό τοπίο με τις αιμασιές. Αρχικά κυριαρχεί η εσωστρέφεια (Εικ. 45.1, 45.2), ενώ στη συνέχεια ανοίγεται πανοραμική θέα προς τη θάλασσα και τον αρχαιολογικό χώρο(Εικ. 45.3, 45.5, 45.6, 45.7, 45.8). Κοιτώντας προς τα πίσω φαίνεται εν μέρει ο οικισμός, λόγω όμως του αναγλύφου , δεν είναι δυνατή η πανοραμική του θέαση.

(ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΜΟΝΟΠΑΤΙΟΥ) Το μονοπάτι σε αυτή την περιοχή είναι εν μέρει είναι παραμελημένο με ανεξέλεγκτη βλάστηση και ζιζάνια, καθώς και υποχώρηση πετρώων σε ορισμένα σημεία που δυσχεραίνουν τη διάσχισή του. Το μεγαλύτερο πρόβλημα βέβαια παρουσιάζεται στις ξερολιθιές που συγκρατούν τις αιμασιές. Αυτές κατά τόπους φέρουν εκτεταμένες φθορές, σε ορισμένα σημεία έχουν καταρρεύσει με συνέπεια την εμφάνιση διάβρωσης του εδάφους και υποβάθμιση της συνολικής εικόνας του αγροτικού τοπίου.

ΤΜΗΜΑ Ζ (σημεία Ε-Ζ) (Εικ.46-47)

Εικόνα 46_Διαχωρισμός διαδρομής 9Α σε τμήματα, Τμήμα Ζ

(ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΟΔΙΚΟ ΔΙΚΤΥΟ-ΠΡΟΒΑΣΕΙΣ) Κατεβαίνοντας προς την παραλία εξακολουθούμε να βρισκόμαστε μακριά από τον οικισμό και το οδικό δίκτυο. Η πιο κοντινή πρόσβαση σε κοινοτικό δρόμο είναι ακολουθώντας τα σκαλιά προς τα πάνω, σαν εναλλακτική διαδρομή, παρακάμπτοντας το υπόλοιπο κομμάτι της σηματοδοτημένης διαδρομής 9Α.

(ΤΥΠΟΣ ΔΙΑΔΡΟΜΗΣ) Η διαδρομή πραγματοποιείται σε σύγχρονα σκαλοπάτια από σκυρόδεμα, είναι σαφώς ορισμένη τόσο από το υλικό διάστρωσης, όσο και από τα όρια των ιδιοκτησιών, κυρίως με ξερολιθιές (Εικ. 47).

(ΥΛΙΚΑ) Τα υλικά που κυριαρχούν είναι τα σκαλιά από σκυρόδεμα και οι ξερολιθιές. (ΔΥΣΚΟΛΙΑ) Λόγω της κατωφέρειας του αναγλύφου και των διαμορφωμένων επιπέδων, η διάσχιση του συγκεκριμένου τμήματος είναι αρκετά εύκολη, ακατάλληλη ωστόσο σε άτομα με κινητικά προβλήματα.

(ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝ ΣΗΜΕΙΟ) Το ενδιαφέρον στο συγκεκριμένο τμήμα είναι η παράλληλη πορεία με το αρχαίο τείχος της πόλης, του οποίου ίχνη απαντώνται σε ορισμένα σημεία, καθώς και η θέαση του αρχαίου Λιμενοβραχίονα στην κατάληξη του.

Εικόνα 47_Διαχωρισμός διαδρομής 9Α σε τμήματα, Τμήμα Ζ, Χαρακτηριστικές εικόνες, Πηγή: Ίδια επεξεργασία από προσωπικό αρχείο

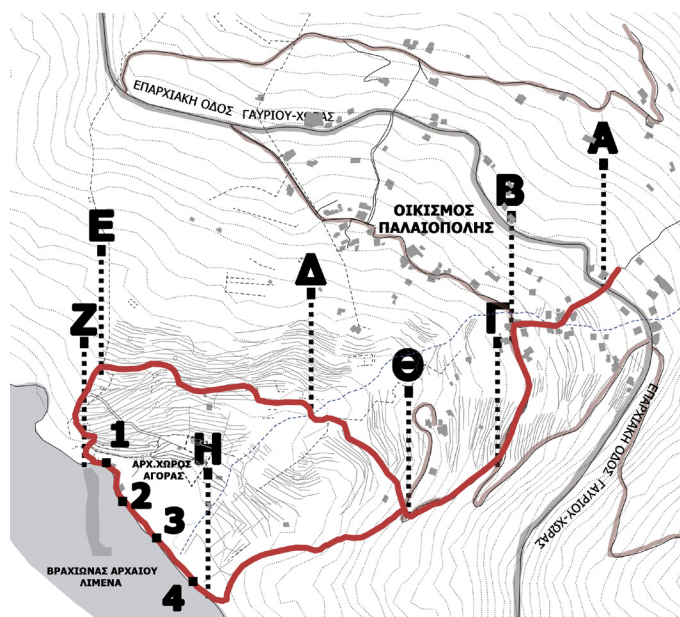
ΤΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΩΣ ΦΟΡΕΙΣ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΟΥ ΤΟΠΙΟΥ
[Η ΚΥΚΛΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΠΟΛΗΣ ΑΝΔΡΟΥ]

(ΦΥΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ-ΘΕΣΗ) Το φυτικό υλικό μένει περιορισμένο εντός των καλλιεργήσιμων εκτάσεων στις αιμασιές, αποτελείται από αγρωστώδη και λιβαδικά θαμνώδη είδη, εκτός από ορισμένα χαμηλά αυτοφυή στα όρια του μονοπατιού. Απαντάται το ενδημικό είδος *Centauria laconica ssp. lineariloba*.

(ΘΕΑ) Η θέα ανοίγεται κυρίως προς τη θάλασσα, αλλά και σε ορισμένα σημεία προς τον αρχαιολογικό χώρο της αγοράς και τον οικισμό, στην κατάληξη του τμήματος στην παραλία(Εικ. 47.4) εμφανίζεται ο αρχαίος Λιμενοβραχίονας.

(ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΜΟΝΟΠΑΤΙΟΥ) Το μονοπάτι δεν παρουσιάζει φθορές, ωστόσο τα σύγχρονα σκαλοπάτια ξενίζουν σε σχέση με το παραδοσιακό αγροτικό τοπίο το οποίο πλαισιώνουν.

ΤΜΗΜΑ Η (σημεία Z-H) (Εικ. 48-49)

Εικόνα 48_ Διαχωρισμός διαδρομής 9Α σε τμήματα, Τμήμα Η, Πηγή: Ίδια επεξεργασία

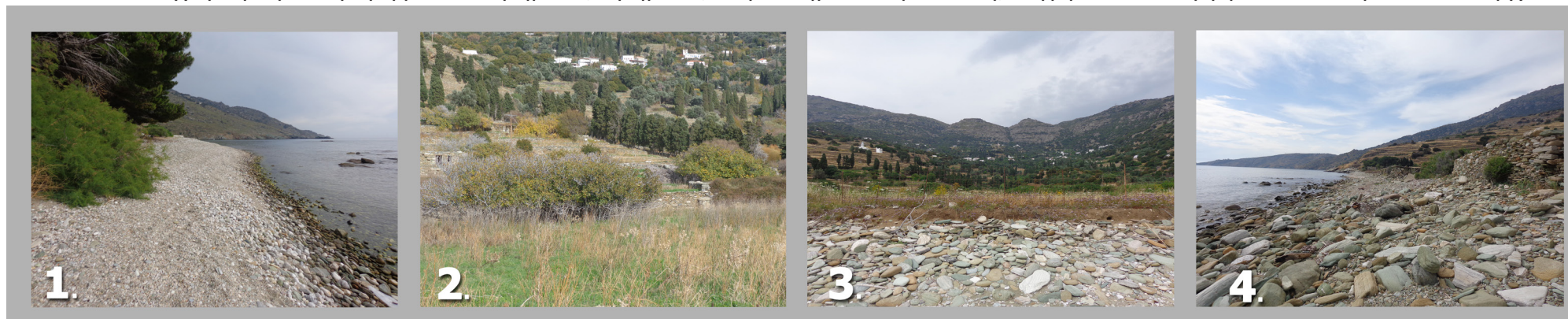
(ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΟΔΙΚΟ ΔΙΚΤΥΟ-ΠΡΟΒΑΣΕΙΣ) Η διαδρομή πλέον πραγματοποιείται στην παραλία, απομακρυσμένη από τον οικισμό και το οδικό δίκτυο (Εικ. 49.1).

(ΤΥΠΟΣ ΔΙΑΔΡΟΜΗΣ) Τα όρια της είναι από τη μια το συρματοπλέγμα που καθορίζει τον αρχαιολογικό χώρο, από την άλλη μεριά το νερό της θάλασσας.

(ΥΛΙΚΑ) Δεν υπάρχει κάποια διαμόρφωση που να διαχωρίζει το μονοπάτι από την παραλία, συνεπώς τα υλικά που το αποτελούν είναι βότσαλα και σε ελάχιστα σημεία άμμος. Είναι εμφανή βέβαια στα βότσαλα της παραλίας ίχνη μετάλλων και σκουριάς (Εικ. 49.4), που λογικά σχετίζονται με τη λειτουργία μεταλλείων κατά την αρχαιότητα.

(ΔΥΣΚΟΛΙΑ) Το τμήμα αυτό είναι απολύτως βατό, μιας και κινείται σε ένα επίπεδο. (ΘΕΑ) Η θέα είναι πανοραμική. Από τη μια πλευρά ο αρχαίος λιμενοβραχίονας, η θάλασσα και από την άλλη, ο Αρχ. Χώρος της αγοράς με όλη την πλαγιά της Παλαιόπολης (Εικ. 49.3). Η αμφιθεατρική διάταξη επιτρέπει ακόμα τη θέαση του αγροτικού τοπίου με τις αιμασιές, αλλά και την απέναντι πλευρά της, το τμήμα επιστροφής του μονοπατιού.

Εικόνα 49_ Διαχωρισμός διαδρομής 9Α σε τμήματα, Τμήμα Η, Χαρακτηριστικές εικόνες, Πηγή: Ίδια επεξεργασία από προσωπικό αρχείο

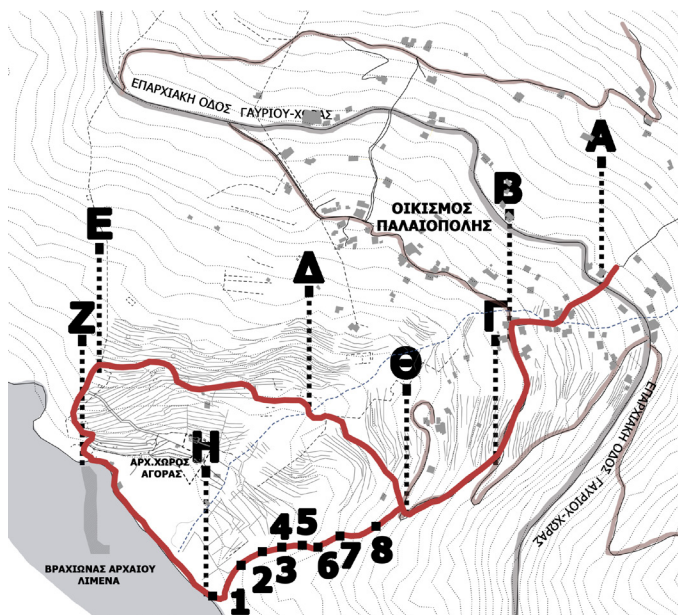

(ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝ ΣΗΜΕΙΟ) Το ενδιαφέρον στην περιοχή αυτή είναι φυσικά ο αρχαιολογικός χώρος της Αγοράς (Εικ. 49.2) και ο αρχαίος λιμενοβραχίονας (Εικ. 49.1). Το μόνο όριο που εμποδίζει την πρόσβαση στην ανασκαπτόμενη περιοχή προς το παρόν είναι ένα συρματοπλέγμα. Ωστόσο όλος ο χώρος γίνεται αντιληπτός σαν ένα. Επιπλέον, σημαντική είναι η επαφή με το υγρό στοιχείο. Η θάλασσα κυριαρχεί, αλλά η διαδρομή συναντά για ακόμα μια φορά το ρέμα του Κόμβου, αυτή τη φορά λίγο πριν εκβάλει στη θάλασσα. Ακόμα και σε αυτό το σημείο, το ρέμα έχει νερό και το καλοκαίρι, και η βλάστηση που το πλαισιώνει σηματοδοτεί το διαφορετικό αυτό στοιχείο.

(ΦΥΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ-ΘΕΣΗ) Το φυτικό υλικό που συναντάμε στη συγκεκριμένη περιοχή χωρίζεται σε δύο κατηγορίες. Από τη μια έχουμε μια εικόνα λιβαδικού οικοσυστήματος σε ελεύθερη ανάπτυξη, στο οποίο συναντάμε διάφορα αγρωστώδη: *Avena barbata*, *Daucus carota*, αλλά και συστάδες από θαμνώδη είδη όπως πουρνάρια (*Quercus coccifera*), σχίνους (*Pistacia lentiscus*), τερεβίνθους (*Pistacia terebinthus*). Από την άλλη, το ρέμα πλαισιώνει και εδώ υγρόφιλη, πυκνή βλάστηση σε δύο ζώνες εκατέρωθέν του, που αποτελούνται από είδη όπως καλαμιές (*Arundo donax*), λυγαριές (*Vitex agnus-castus*), βατιές (*Rubus*), που φτάνουν μέχρι την παραλία. Ακόμα καταγράφονται ορισμένες συστάδες από συκιές (*Ficus carica*), και κάποια σφενδάμια (*Acer sempervirens*).

(ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΜΟΝΟΠΑΤΙΟΥ) Το συγκεκριμένο κομμάτι, ενώ δεν έχει κάποια ουσιαστική ζημιά, μοιάζει υποβαθμισμένο, λόγω της έλλειψης φροντίδας στο ευρύτερο περιβάλλον. Τα χόρτα ξεπηδάνε προς όλες τις κατευθύνσεις, και εμποδίζουν τη θέαση του αρχαιολογικού χώρου. Επίσης, τα βότσαλα γίνονται κροκάλες, και υπάρχουν μερικές ακόμα μεγαλύτερες πλάκες που δυσχεραίνουν το ευχάριστο περπάτημα στην παραλία.

ΤΜΗΜΑ Θ (σημεία Η-Θ) (Εικ. 50-51)

Εικόνα 50_Διαχωρισμός διαδρομής 9Α σε τμήματα, Τμήμα Θ, Πηγή: Ίδια επεξεργασία

(ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΟΔΙΚΟ ΔΙΚΤΥΟ-ΠΡΟΒΑΣΕΙΣ) Το τμήμα της επιστροφής καταλήγει στο σημείο Θ, πάνω στον δημοτικό δρόμο, οπότε διασταυρώνεται με το οδικό δίκτυο.

(ΤΥΠΟΣ ΔΙΑΔΡΟΜΗΣ) Πρόκειται για ένα κομμάτι της διαδρομής με εναλλαγές μεταξύ κλειστών και ανοικτών σημείων (Εικ. 51). Το μονοπάτι από τη μια είναι σαφώς ορισμένο με τις ξερολιθιές των εκάστοτε ιδιοκτησιών, από την άλλη έχει σαν όριο την πλαγιά, με τα βράχια και τις φυσικές διαμορφώσεις, και σε κάποια σημεία επίσης ξερολιθικούς τοίχους (Εικ. 51.2, 51.3, 51.7).

(ΔΥΣΚΟΛΙΑ) Μορφολογικά η περιοχή παρουσιάζει ορισμένες δυσκολίες. Από τη μια η έντονη κλίση κάνει δύσκολη την ανάβαση, από την άλλη η προηγηθείσα πορεία κουράζει ακόμα περισσότερο. Οι ανωμαλίες και εναλλαγές των υλικών του εδάφους δημιουργούν ορισμένες επιπλέον δυσκολίες.

(ΥΛΙΚΑ) Σε σχέση με τα υπόλοιπα φυσικά τμήματα της διαδρομής, εδώ πέρα από τις πέτρες και το χώμα κυριαρχεί ο βράχος, ο οποίος γίνεται υλικό του μονοπατιού, και σε κάποιες περιοχές έχει υποστεί διαμόρφωση σε επίπεδα ή και σε καθιστικούς χώρους (Εικ. 51.6), σημάδι της παρελθοντικής του χρήσης για την εξυπηρέτηση

Εικόνα 51_Διαχωρισμός διαδρομής 9Α σε τμήματα, Τμήμα Θ, Χαρακτηριστικές εικόνες, Πηγή: Ίδια επεξεργασία από προσωπικό αρχείο

**ΤΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΩΣ ΦΟΡΕΙΣ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΟΥ ΤΟΠΙΟΥ
[Η ΚΥΚΛΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΠΟΛΗΣ ΑΝΔΡΟΥ]**

των αναγκών των περιπατητών του μονοπατιού. Κατά τα άλλα έχουμε και εδώ ξερολιθιές για τον ορισμό των ιδιοκτησιών, στη μορφή περιφράξεων, και όχι αναλημματικών τοίχων αυτή τη φορά.

(ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝ ΣΗΜΕΙΟ) Χαρακτηριστικό σημείο της διαδρομής, που τραβά αμέσως το βλέμμα είναι ένα φυσικά διαμορφωμένο πλάτωμα πάνω σε βράχο (Εικ. 51.6), με θέα τον σύγχρονο οικισμό, και διαμορφωμένη με πλάκες περιοχή καθιστικού.

(ΦΥΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ-ΘΕΣΗ) Κατά μήκος της διαδρομής υπάρχουν αρκετά ζιζάνια, ακόμα και ανάμεσα σε πλακοστρώσεις του μονοπατιού. Ορισμένα αξιοσημείωτα είδη είναι το Σπάρτο (*Spartium junceum*), *Centauria spinosa*, και το ενδημικό της Αττικής και των Κυκλάδων *Erysimum senoneri*. Τα υπόλοιπα είδη φυτών είναι ορισμένες συστάδες από μεσογειακά θαμνώδη: πουρνάρια (*Quercus coccifera*), σχίνιοι (*Pistacia lentiscus*), χαρουπιές (*Ceratonia siliqua*), κοκορεβυθιές (*Pistacia terebinthus*) και κάποια αγρωστώδη εντός των καλλιεργούμενων ιδιοκτησιών.

(ΘΕΑ) Με τις εναλλαγές μεταξύ ανοικτών και κλειστών τμημάτων (Εικ. 51), και την ανάβαση στην πλαγιά η θέα εναλλάσσεται και άλλοτε είναι απρόσκοπτη προς όλες τις κατευθύνσεις, άλλοτε βλέπουμε καθαρά τον αγροτικό τοπίο απέναντι, με τις χαρακτηριστικές αιμασιές και τον αρχαιολογικό χώρο, άλλοτε, όπως στο φυσικά διαμορφωμένο πλάτωμα η θέα ανοίγεται προς τον οικισμό της Παλαιόπολης.

(ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΜΟΝΟΠΑΤΙΟΥ) Η κατάσταση του μονοπατιού είναι μέτρια. Σε ορισμένα σημεία υπάρχουν φθορές στις ξερολιθιές των περιφράξεων και υποχωρήσεις πετρών πάνω στη διαδρομή. Το φυτικό υλικό έχει εξαπλωθεί ανεξέλεγκτα ακόμα και πάνω στη διαδρομή, και είναι εμφανείς κάποιοι σωλήνες άρδευσης, με αντιαισθητική εικόνα.

ΤΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΩΣ ΦΟΡΕΙΣ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΟΥ ΤΟΠΙΟΥ
[Η ΚΥΚΛΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΠΟΛΗΣ ΑΝΔΡΟΥ]

6.2.

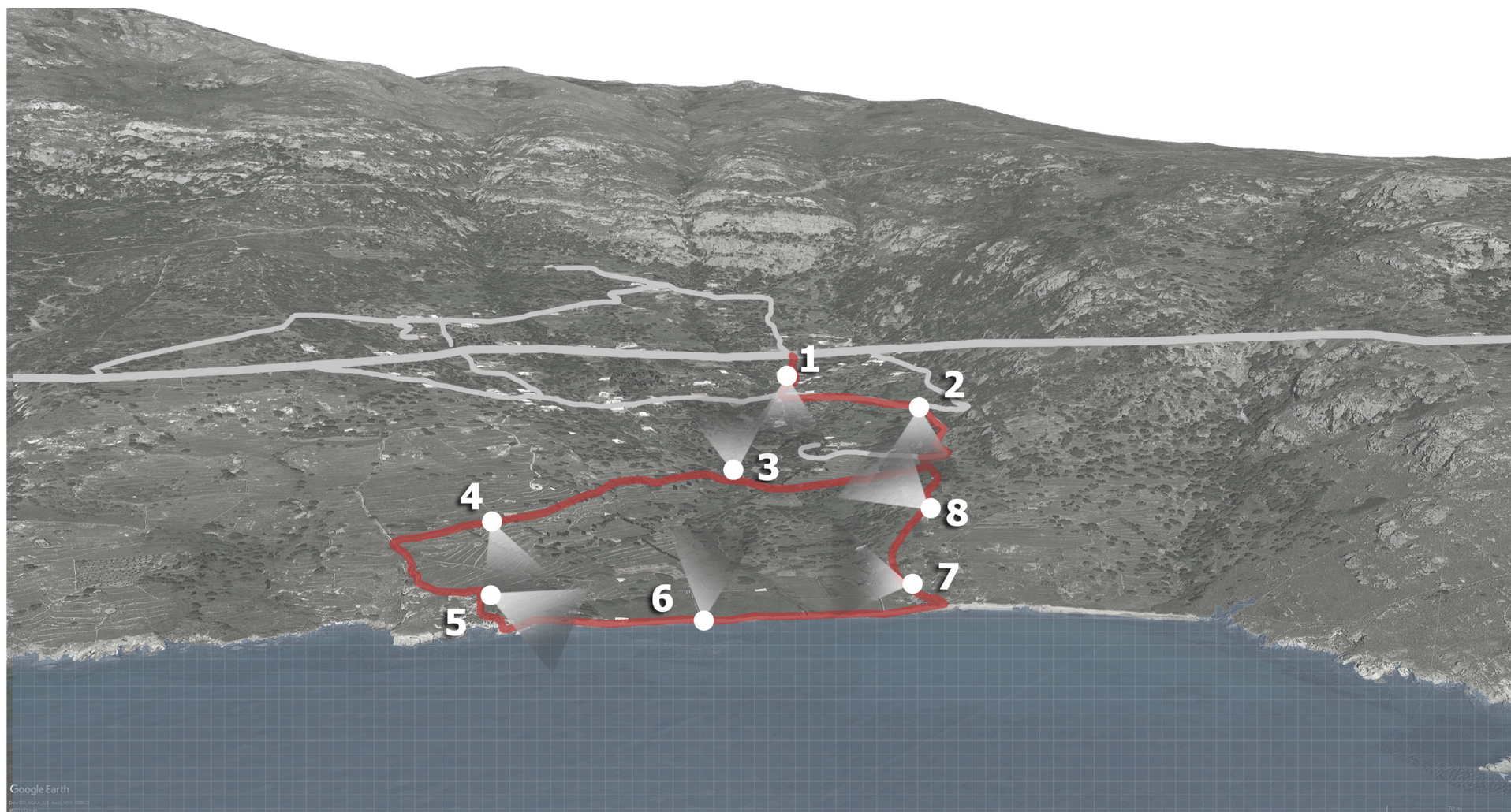
Στοιχεία ενδιαφέροντος

Φυγές-Θεάσεις

Λόγω της αμφιθεατρικής διάταξης της πλαγιάς, σε διάφορα τμήματα κατά το μήκος της διαδρομής η θέα είναι πανοραμική. Παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον πως τα τμήματα αυτά εναλλάσσονται με άλλα κλειστά, ενώ το βλέμμα τη μια προσανατολίζεται προς τη θάλασσα, την άλλη προς τον οικισμό, την άλλη στρέφεται προς τα μέσα και περιορίζεται από την πυκνή βλάστηση. Οι εναλλαγές αυτές κρατούν τον περιπατητή σε εγρήγορση και τον γεμίζουν με πληθώρα οπτικών ερεθισμάτων διαφορετικής ποιότητας κάθε φορά. Αναλύονται τα χαρακτηριστικότερα σημεία(Εικ.52α, 52β):

1. Εντός του οικισμού άπλετη θέα προς τη θάλασσα. Το βλέμμα πλανιέται στον ορίζοντα παρά εστιάζει.
2. Ανοιχτή θέα και πάλι προς τον ορίζοντα, αλλά με την κοιλάδα της Παλαιόπολης να μπαίνει πλέον σε πρώτο πλάνο.
3. Αλλαγή θέας, με το βλέμμα να στρέφεται προς τον οικισμό, ο οποίος περιγράφεται από την κορυφογραμμή του όρους Κουβάρα.
4. Ανοιχτή θέα, αλλά το αγροτικό τοπίο βρίσκεται σε πρώτο πλάνο, και πλαισιώνεται από την ακτογραμμή, το μπλε της θάλασσας και τον ορίζοντα.
5. Αποκάλυψη της περιοχής του Αρχαιολογικού χώρου της Αγοράς, σε συνδυασμό με το αγροτικό τοπίο και τη θάλασσα.
6. Συνολική εποπτεία του χώρου, είτε προς τη θάλασσα είτε προς τον οικισμό. Ενδιαφέρουσα στροφή προς το βουνό, όπου σε πρώτο πλάνο είναι η περιοχή της Αγοράς, ακολουθεί ο Παραδοσιακός οικισμός της Παλαιόπολης και η κορυφογραμμή.
7. Σε πρώτο πλάνο μετατίθεται τώρα ο Αρχαιολογικός χώρος και φόντο γίνεται το αγροτικό τοπίο με τις χαρακτηριστικές αναβαθμίδες.
8. Στροφή και πάλι προς τον οικισμό, με θέα να ανοίγεται κατά θέσεις.

ΤΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΩΣ ΦΟΡΕΙΣ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΟΥ ΤΟΠΙΟΥ
[Η ΚΥΚΛΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΠΟΛΗΣ ΑΝΔΡΟΥ]

Εικόνα 52α_Χαρακτηριστικές θέες σε διάφορα σημεία της Διαδρομής 9Α, Πηγή: Ίδια επεξεργασία από προσωπικό αρχείο

ΤΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΩΣ ΦΟΡΕΙΣ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΟΥ ΤΟΠΙΟΥ
[Η ΚΥΚΛΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΠΟΛΗΣ ΑΝΔΡΟΥ]

Εικόνα 52β_Χαρακτηριστικές θέες σε διάφορα σημεία της Διαδρομής 9Α, Πηγή: Ίδια επεξεργασία από προσωπικό αρχείο

Σημεία Ενδιαφέροντος- Παραδοσιακά στοιχεία-Υλικά-Δομές-Ιδιαίτερα χαρακτηριστικά

Δομή οικισμού:

Η περιοχή της Παλαιόπολης, πέρα από το ιστορικό της ενδιαφέρον, παρουσιάζει ιδιαιτερότητες που οφείλονται στη μορφολογία της, αλλά και δείγματα λαϊκής αρχιτεκτονικής, σημαντικά στοιχεία της παράδοσης του νησιού. Η κατάβαση διαμέσω του οικισμού επιτρέπει να αντιληφθεί κανείς την χαρακτηριστική διάταξη των σπιτιών στα νησιά, τα στενά σοκάκια, για προστασία από τον ήλιο και οχύρωση, τους ιδιωτικούς κήπους, στην προκειμένη, το λευκό χρώμα και τις όμορφες εκκλησίες. Έπειτα, δυο **δημόσιες βρύσες** κατά μήκος της διαδρομής, η μια σύγχρονη κατασκευή εντός του οικισμού, η άλλη πιο κάτω προς την κοιλάδα, παραδοσιακή κατασκευή φτιαγμένη από ξερολιθιά, με γούρνα συλλογής νερού από δίπλα, και διαμορφωμένη θέση για ξεκούραση.

Υγρό στοιχείο:

Η άρρηκτα συνδεδεμένη σχέση του νησιού με το υγρό στοιχείο εμφανίζεται μεταβαίνοντας προς την κοιλάδα της Παλαιόπολης, όπου η διαδρομή **διασχίζει το ρέμα του Κόμβου**. Το γλυκό νερό αποτέλεσε καταλύτη για την ανάπτυξη της αγροτικής παραγωγής, στην Παλαιόπολη από την αρχαιότητα βοήθησε στην πληθυσμιακή αύξηση και την παραγωγή προϊόντων εμπορίου. Ταυτόχρονα, το νερό και η άφθονη παρουσία του στο νησί είναι αυτό που κάνει την Άνδρο να ξεχωρίζει σε σχέση με τα υπόλοιπα νησιά των Κυκλάδων. Μύθοι, παραδόσεις και δοξασίες γύρω από το υγρό στοιχείο, όπως καταγράφονται στη λαϊκή παράδοση, ζωντανεύουν στο τοπίο αυτό.

Δομικά υλικά:

Κυρίαρχο στο τοπίο είναι το στοιχείο της **πέτρας**, ιδιαίτερα με τη μορφή των ξερολιθιών. Λόγω του εδαφικού υποστρώματος της Άνδρου, αποτελούμενο από σχιστολιθικές διαμορφώσεις, η πέτρα παρέχεται σε αφθονία για την αξιοποίησή της από τους κατοίκους. Η τέχνη της ξερολιθιάς αναφέρεται ως η αρχαιότερη μέθοδος δόμησης με πέτρα και διακοσμεί κατά κόρον το αιγαιοπελαγίτικο τοπίο. Χωρίς τη χρήση κονιάματος, οι πέτρες συγκρατούνται μεταξύ τους, λόγω των μηχανικών τους ιδιοτήτων. Στην Άνδρο, συναντάμε μοναδικές δομές ξερολιθικών κατασκευών, στη συγκεκριμένη διαδρομή ωστόσο,

διακρίνουμε ξερολιθιές σε αναβαθμίδες και διαχωριστικούς τοίχους σε 2 μορφές, οι οποίες διαφοροποιούνται μεταξύ τους ως προς τη στέψη. Επιπλέον **αγροτικά κτίσματα** βοηθητικού χαρακτήρα και **αλώνια**. Για τη διαμόρφωση σκαλοπατιών, ώστε να γίνει η μετάβαση μεταξύ των επιπέδων, επιλέγεται και πάλι η πέτρα.

Ξύλα, σαν δομικά στοιχεία δε χρησιμοποιούνται, παρά μόνο συμπληρωματικά στις κατασκευές. Τα κυπαρίσσια με τους ευθυτενείς κορμούς τους αποτελούσαν βασικό στοιχείο για την κατασκευή της στέγης.

Ενδιαφέρον στοιχείο αποτελεί επίσης η **εμφάνιση σκουριάς στην παραλία**. Η περιοχή μάλιστα αναφέρεται ως “Σκουριά”, και εικάζεται πως στην αρχαιότητα υπήρχαν μεταλλεία εκεί.

Επιπλέον, εμφανή υπάρχουν **κομμάτια αρχαίων κατασκευών** ενταγμένα σε νεότερες, σε διάφορα σημεία της διαδρομής, ενώ στο τμήμα μετά την παραλία η διαδρομή πραγματοποιείται σε ορισμένα σημεία πάνω σε βράχο.

Ξερολιθιές

Οι ξερολιθιές κυριαρχούν στην Άνδρο και χαρακτηρίζουν το αγροτικό τοπίο της Παλαιόπολης(Εικ. 53), αξίζει να γίνει εκτενής αναφορά σε αυτές.

Για την **καλύτερη αξιοποίηση του επικλινούς εδάφους, την προστασία του από τη διάβρωση του νερού, αλλά και τη μεγιστοποίηση των καλλιεργούμενων επιφανειών**, από την αρχαιότητα κιόλας, οι άνθρωποι άρχισαν να διαμορφώνουν το ανάγλυφο σε πεζούλες. Οι πεζούλες αυτές στηρίζονται κατά κανόνα σε **ξερολιθιές**. Δεν έχει προσδιοριστεί ακριβώς πότε εμφανίστηκαν οι πρώτες αναβαθμίδες στο νησί, λογικά κατά την περίοδο που οι απαιτήσεις για καλλιεργήσιμα εδάφη πολλαπλασιάστηκαν λόγω πληθυσμιακής αύξησης, ωστόσο, μέχρι και τα μισά του 20ου αιώνα, η συντήρηση των ξερολιθιών ήταν αναπόσπαστο κομμάτι της αγροτικής ζωής (Παφίλης, 2013). Την περίοδο που δεν ήταν εφικτή η αγροτική παραγωγή, οι αγρότες συντηρούσαν αυτές τις κατασκευές, που χρησίμευαν για τη συγκράτηση των εδαφών, αλλά και σαν όρια μεταξύ των ιδιοκτησιών. Οι πέτρες που χρησιμοποιούσαν προέρχονταν από τα ίδια τα χωράφια, κατά τον καθαρισμό τους ώστε να

Εικόνα 53_Ξερολιθιές στο αγροτικό τοπίο της Παλαιόπολης Άνδρου, Πηγή: Προσωπικό αρχείο

δημιουργηθεί η καλλιεργήσιμη επιφάνεια, και να μη χρειαστεί να κοπιάσουν επιπλέον για τη μεταφορά του υλικού. Με την εντατικοποίηση της αγροτικής παραγωγής, και τη στροφή των νησιών προς τον τουρισμό, βέβαια, οι ξερολιθιές άρχισαν να υποβαθμίζονται, με αρνητικές συνέπειες για το έδαφος, τη βιοποικιλότητα, αλλά και τον πολιτισμό. Ωστόσο, η τέχνη αυτή δεν έχει χαθεί εντελώς, μεταδίδεται ακόμα από τους παλιούς τεχνίτες στους απογόνους τους.

«Η τέχνη της ξερολιθιάς» έχει αναγνωριστεί ως **άυλη πολιτιστική κληρονομιά, και το 2018 εγγράφηκε στον αντιπροσωπευτικό Κατάλογο** Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ανθρωπότητας (UNESCO, 2003). (Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά, 2019)

Πέρα από τα **οφέλη για το έδαφος, τη χλωρίδα και την πανίδα**, οι ξερολιθιές έχουν μια τεράστια **πολιτισμική αξία**, είναι **δείγμα παραδοσιακής αρχιτεκτονικής, και ένα σπουδαίο αποτύπωμα της ιστορίας και των βιωμάτων των ανθρώπων, στον τόπο.**

Η γνώση για την κατασκευή με ξερολιθιά μεταδίδεται από γενιά σε γενιά μέσω του προφορικού λόγου, και οι τεχνικές μαθαίνονται από τους νεότερους με τη συλλογική συμμετοχή νέων και γηραιότερων στις αγροτικές διαδικασίες. Η εκμάθηση της τέχνης της ξερολιθιάς αποδίδει στους συμμετέχοντες στοιχείο κοινής ταυτότητας, εντείνει τους δεσμούς των ανθρώπων με το περιβάλλον, αλλά συσφίγγει ακόμα τις μεταξύ τους σχέσεις.

Η τεχνική αυτή δόμησης επεκτάθηκε, πέρα από τη διαμόρφωση των αναβαθμίδων, και σε άλλες κατασκευές, από τις μάντρες, μέχρι τα αγροτικά κονάκια, τους στάβλους, τα αλώνια, τους μύλους και όλα τα κτίσματα που σχετίζονται με την ανθρώπινη δραστηριότητα στα νησιά του Ιονίου, του Αιγαίου, και φυσικά στην Άνδρο. Το γεγονός ότι δεν υπάρχει συνδετικό υλικό μεταξύ των πετρών δίνει στις κατασκευές μεγαλύτερη ευελιξία, έτσι ώστε να προσαρμόζονται στις πιέσεις του νερού και τις μικροκινήσεις του εδάφους. Ως αποτέλεσμα αλλάζουν σχήμα χωρίς να καταστρέφονται και αν κάποιο κομμάτι τους καταστραφεί μπορεί να επιδιορθωθεί χωρίς να επηρεαστεί το σύνολο της κατασκευής. Είναι ακόμα άκρως οικολογικός τύπος δόμησης, τα υλικά προέρχονται από τον τόπο, χρειάζονται μόνο επεξεργασία και μυϊκή δύναμη, δεν αφήνουν κάποιο οικολογικό αποτύπωμα και δύνανται να επαναχρησιμοποιηθούν (Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά, 2019).

Φυσικό τοπίο

Το προφανές και πανταχού παρόν στοιχείο που διαμορφώνει τη συγκεκριμένη διαδρομή είναι το φυσικό τοπίο.

Η περιοχή διαθέτει ιδιαίτερο φυσικό κάλλος, και μια ποικιλία στο τοπίο. Ξεκινώντας από το σύγχρονο οικιστικό δίκτυο του παραδοσιακού οικισμού, ακολουθεί δασικό τοπίο, στη συνέχεια παραρεμάτιο τοπίο, προχωράει κανείς στο παραδοσιακό αγροτικό τοπίο της κοιλάδας, κινείται παράλληλα με τη θάλασσα. Όλες αυτές οι εναλλαγές πραγματοποιούνται σε μήκος 4 χλμ., με αποτέλεσμα ο περιπατητής να ανακαλύπτει συνεχώς νέες ποιότητες χώρου. Η γεωμορφολογία της περιοχής εντείνει περισσότερο τις μεταβάσεις αυτές καθορίζοντας τις θέες, ενώ οι εναλλαγές συμπληρώνονται από το φυτικό υλικό. Όταν η φυσική βλάστηση είναι χαμηλή οι θέες ανοίγονται απρόσκοπτες και κυριαρχεί ο ορίζοντας, ενώ όταν η βλάστηση πυκνώνει κυριαρχεί η εσωστρέφεια και η εστίαση στο μικροπεριβάλλον. Η εναλλαγή του φυτικού υλικού στη διάρκεια του έτους προκαλεί ακόμα μεγαλύτερο ενδιαφέρον και κινητοποιεί τις αισθήσεις, όπως και η έντονη παρουσία του υγρού στοιχείου.

Όλα τα στοιχεία που διαμορφώνουν το φυσικό τοπίο της Παλαιόπολης συνδράμουν ξεχωριστά, αλλά και ως σύνολο στην αίσθηση άμεσης επαφής με τη φύση.

Ο χαρακτήρας της περιοχής-Το πνεύμα του τόπου

Τα στοιχεία που συνθέτουν την υπό μελέτη διαδρομή προσδίδουν ιδιαίτερο χαρακτήρα στο ίδιο το μονοπάτι και μια πλούσια εμπειρία στον περιπατητή. Έρχεται κανείς σε επαφή με τα αρχιτεκτονικά στοιχεία της συγκεκριμένης περιοχής, γίνεται αντιληπτή η ιστορική σημασία του σημερινού οικισμού, ως συνέχεια της Αρχαίας Πρωτεύουσας του νησιού και αναγνωρίζονται τα λαογραφικά στοιχεία που διαμόρφωσαν την κλειστή κοινωνία του νησιού. Ξυπνάνε όλοι οι μύθοι, οι παραδόσεις και οι συνήθειες των κατοίκων, έρχονται στο νου συλλογικές μνήμες.

Με τις εναλλαγές και το πλήθος των ερεθισμάτων που προσλαμβάνει κανείς διασχίζοντας τη διαδρομή αντιλαμβάνεται το «πνεύμα του τόπου». Ένας σύγχρονος οικισμός βρίσκεται σε άμεση επαφή με την πρόσφατη αγροτική του παράδοση και την ιστορική του αίγλη, πλαισιωμένος από απερίγραπτο φυσικό πλούτο και ομορφιά. Η αξία των επιμέρους ιστορικών, αρχιτεκτονικών και πολιτιστικών στοιχείων της επιλεγμένης διαδρομής μετουσιώνεται σε ένα «όλον» και προσφέρει μια ολοκληρωμένη εμπειρία στον περιπατητή.

7. ΣΥΝΟΛΙΚΗ ΛΟΓΙΚΗ ΕΠΕΜΒΑΣΗΣ

7.1. Δημιουργία και λειτουργία δικτύου παρεμβάσεων

Με την πραγματοποίηση σημειακών παρεμβάσεων πάνω στη διαδρομή επιδιώκεται η δημιουργία ενός ολοκληρωμένου δικτύου, που θα παρέχει αφενός μεν μια χωρική εμπειρία στους επισκέπτες, αφετέρου θα συμβάλει λειτουργικά εξυπηρετώντας τις εκάστοτε ανάγκες των επισκεπτών. Συγκεκριμένα, τα σημεία επέμβασης επιλέγονται σε περιοχές που έχουν **ήδη την τάση να φιλοξενήσουν συγκεκριμένες χρήσεις που προτείνονται** (π.χ. στάση, τονισμός παραδόσεων, αναβίωση αγροτικού παρελθόντος). Κατανέμονται ομοιόμορφα κατά μήκος της διαδρομής, ώστε να διατηρείται αμείωτο το ενδιαφέρον των επισκεπτών στο σύνολό της. Οι προτεινόμενες διαμορφώσεις τονίζουν τον **ήδη υπάρχοντα χαρακτήρα** των επιμέρους περιοχών. Επιπλέον, **η δομή, τα υλικά και η τεχνογνωσία παρέχονται από τον τόπο**. Σκοπός είναι οι ντόπιοι να ασχοληθούν με την κατασκευή και τη συντήρηση όλων των παρεμβάσεων, και να έρθουν σε επαφή με τους επισκέπτες μέσω οργανωμένων δράσεων. **Το δίκτυο να προωθεί τον τόπο**, μέσω των **ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του**, τα οποία τονίζονται σχεδιαστικά, και μέσω **των ανθρώπων του**, οι οποίοι το εφαρμόζουν. Ταυτόχρονα, σε κάθε σημείο επέμβασης, εξυπηρετούνται λειτουργικές ανάγκες που προκύπτουν από τη διάσχιση της διαδρομής. Οι επεμβάσεις είναι ως επί τω πλείστον αναστρέψιμες, ή εντάσσονται πλήρως στο χαρακτήρα και τα στοιχεία του τόπου.

Επιλέγονται, λοιπόν, όσον αφορά την αλληλεπίδραση μεταξύ των ομάδων, η διαμόρφωση περιοχών οι οποίες εμπνέουν την ανάπτυξη συζητήσεων σχετικές με τις παραδόσεις και τη λαογραφία του νησιού. Χαρακτηριστικές θεματολογίες είναι οι **μύθοι που έχουν να κάνουν με τις νεράιδες και τα στοιχεία του νερού, και την αγροτική παράδοση της Άνδρου**.

Σχετικά με το φυτικό υλικό, αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι του σχεδιασμού. Χρησιμοποιείται ως μεταβατικό στοιχείο μεταξύ του υπάρχοντος τοπίου και των νέων επεμβάσεων και ολοκληρώνει την εμπειρία του επισκέπτη στο χώρο. Προτείνεται αποκατάσταση, ενίσχυση και ελεύθερη ανάπτυξη του φυτικού υλικού κατά τόπους, ενώ η επιλεγμένη παλέτα στα σημεία που θα πραγματοποιηθούν προσθήκες, περιέχει μόνο ενδημικά και αυτοφυή είδη, για τη διαφύλαξη της ισορροπίας των οικοσυστημάτων.

7.2.

Αποκατάσταση τοπίου

Τόσο η θάλασσα όσο και το αγροτικό τοπίο αποτέλεσαν τους βασικούς άξονες ανάπτυξης της Άνδρου, από την αρχαιότητα μέχρι και τις μέρες μας. Η σημερινή εικόνα της Παλαιόπολης, είναι αποτέλεσμα όλων των παραγόντων και δραστηριοτήτων που τη διαμόρφωσαν ανά τους αιώνες.

Δίνεται έτσι βάρος στα προφανή στοιχεία του αγροτικού τοπίου, τις δομές, τα όρια, τις κατασκευές που σχετίζονται με την αγροτική δραστηριότητα, αλλά και τα προϊόντα, τις παραδοσιακές πρακτικές καλλιέργειας, το φυσικό περιβάλλον, αλλά και τις παραδόσεις και τους ανθρώπους που σχετίζονται με την ιστορία του τόπου.

Η πρόταση αποκατάστασης του τοπίου στη συγκεκριμένη μελέτη αναπτύσσεται στους εξής άξονες:

- Αποκατάσταση παραρεμάτιου τοπίου, στην περιοχή διασταύρωσης της διαδρομής πεζοπορίας με το ρέμα του Κόμβου (Βλέπε Σημείο 3: Το ρέμα, σελ. 154)
- Αποκατάσταση του αγροτικού τοπίου στην περιοχή των αναβαθμίδων (Βλέπε Σημείο 4: Το αγροτικό τοπίο, σελ. 160), μέσα από:
 - Αποκατάσταση των ξερολιθιών που στηρίζουν τις αναβαθμίδες και αγροτικών κατασκευών
 - Αναβίωση παραδοσιακών καλλιεργειών
 - Οργάνωση υπαίθριων αγορών και ενίσχυση τοπικών πανηγύρεων
- Αποκατάσταση αρχαιολογικού χώρου Αγοράς Παλαιόπολης (Βλέπε Σημείο 5: Η Αγορά, σελ. 175)

Σκοπός είναι το ίχνος του αγροτικού παρελθόντος, είτε είναι κατασκευές, είτε είναι άυλη παράδοση, να επαναπροσδιοριστεί και να χρησιμοποιηθεί με σύγχρονους τρόπους ώστε προσφέρει στους επισκέπτες αλλά και στους ντόπιους μια **πολύπλευρη βιωματική εμπειρία**, φέρνοντας τους κοντά στην ιστορία και την παράδοση του τόπου.

7.3. Κριτήρια επιλογής σημείων επέμβασης

Για την επιλογή των περιοχών επέμβασης, ουσιαστικό ρόλο διαδραμάτισε ο χαρακτήρας του τοπίου. **Η μορφολογία του αναγλύφου, τα διαμορφωμένα ανοίγματα, ο προσανατολισμός των θεάσεων,** καθόρισαν την επιλογή του χαρακτήρα της επέμβασης. Το βλέμμα στρέφεται άλλοτε προς τον οικισμό, άλλοτε προς το αγροτικό τοπίο και την παραλία. Για την μικρότερη δυνατή επέμβαση στο τοπίο, γίνεται **εκμετάλλευση των ήδη υπαρχόντων πλατωμάτων,** τα οποία διαμορφώνονται καταλλήλως.

Επιπλέον, σημαντικό στοιχείο αποτέλεσε η **τάση των περιοχών για τη φιλοξενία συγκεκριμένων χρήσεων και δραστηριοτήτων.** Πιο συγκεκριμένα, **εντός του οικισμού και μόνο** επιλέγεται η **εγκατάσταση κατασκευής-περιπτέρου ενημέρωσης,** μια αρκετά κλειστή κατασκευή, σε σχέση με τις υπόλοιπες προτάσεις οι οποίες είναι **υπαίθριες διαμορφώσεις.** Χάρη στην εύκολη πρόσβαση στο σημείο, ακόμα και με αυτοκίνητο, δίνεται η δυνατότητα και σε άτομα με κινητικές δυσκολίες, ή όσους ακόμα δε θέλουν να πραγματοποιήσουν όλη τη διαδρομή, να έρθουν σε επαφή με τα πολιτισμικά στοιχεία και το φυσικό κάλλος της περιοχής.

Η παραδοσιακή βρύση και το ρέμα ενισχύονται με σκοπό να τονιστεί ο ιδιαίτερος χαρακτήρας τους στο μέσο περίπου της διαδρομής, και να κρατήσουν στον επισκέπτη ζωντανό το ενδιαφέρον. Από την άλλη, στο κυρίαρχο **αγροτικό τοπίο, έμφαση δίνεται στις καλλιέργειες και στις ξερολιθιές,** δίνοντας τη δυνατότητα να αφιερώσει κανείς περισσότερο χρόνο στο να κατανοήσει το συγκεκριμένο περιβάλλον.

Στον αρχαιολογικό χώρο, η προσοχή στρέφεται στην περιοχή της Αγοράς, στην οποία έχουν πραγματοποιηθεί ανασκαφές. Μια περιοχή που θα μπορούσε να λειτουργήσει σαν βασικός πόλος έλξης προτείνονται εκτεταμένες επεμβάσεις ανάπλασης, περιοχές με διαφορετικό χαρακτήρα, οι οποίες έχουν από τη μια στόχο την **προβολή του αρχαιολογικού χώρου,** δίνοντας από την άλλη **δυνατότητα για ποικίλες δράσεις.**

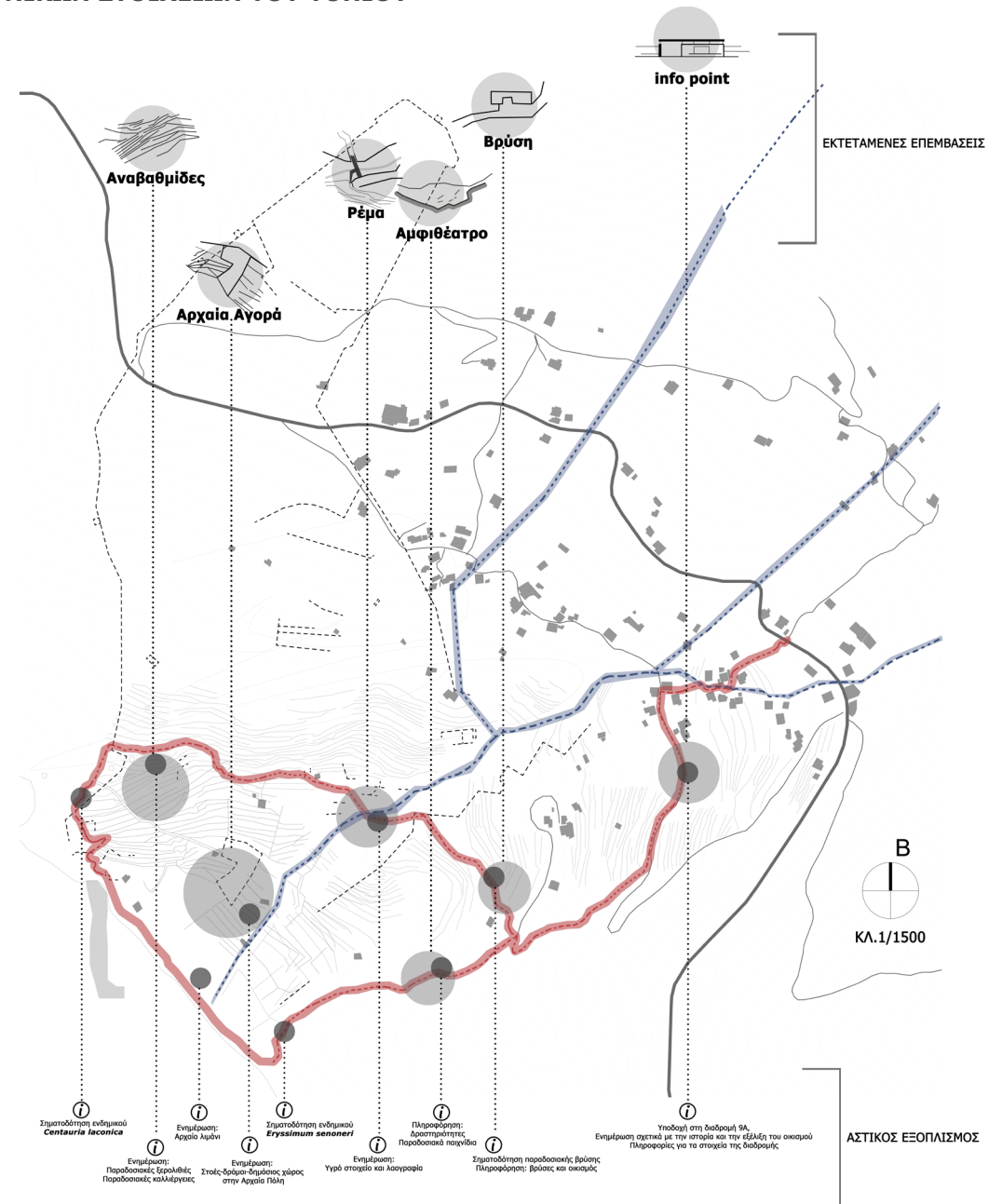
Στην επιστροφή, **φυσικά διαμορφωμένο πλάτωμα** το οποίο λειτουργεί ήδη σαν σημείο στάσης, σηματοδοτείται αναλόγως. Το γεγονός ότι η διαδρομή είναι κυκλική, και το τμήμα της διαδρομής στο οποίο βρίσκεται το συγκεκριμένο σημείο μπορεί να λειτουργήσει σαν άμεση πρόσβαση στην παραλία, ενισχύει την ανάγκη για διαμόρφωση κάποιας περιοχής στάσης σε αυτό. Η εγγύτητα στον οικισμό, επίσης δίνει τη δυνατότητα φιλοξενίας διαφόρων δράσεων των κατοίκων.

Τα σημεία ενδιαφέροντος κατά μήκος της διαδρομής, όπως υφίστανται αποτελούν τα ίδια αφορμές για τις επεμβάσεις. Πέραν, όμως, από την ενίσχυση του χαρακτήρα τους, η επιλογή εξυπηρετεί και λειτουργικές ανάγκες των επισκεπτών.

ΤΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΩΣ ΦΟΡΕΙΣ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΟΥ ΤΟΠΙΟΥ
[Η ΚΥΚΛΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΠΟΛΗΣ ΑΝΔΡΟΥ]

Εκτός από τις **σημειακές επεμβάσεις εκτεταμένου χαρακτήρα**, προτείνεται σε όλο το μήκος της διαδρομής η **ενίσχυση της ήδη υπάρχουσας σήμανσης**, αλλάζει ο χαρακτήρας των υφιστάμενων πινακίδων, αποκτά ταυτότητα και προσαρμόζεται στη λογική των συνολικών προτάσεων, παρέχοντας επιπλέον **πληροφορίες ενημέρωσης** σχετικά με τα ιστορικά και πολιτισμικά στοιχεία του τόπου.

Ακολουθεί ο χάρτης Στρατηγικού σχεδιασμού των επεμβάσεων στο σύνολο της διαδρομής.

Εικόνα 54_Στρατηγικός σχεδιασμός σημειακών και εκτεταμένων επεμβάσεων στην Κυκλική διαδρομή Αρχαιολογικού χώρου Παλαιόπολης, 9Α, Παράθεση σχεδίου σε κλίμακα στο Τεύχος Σχεδίων, Σ1, Πηγή: Ίδια επεξεργασία

7.4.

Σχεδιαστική προσέγγιση

Η σχεδιαστική προσέγγιση στο σύνολο των προτάσεων προκύπτει από την ανάλυση του τοπίου και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του τόπου. Επιχειρείται μια **εννοιολογική προσέγγιση των μορφών**, και **επαναπροσδιορισμός χαρακτηριστικών στοιχείων του παρελθόντος της περιοχής**, με σκοπό την ενίσχυσή τους και με τρόπο τέτοιο ώστε να ανταποκρίνονται στις σημερινές ανάγκες της κοινωνίας και των ανθρώπων.

Κυρίαρχο, στην περιοχή της Παλαιόπολης, είναι το **αγροτικό τοπίο**, με το ανάγλυφο να διαμορφώνεται σε αναβαθμίδες ή **αιμασιές**, όπως λέγονται στο νησί. Μαζί με τις **ξερολιθιές** που τις πλαισιώνουν και τη χαρακτηριστική τους δομή, αποτελούν πηγή έμπνευσης για τη διαμόρφωση των προτάσεων.

Αυτές ερμηνεύονται ως **γραμμικά στοιχεία**, σε επίπεδο κάτοψης και όψης, **επάλληλα επίπεδα** και **προεξέχοντα του εδάφους στοιχεία σε επίπεδο όψης**.

Ως συνθετικά δε εργαλεία λειτουργούν ως:

- **σημεία**, για τον προσδιορισμό της θέσης των επεμβάσεων, σήμανση και ενημέρωση
- **γραμμές**, για τον καθορισμό των περιοχών επέμβασης και τον προσδιορισμό κατεύθυνσης της θέας
- **επίπεδα**, για τον ορισμό των περιοχών δράσεων (Εικ. 55)

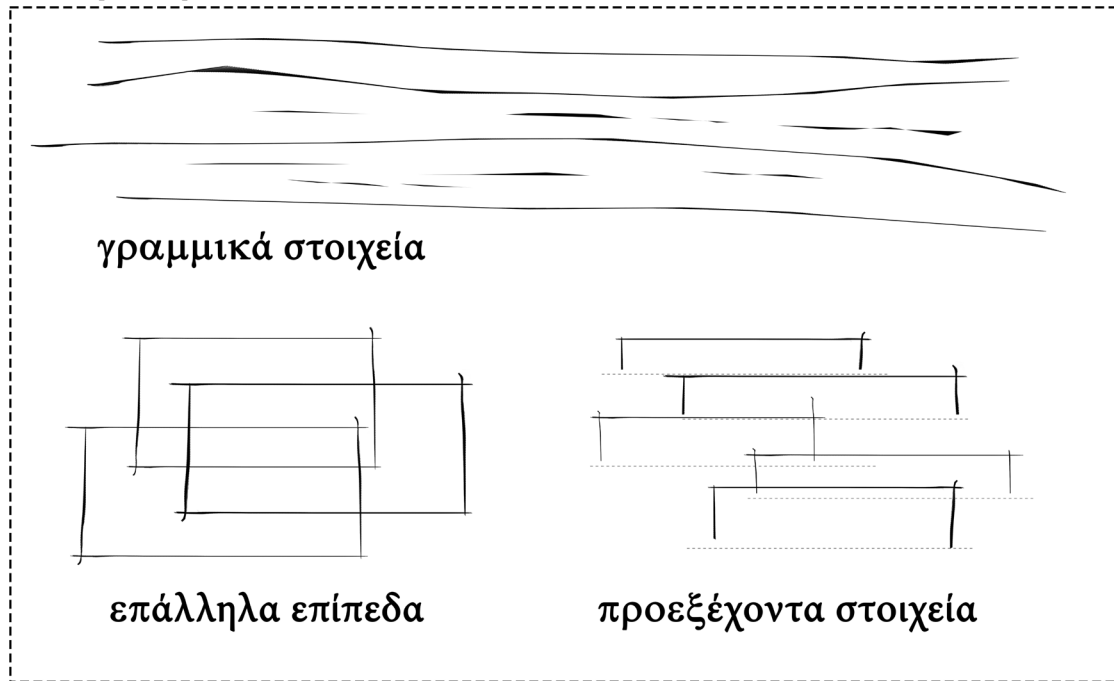
Οι σημειακές επεμβάσεις, η σήμανση και ο εξοπλισμός ενημέρωσης ακολουθούν ακριβώς τις συγκεκριμένες αρχές και αποτελούνται από σύνθεση γραμμικών στοιχείων.

Στις **εκτεταμένες αναπλάσεις**, όπου διαμορφώνονται διαφορετικές ποιότητες χώρων, εκτός από τη συγκεκριμένη λογική, που αφορά τη μορφολογία του σχεδιασμού, λαμβάνονται επίσης υπόψιν κάποια επιπλέον στοιχεία. Οι συγκεκριμένες περιοχές αποτελούν, πέρα από κόμβους της βασικής διαδρομής, **αυτοτελείς μονάδες προς διερεύνηση**. Ακολουθείται λοιπόν επιμέρους ανάλυση με σκοπό την ορθότερη προσέγγισή τους.

Πιο συγκεκριμένα, ξεκινώντας από τις **κινήσεις**, οργανώνονται κύριες και δευτερεύουσες πορείες, με τρόπο τέτοιο, ώστε να δημιουργείται ένας **περίπατος εμβάθυνσης** στις επιλεγμένες περιοχές της βασικής διαδρομής. Επιπλέον, η χωροθέτηση των επιμέρους λειτουργιών προκύπτει από την ανάλυση των εξεταζόμενων υπό-περιοχών, επιδιώκοντας τον τονισμό διαφορετικών στοιχείων και την αλληλουχία δραστηριοτήτων εντός αυτών. Το ενδιαφέρον κατά την περιήγηση σε αυτούς τους χώρους εναλλάσσεται αναλόγως με το εκάστοτε σημείο

αναβαθμίδες

η ερμηνεία

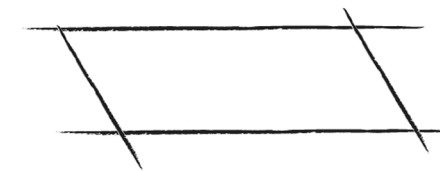

γραμμή - για καθορισμό κατεύθυνσης,
οριοθέτηση περιοχών

τα εργαλεία

σημείο - για τη σήμανση, ενημέρωση,
θέα

η εικόνα

επίπεδο - για τον προσδιορισμό
περιοχών δράσεων,

Εικόνα 55_Ανάλυση ερμηνείας αναβαθμίδων και
μετατροπή τους σε συνθετικά εργαλεία,
Πηγή: Ίδια επεξεργασία

προβολής, και το χαρακτήρα των φιλοξενούμενων δράσεων.

Μορφολογικά, εκτός από τις αιμασιές **επαναπροσδιορίζονται επίσης άλλες αγροτικές κατασκευές**, όπως το αλώνι και τα κελιά που απαντώνται στην περιοχή των αναβαθμίδων, για τα οποία προτείνεται η αποκατάστασή τους, ενώ στην περιοχή της αγοράς, κελιά λειτουργούν υποστηρικτικά για τις επιλεγμένες δράσεις, και το αλώνι επαναπροσδιορίζεται ως προς το χαρακτήρα του.

Όσον αφορά στις **προστιθέμενες κατασκευές**, και σε επίπεδο κατασκευαστικής λεπτομέρειας, που όμως συνδέεται άρρηκτα με τις μορφές που προκύπτουν, επιστρέφουμε και πάλι στην **αρχική ιδέα, τις ξερολιθιές**. Πιο συγκεκριμένα, όπως μπορούμε να διακρίνουμε και στις εικόνες που ακολουθούν (Εικ. 56), από μακριά, η ξερολιθιά φαίνεται ως ένα σώμα, πλησιάζοντας αντιλαμβανόμαστε τους αρμούς που δημιουργούνται μεταξύ των πετρών, ενώ στο εσωτερικό της, οι μπλεγμένες πέτρες είναι αυτές που στηρίζουν το σώμα. Αντίστοιχη λογική εφαρμόζεται σε ό,τι αφορά τις συναρμογές των υλικών.

Επανερχόμενοι στο γενικότερο χαρακτήρα των προτάσεων, επιδιώκεται μια **αισθητηριακή συνολική προσέγγιση**. Το βλέμμα ως πρωταγωνιστής ακολουθεί τις φυγές που εναλλάσσονται σε όλη τη διαδρομή, προς διαφορετικές κατευθύνσεις κάθε φορά. Η ακοή ερεθίζεται ιδιαιτέρως στα σημεία όπου κυριαρχεί το στοιχείο του νερού, στην περιοχή του ρέματος και την παραλία. Η αφή διεγείρεται από τη φύση των υλικών, η τραχιά πέτρα, η δομή της ξερολιθιάς, τα ακανόνιστα κλαδιά που ξεπροβάλλουν κατά μήκος της διαδρομής, σε κάνουν να θες να τα αγγίξεις.... Ενώ η όσφρηση και η ομιλία είναι εφικτές σε όλο το μήκος της διαδρομής, και εντείνονται μάλιστα στις περιοχές στάσης, όπου τονίζονται ιδιαιτέρως από τις εκάστοτε διαμορφώσεις και δράσεις.

7.5.

Υλικά - τεχνικές - δομές

Τα υλικά που επιλέγονται για τις επεμβάσεις είναι αυτά που προτάσσει ο ίδιος ο τόπος. **Πέτρα**, σε ξερολιθιές και συμπαγείς κατασκευές, **ξύλο**-σαν δευτερεύον δομικό στοιχείο και **Corten**- οξειδωμένος χάλυβας, ως υπόμνηση της δραστηριότητας αρχαίων μεταλλείων της περιοχής, σε μικρές επιφάνειες, ως λεπτομέρειες στις προτεινόμενες κατασκευές (Εικ. 56). **Στόχος είναι οι επεμβάσεις να είναι διακριτές ως προς τον χρόνο κατασκευής τους, και ταυτόχρονα να εντάσσονται πλήρως στο περιβάλλον.** Οι τεχνικές δε κατασκευής βασίζονται σε παραδοσιακές μεθόδους και εκτελούνται από τοπικό ανθρώπινο δυναμικό.

**ΤΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΩΣ ΦΟΡΕΙΣ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΟΥ ΤΟΠΙΟΥ
[Η ΚΥΚΛΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΠΟΛΗΣ ΑΝΔΡΟΥ]**

ΦΥΣΙΚΗ ΞΥΛΕΙΑ

ΠΕΡΙΟΧΗ "ΣΚΟΥΡΙΑ"

ΑΝΑΒΑΘΜΙΔΕΣ

ΞΕΡΟΛΙΘΙΑ

Εικόνα 56_Καθορισμός δομής κατασκευών και επιλογή υλικών με βάση τις αναφορές του τόπου, Πηγή: Ίδια επεξεργασία από προσωπικό αρχείο

ΥΛΙΚΑ

ΞΥΛΟ

CORTEN

ΔΟΜΗ

**ΣΥΝΑΡΜΟΓΗ
ΛΙΘΩΝ**

**ΣΥΝΑΡΜΟΓΗ
ΛΙΘΩΝ-ΧΩΜΑΤΟΣ**

8.

ΑΣΤΙΚΟΣ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΣ

Για το σχεδιασμό των στοιχείων του αστικού εξοπλισμού που θα συναντώνται σε όλη τη διαδρομή ακολουθείται η λογική που περιεγράφηκε παραπάνω. Συγκεκριμένα, με αφορμή τη δομή των αναβαθμίδων, γραμμικά στοιχεία επιλέγονται να χρησιμοποιηθούν, τα οποία είτε αυτούσια (σήμανση, καθιστικό), είτε σε συνδυασμό (ενημέρωση, πλαίσια καθορισμού της θέας) διαμορφώνουν κατασκευές. Βασικό υλικό είναι το ξύλο από κυπαρίσσι, λόγω της αφθονίας του στην περιοχή και ο οξειδωμένος χάλυβας(Corten), με αφορμή την περιοχή «Σκουριά» στην παραλία, όπως έχει αναφερθεί. Η σχέση μεταξύ των δύο υλικών προκύπτει από την ανάλυση της δομής των ξερολιθιών που στηρίζουν τις αναβαθμίδες. Από απόσταση κανείς αντιλαμβάνεται ένα σύνολο, πλησιάζοντας γίνονται ορατά τα επιμέρους στοιχεία αλλά και οι αρμοί μεταξύ αυτών(Εικ.56).

Αντίστοιχα, στις προτεινόμενες κατασκευές, αρχικά διακρίνεται το σύνολο των στοιχείων ως ένα, πλησιάζοντας είναι εμφανή τα διαφορετικά υλικά και οι αρμοί μεταξύ αυτών(Εικ. 57). Ανάλογα με τις ανάγκες κάθε κατασκευής τα γραμμικά στοιχεία συνδυάζονται μεταξύ τους με διαφορετικό τρόπο. Έτσι για τις πινακίδες σήμανσης προτείνεται ένας ξύλινος πάσσαλος με βάση από Corten και σήμανση από υδροκοπή σε Corten, στηριζόμενος σε μπετονένιο θεμέλιο και για τις πινακίδες ενημέρωσης κατασκευή αποτελούμενη από 3 ξύλινους πασσάλους, με βάση από Corten και ενιαία πινακίδα ενημέρωσης από Corten, μεταλλικό συνδετικό στοιχείο και μπετονένιο θεμέλιο.

Οι κατασκευές για τον καθορισμό της θέας αποτελούνται από κατακόρυφα ξύλινα στοιχεία με την ίδια λογική: βάση από Corten και πινακίδες ενημέρωσης από Corten, ενώ προστίθενται οριζόντια γραμμικά στοιχεία από ξύλο ή Corten για τη δημιουργία πλαισίων που καδράρουν τη θέα, αλλά και τη στατική θωράκιση των κατασκευών. Η στήριξη στο έδαφος πραγματοποιείται με αγκύρωση των κατακόρυφων στοιχείων σε μπετονένιο θεμέλιο.

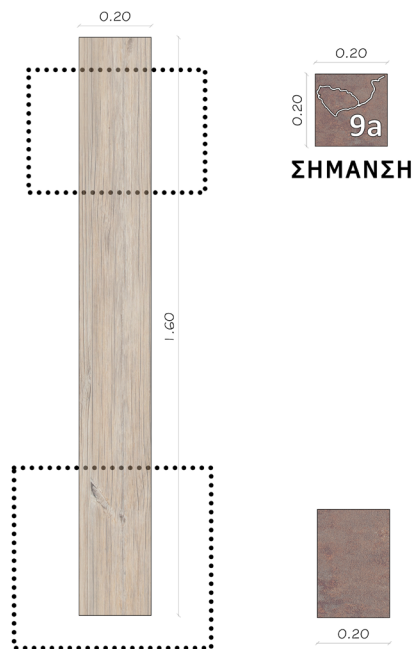
Παρατίθεται η απεικόνιση των κατασκευών αστικού εξοπλισμού στο τεύχος σχεδίων(Σ2.α, Σ2.β, Σ2.γ, Σ2.δ).

ΛΙΘΩΝ

ΛΙΘΩΝ-ΧΩΜΑΤΟ

ΔΟΜΗ

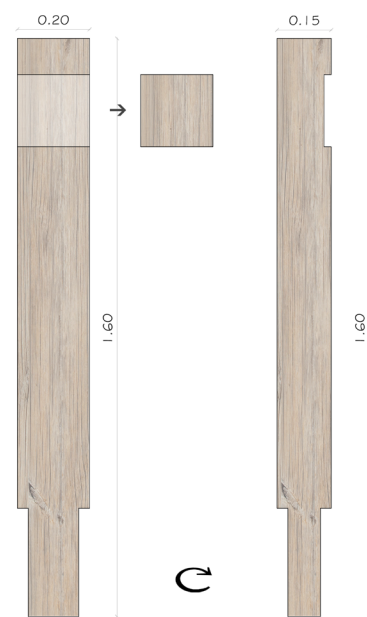
Α.ΕΠΙΛΟΓΗ ΥΛΙΚΩΝ-ΣΥΝΘΕΣΗΣ

Β.ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΒΑΣΗΣ

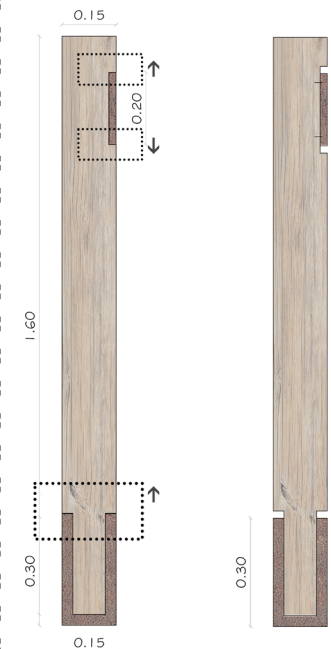
Γ.ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΣΗΜΑΝΣΗΣ

Δ.ΠΡΟΣΘΗΚΗ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ CORTEN

Ε.ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΑΡΜΩΝ

Εικόνα 57_Δομή γραμμικών στοιχείων αστικού εξοπλισμού και σύνθεση των επιλεγμένων υλικών, Πηγή: Ίδια επεξεργασία

9. ΕΠΙΛΟΓΗ ΚΑΙ ΣΥΝΘΕΣΗ ΦΥΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ

Όσον αφορά το φυτικό υλικό, η αντιμετώπιση αναφέρεται σε ήπιες παρεμβάσεις ενίσχυσης, αποκατάστασης και σε ορισμένες περιοχές ανάπλασης. πραγματοποιείται καταγραφή, αναγνώριση των ειδών που κυριαρχούν στη περιοχή , και εκτίμηση της υφιστάμενης κατάστασής τους. Ανάλογα με τις ανάγκες κάθε περιοχής, προτείνονται ανάλογες επεμβάσεις, με τη χρήση μόνο αυτοφυών ειδών, ώστε να μη διαταραχθεί η ισορροπία των οικοσυστημάτων. Σε γενική προσέγγιση σε όλο το μήκος της διαδρομής προτείνεται **εξυγίανση της υπάρχουσας βλάστησης σε περιοχές όπου πραγματοποιείται αποκατάσταση, ενίσχυση αυτοφυών ειδών αναλόγως με την επιδιωκόμενη ατμόσφαιρα της πρότασης και αναβίωση παραδοσιακών καλλιεργειών.**

Για την ομαλότερη ένταξη των προτεινόμενων επεμβάσεων στο τοπίο, σε κάθε περιοχή υπάρχουν σημεία όπου, πέρα από την προσθήκη φυτικού υλικού, επιτρέπεται η ελεύθερη ανάπτυξη αυτοφυών ειδών.

Όσον αφορά στη σύνθεση των φυτών, ακολουθούνται και σε αυτή την περίπτωση **οι τάσεις ανάπτυξης των ειδών αυτών σε κάθε περιοχή.** Εντός του οικισμού, φυτικό υλικό τοποθετείται σε αναβαθμίδες, στη λογική του οικιστικού “κήπου”. Προς το παραρεμάτιο τοπίο, ενισχύονται τα υγρόφιλα είδη και επιλέγονται κατάλληλα φυτά για την αποκατάσταση της διαβρωμένης όχθης. Στο αγροτικό τοπίο προτείνεται η κατά τόπου ελεύθερη ανάπτυξη ειδών πουρναριών και καλλιεργούνται οι αναβαθμίδες, ενώ στην περιοχή της αγοράς ελεύθερη ανάπτυξη φυτικών ειδών συνδυάζεται με την εγκατάσταση συμβατών καλλωπιστικών φυτών, άλλων παραδοσιακά καλλιεργήσιμων στην περιοχή, και υγρόφιλων ειδών. Στην τελευταία περιοχή επέμβασης, το Αμφιθέατρο, δεν προτείνονται επιπλέον επεμβάσεις αλλά μόνο καθαρισμός και διαχείριση της της υπάρχουσας αυτοφυούς χλωρίδας.

10.

ΕΠΕΜΒΑΣΕΙΣ ΣΤΑ ΣΗΜΕΙΑ

ΤΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΩΣ ΦΟΡΕΙΣ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΟΥ ΤΟΠΙΟΥ
[Η ΚΥΚΛΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΠΟΛΗΣ ΑΝΔΡΟΥ]

Εικόνα 58_Το δίκτυο με τις προτεινόμενες περιοχές επέμβασης στη διαδρομή 9Α, Πηγή: Ίδια επεξεργασία

Εικόνα 59_Η θέση του σημείου στο χάρτη,
Πηγή: Ίδια επεξεργασία

10.1.

ΣΗΜΕΙΟ 1-Info Point

Τύπος επέμβασης

Στο τμήμα της διαδρομής που βρίσκεται εντός του οικισμού επιλέγεται να τοποθετηθεί περίπτερο ενημέρωσης, ο μόνος κτιριακός όγκος στα πλαίσια της πρότασης. Στο σημείο αυτό, υπάρχει ήδη ένα πλάτωμα, χωρίς κάποια χρήση, κυρίως για τη διασταύρωση αυτοκινήτων στον κοινότοκο δρόμο. Υπάρχει ακόμα ένα τμήμα λάκκου-χειμάρρου, διαμορφωμένου λόγω της ροής των υδάτων, με τη γύρω περιοχή υποβαθμισμένη.

Προτείνεται λοιπόν διεύρυνση του πλατώματος και δημιουργία «πλατείας», εγκατάσταση του περιπτερου ενημέρωσης σε απόσταση από το λάκκο-χειμάρρο, μεγαλύτερη των 10,00μ. για λόγους ασφαλείας, και η εξυγίανση του περιβάλλοντος χώρου, ώστε να λειτουργήσει σαν υποδοχή για τη διαδρομή 9Α.

Χρήσεις-Δράσεις

Ως η μοναδική κτιριακή προσθήκη και βρισκόμενο εντός οικισμού, το περίπτερο ενημέρωσης θα λειτουργήσει σαν χώρος υποδοχής των επισκεπτών στη διαδρομή. Είναι προσβάσιμο με αυτοκίνητο και με αμαξίδιο και έχει θέα προς όλη την κοιλάδα της Παλαιόπολης.

Ο επισκέπτης είναι σε θέση να λάβει κάποιες πληροφορίες για την διαδρομή, τον οικισμό, την ιστορία και τη λαογραφία της περιοχής, βλέποντας ταυτόχρονα προς τα έξω, τη θέα και τη διαδρομή. Ακόμα και κάποιος ο οποίος δεν θα πραγματοποιήσει εν τέλει τη διαδρομή, έχει την ευκαιρία να γνωρίσει το μέρος.

Ταυτόχρονα, παρέχονται ανέσεις στάσης και ξεκούρασης με την τοποθέτηση υπαίθριου καθιστικού, εσωτερικών καθισμάτων αλλά και χώρων τουαλέτας, με πρόβλεψη για χρήση από άτομα με ειδικές ανάγκες. Το περίπτερο ενημέρωσης θα μπορούσε να λειτουργεί σαν σημείο αναφοράς τόσο για τους επισκέπτες, όσο και για τους ίδιους τους κατοίκους. Για το λόγο αυτό διαμορφώνεται στο περιβάλλον του μια πλατεία, με θέα την κοιλάδα.

Σχεδιαστική αντιμετώπιση-Σύνδεση με παράδοση

Η παραδοσιακή αρχιτεκτονική της Άνδρου στηρίζεται στη δόμηση με σχιστόλιθους, υλικό που αφθονεί στο νησί. Το λαϊκό σπίτι, κατά βάση, αποτελείται από έναν κύριο όγκο, ο οποίος πλαισιώνεται από μικρότερους, ενώ κυριαρχούν οι οριζόντιες γραμμές σε διάφορα επίπεδα. Διαθέτει ακόμα αυλή και κήπο, μιας και με το πέρασμα των χρόνων, οι μεγάλες καλλιέργειες των αιμασιών περιορίστηκαν σε αυτές των κήπων κάθε σπιτιού. Η αυλή αναπτύσσεται σε διάφορα επίπεδα, διαθέτει πλακόστρωτο, παρτέρια, «ανεντράδα», δηλαδή κρεβατίνα με σταφύλια και σκεπαστή βεράντα, το «ξύστιο», κατά περίπτωση. Τα ανοίγματα των κατοικιών στρέφονται προς την αυλή ή τον κήπο όταν θέλουν να δηλώσουν εξωστρέφεια (Κορρέ-Ζωγράφου, 2001).

Στην προκειμένη περίπτωση, παρόλο που δεν έχουμε να κάνουμε με τη δημιουργία μιας κατοικίας, το περίπτερο ενημέρωσης αντιμετωπίζεται ως αντίστοιχος χώρος φιλοξενίας με το σπίτι, και προτείνεται η εφαρμογή της ίδιας διαμόρφωσης. Ένας μακρόστενος όγκος, με μια μεγάλη αυλή-πλατεία και έναν κήπο σε επίπεδα, συγκρατούμενο από ξερολιθιές. Μεγάλα ανοίγματα

προς τη θέα και την αυλή, και στεγασμένο καθιστικό. Κανείς μπορεί να μεταβεί στο εσωτερικό είτε ερχόμενος από την αυλή, είτε από τη σκεπαστή βεράντα.

Η αυλή μπορεί να λειτουργεί σαν υποδοχή στο κτίσμα, αλλά και σαν περιοχή εκτόνωσης για τον οικισμό, που γενικά στερείται διαμορφωμένων πλατωμάτων. Τοποθετείται ακόμα παραπλεύρως θέση στάθμευσης για εξυπηρέτηση των επισκεπτών.

Υλικά- Δομές-Τεχνικά χαρακτηριστικά

Ο τρόπος κατασκευής, τα υλικά και οι δομές που επιλέγονται έχουν σαν στόχο την ανάδειξη της λαϊκής αρχιτεκτονικής παράδοσης, αλλά την ταυτόχρονη εναρμόνισή της με της συνθήκες της εποχής μας. Κατά συνέπεια, προτείνεται να κατασκευαστεί λιθόκτιστο κτίσμα, με μεγάλα ανοίγματα προς την αυλή και τη θέα, και μικρότερα προς τον κήπο με τις αιμασιές. Η θεμελίωση, το δάπεδο και η δόμηση από λίθους θα πραγματοποιηθούν με παραδοσιακές τεχνικές, ενώ η στέψη του κτιρίου, το δώμα, διατηρεί την παραδοσιακή λογική, συνδυάζοντας σύγχρονα υλικά. Υψώνεται πάνω από τους τοίχους, δημιουργώντας μια ζώνη με φεγγίτες για την εισχώρηση του φωτός στο εσωτερικό. Αναλυτικά περιγράφονται παρακάτω οι μέθοδοι κατασκευής (Λυγίζος, 1983).

ΘΕΜΕΛΙΩΣΗ

Για τη θεμελίωση στις παραδοσιακές κατασκευές εκμεταλλευόμενοι το υπέδαφος, οι κτίστες έσκαβαν μέχρι να βρουν κάποιο βράχο, όχι πολύ βαθιά, και από κείνο το σημείο ξεκινούσαν το χτίσιμο των τοίχων. Πολλές φορές ενσωμάτωναν μάλιστα το βράχο στη λιθοδομή για καλύτερη στήριξη (Κορρέ-Ζωγράφου, 2001).

ΤΟΙΧΟΙ

Οι εξωτερικοί τοίχοι είναι φέροντες, κατασκευασμένοι από σχιστόλιθους, ημιλαξευτούς, και μπλεγμένους μεταξύ τους και λάσπη ως συνδετικό κονίαμα. Τα πάχη των τοίχων κυμαίνονται από 0,50μ-1,00μ, αναλόγως εάν το κτίριο είναι ισόγειο ή έχει και όροφο. Οι πέτρες τοποθετούνταν σε περασιά, και τα κενά μεταξύ τους καλύπτονταν από μικρότερες, τις σφήνες.

Η προτεινόμενη κατασκευή διαθέτει εξωτερικούς τοίχους αντίστοιχους, κατασκευασμένους με κλασική αργολιθοδομή, πάχους 0,60μ. Τα εσωτερικά χωρίσματα στο χώρο των WC προτείνονται να είναι μεταλλική κατασκευή με πετάσματα (Κορρέ-Ζωγράφου, 2001).

ΔΑΠΕΔΟ

Η παραδοσιακή διαμόρφωση του δαπέδου πραγματοποιείται κοκκινόχωμα, το οποίο μπιλιαζόταν, όπως και στο δώμα, και διέθετε μια τελική στρώση μούγιας, για προστασία (Κορρέ-Ζωγράφου, 2001).

Ως αποτέλεσμα, υπήρχε ένα ενιαίο υλικό, λογική η οποία διατηρείται και στην πρόταση, ωστόσο, το υλικό που

προτείνεται είναι πατητή τσιμεντοκονία, για λιγότερες φθορές και ευκολότερη συντήρηση. Για την εξωτερική διαμόρφωση της προτεινόμενης πλατείας προτείνεται, κατά τα παραδοσιακά πρότυπα, πλακόστρωση με οριζόντια τοποθετημένες πλάκες, ενώ αρμοί και περιγράμματα διαμόρφωσης από σχηματίζονται από αντίστοιχες πλάκες τοποθετημένες κάθετα στην επιφάνεια του εδάφους.

ΔΩΜΑ

Η συνήθης κατασκευή δώματος αποτελείται από τρία διακριτά τμήματα: τη στήριξη, το γέμισμα και την τελική επίστρωση. Δοκοί από ξύλο κυπαρισσιού, διαμέτρου 15εκ. περίπου τοποθετημένοι σε απόσταση 20-40 εκατοστών γεφυρώνουν το μικρότερο άνοιγμα του κτιρίου, πακτώνονται στους πέτρινους τοίχους και φέρουν τα φορτία των επόμενων στρώσεων. Για τις επόμενες στρώσεις έχουν καταγραφεί 3 επιλογές:

Α' τύπος: Καλάμια τοποθετούνται σε μικρές αποστάσεις το ένα από το άλλο, στη συνέχεια στρώση με φύλλα πικροδάφνης ή άλλων φυτών, από πάνω στρώση χώματος και η τελική επίστρωση για στεγάνωμα.

Β' τύπος: τα δοκάρια είτε από ξύλο κυπαρισσιού, είτε από ξύλο μουριάς, ακολουθούνται από στρώση κλαδιών μουριάς που συμπληρώνονται με φρύγανα για την κάλυψη των κενών, και ακολουθεί η στρώση χώματος με την τελική του επίστρωση.

Γ' τύπος: σε αυτή την περίπτωση, τα δοκάρια από κυπαρισσόξυλο ακολουθούνται από στρώση σχιστόπλακων, πάχους γύρω στα 5εκ. που γεφυρώνουν τα επιμέρους ανοίγματα.

Πολλές φορές εδώ ακολουθεί αμέσως το χώμα, ενώ άλλες προηγούνται στρώσεις από φύλλα/φρύγανα/ φύκια. Το γέμισμα γίνεται με κοκκινόχωμα, το οποίο αρχικά στρώνεται σε στρώση 10 περίπου εκατοστών, βρέχεται και πατιέται με γυμνά πόδια ώστε να ζυμωθεί και να δέσει. Αφού περάσουν μερικές μέρες, ξεραθεί και δημιουργήσει ορισμένες ρωγμές, τις γεμίζουν με καλοκοσκινισμένο κοκκινόχωμα, ξαναβρέχεται και ακολουθεί η πρώτη κυλίνδρωση(μπιλιάσμα). Στην ουσία με ένα πέτρινο ή μαρμάρινο κύλινδρο, το βόλι, πίεζαν το χώμα. Το βόλι έμενε στο δώμα για τα επόμενα μπιλιάσματα, τα οποία γίνονταν τουλάχιστον μια φορά το χρόνο, για συντήρηση. Η στρώση του χώματος διαμορφωνόταν τελικά γύρω στα 20 εκατοστά. Τελικό βήμα αποτελούσε η στρώση μούγιας από λάδι, για στεγάνωση του μίγματος.

Σύμφωνα με αποτυπώσεις παλαιών κατοικιών στην Παλαιόπολη το 1967-1968 (Μέγας, 1967-68) η συνήθης κατασκευή του δώματος πραγματοποιούνταν με κυπαρισσόξυλα για δοκάρια και σχιστόπλακες για κάλυψη.

Στην προτεινόμενη κατασκευή, για το δώμα προτείνεται ένας **συγκερασμός της παραδοσιακής κατασκευής με μια σύγχρονη δομή.**

Το δώμα επιλέγεται να μην είναι σε άμεση επαφή με τους πέτρινους τοίχους, αλλά να δημιουργεί έναν φεγγίτη.

Η κατασκευή αποτελείται από μεταλλικό πλαίσιο από δοκάρια διατομής L περιμετρικά, στα οποία στηρίζονται δοκάρια από ξύλο κυπαρισσιού που γεφυρώνουν το μικρό άνοιγμα του κτιρίου, από πάνω στρώση με καλάμια ή κλαδιά, φύλλα πικροδάφνης, στρώση χώματος μπιλιασμένο και τέλος μούγια λαδιού για στεγάνωση. Τα φορτία του δώματος μεταφέρονται με μεταλλικά υποστυλώματα στους περιμετρικούς φέροντες τοίχους, και η κατασκευή δένεται με τους τοίχους μέσω ενός περιμετρικού σενάζ στο τελείωμά τους. Προφίλ από Corten αγκαλιάζει τη στρώση του δώματος.

Φυτικό υλικό

Η λογική που προτείνεται για την επιλογή του φυτικού υλικού στη συγκεκριμένη περιοχή έχει ως βάση την αντιμετώπιση του κτιριακού όγκου ως «κατοικίας» και του περιβάλλοντός του ως «αυλή» και «κήπο». Όπως αναφέρεται και στο βιβλίο «ΑΝΔΡΟΣ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗ ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗ», οι μεγάλες καλλιέργειες των αιμασιών περιορίζονται με τον καιρό γύρω από τα σπίτια στους κήπους και τις αυλές. Έτσι λοιπόν, προτείνεται η διαμόρφωση μιας μεγάλης αυλής με παρτέρι σε αναβαθμίδα, και η διαμόρφωση επιπλέον κήπου με αυτοφυή σε αναβαθμούς.

Η ύπαρξη του χειμάρρου ευνοεί την επιλογή υδρόφιλων ειδών στα όριά του, για την αλλαγή της ατμόσφαιρας στην αυλή-πλατεία.

Το φυτικό υλικό που επιλέγεται να πλαισιώσει την κατασκευή χωρίζεται σε 3 κατηγορίες:

- Α. αυτοφυή στον κήπο σε επίπεδα,
- Β. αρωματικά μεσογειακά βότανα και κληματαριά στην αυλή και
- Γ. υγρόφιλη βλάστηση με αγρωστώδη και λυγαριές στο τμήμα προς το χείμαρρο

Υφιστάμενη κατάσταση- Πρόταση

Βλέπε Τεύχος Σχεδίων: Σχέδιο Σ3.α, Σ3.β, Σ3.γ, Σ3.δ

Εικόνα 60_Η θέση του σημείου στο χάρτη,
Πηγή: Ίδια επεξεργασία

10.2.

ΣΗΜΕΙΟ 2-Η βρύση

Στην Άνδρο εντοπίζονται αμέτρητες βρύσες και στέρνες οι οποίες πλαισιώνουν την έντονη παρουσία του υγρού στοιχείου. Στη διαδρομή 9Α ήδη απαντώνται δύο. Η μια, σύγχρονη κατασκευή, εντός του οικισμού και η δεύτερη, κατασκευή από ξερολιθιά, παλαιότερη όπως αποκαλύπτει η εικόνα της, στο μονοπάτι προς τα χωράφια.

Τύπος επέμβασης

Μορφολογικά, η βρύση είναι ενταγμένη στον τοίχο από ξερολιθιά που οριοθετεί την ιδιοκτησία κάποιου χωραφιού σε σχέση με το μονοπάτι και στηρίζει κάποια βαθμίδα. Σε συνέχεια της κατασκευής είναι και η στέρνα της, ενώ το σύνολο σκιάζεται από μια καρυδιά (*Junglas Regia*). Κατασκευαστικά, η ξερολιθιά που στηρίζει την από πάνω αναβαθμίδα μετατρέπεται σε βρύση. Η ίδια κατασκευή διασπάται σε επιμέρους επίπεδα για τη δημιουργία καθιστικών περιοχών, και συνεχίζει ώστε να δομηθεί η στέρνα.

Πολύ ενδιαφέρουσα κατασκευή, αρκετά παλιά όπως μαρτυρά η εικόνα της, υποβαθμισμένη και πνιγμένη από την ανεξέλεγκτη επέκταση της αυτοφυούς χλωρίδας.

Προτείνεται ο καθαρισμός και η αποκατάστασή της δομής της εφαρμόζοντας τις παραδοσιακές μεθόδους δόμησης με πέτρα, με σκοπό την ανάδειξη της τόσο ως αρχιτεκτονικού στοιχείου, όσο και ως στοιχείο σημαντικό για τη λαϊκή παράδοση.

Χρήσεις-Δράσεις-Σύνδεση με παράδοση

Στο παρελθόν, που το τρεχούμενο νερό δεν ήταν διαθέσιμο εντός των κατοικιών, οι δημόσιες βρύσες εξυπηρετούσαν τις καθημερινές ανάγκες και γίνονταν τόπος αλληλεπίδρασης των κατοίκων. Οι νέες γυναίκες έπλεναν τα προικιά τους στις βρύσες και η διαδικασία αποκτούσε χαρακτήρα ιεροτελεστίας, όπου οι νέες έδειχναν τόσο τις αρετές τους όσο και τον πλούτο τους.

Σχεδιαστική αντιμετώπιση

Η πρόταση αφορά πέρα από την αποκατάσταση της κατασκευής της βρύσης, την τοποθέτηση κατάλληλης κατασκευής ενημέρωσης και καθορισμού της θέας προς τον οικισμό. Παρόλο που η συγκεκριμένη βρύση δεν βρίσκεται εντός του χωριού, είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την καθημερινή ζωή των κατοίκων, ιδιαίτερα στο παρελθόν. Επιδιώκεται έτσι η ανάδειξη της ίδιας της κατασκευής, αλλά και του λαογραφικού της χαρακτήρα, ενημερώνοντας για τα έθιμα που είχαν σαν τόπο τη βρύση.

Υλικά- Δομές-Τεχνικά χαρακτηριστικά

Η βρύση έχει δομηθεί με ξερολιθιά, και το ενδιαφέρον της έγκειται στο γεγονός πως σαν κατασκευή είναι ενταγμένη στην κατασκευή του αναλληματικού τοίχου. Θα μπορούσε να θεωρηθεί εν μέρει υπόσκαφη, μιας και η κοιλότητά της βρίσκεται εντός του περιγράμματος της όψης της. Δίπλα, και σε συνέχεια της εντοπίζεται η στέρνα για τη συλλογή του νερού, ενώ αύλακας τρέχει παράλληλα με το μονοπάτι.

Φυτικό υλικό

Το φυτικό υλικό που απαντάται στο συγκεκριμένο σημείο είναι κάποια κυπαρίσσια (*Cupressus sempervirens*), μια καρυδιά (*Junglas Regia*), μια συκιά (*Ficus Carica*), λυγαριές (*Vitex agnus-castus*) και διάφορα αγριόχορτα εντός του μονοπατιού. Προτείνεται ο καθαρισμός του μονοπατιού και της βρύσης από τα ανεξέλεγκτα χόρτα, και η ανάδειξη των δέντρων που προσφέρουν σκιά.

Υφιστάμενη κατάσταση- Πρόταση

Βλέπε Τεύχος Σχεδίων: Σχέδιο Σ4.α, Σ4.β, Σ4.γ

Εικόνα 61_Η θέση του σημείου στο χάρτη,
Πηγή: Ίδια επεξεργασία

10.3.

ΣΗΜΕΙΟ 3- Το ρέμα

Στο κομμάτι της διαδρομής που κινούμαστε εντός του παραρεμάτιου τοπίου η ατμόσφαιρα που κυριαρχεί είναι ιδιαίτερη, και πολύ διαφορετική από αυτή που φαντάζεται κανείς βρισκόμενος σε ένα νησί των Κυκλάδων. Η ιδιαιτερότητα της Άνδρου εξαρτάται από την μορφολογία του εδάφους της, καθώς και από την έντονη παρουσία νερού. Το τοπίο εδώ είναι χαρακτηριστικό δείγμα αυτής της ιδιαιτερότητας. Η εσωστρέφεια και η αποκοπή από το ανθρωπογενές περιβάλλον κυριαρχούν. Μόνη επαφή είναι αυτή με τη φύση.

Πρόκειται για ένα σημείο ιδανικό για την ανάδειξη της λαϊκής παράδοσης και τον τονισμό της στενής σχέσης των Ανδριωτών με το υγρό στοιχείο. Ταυτόχρονα, η μετατόπιση των δραστηριοτήτων των κατοίκων εντός του οικισμού, μακριά από τη φύση, συνεπώς η μη τακτική χρήση του μονοπατιού και φροντίδα του περιβάλλοντος χώρου, έχουν συντελέσει στην υποβάθμιση του φυσικού τοπίου.

Ένα ακόμα καθοριστικό στοιχείο για τη διαμόρφωση της πρότασης στη συγκεκριμένη περιοχή είναι η διασταύρωση της διαδρομής πεζοπορίας με το ρέμα και η διάσχιση αυτού, η οποία πραγματοποιείται χωρίς κάποια υποδομή.

Τύπος επέμβασης

Προτείνεται λοιπόν η αποκατάσταση του φυσικού τοπίου, της κοίτης του ρέματος και του πρηνούς του, με μηχανικές και φυτοτεχνικές μεθόδους, η ανάδειξη της προφορικής λαϊκής παράδοσης καθώς και η δημιουργία υποδομών για ξεκούραση και για την ευκολότερη διάσχιση του ρέματος.

Χρήσεις-Δράσεις-Σύνδεση με παράδοση

Αρχικά δίνεται έμφαση στη λαογραφία της περιοχής. Σε μικρό πλάτωμα δίπλα στο ρέμα, λίγο πριν τη διάσχισή του προτείνεται η οργάνωση καθιστικού χώρου, με την τοποθέτηση ξύλινων καθισμάτων σε ελεύθερη διάταξη. Επιλέγεται η περιοχή για την ανάδειξη της λαϊκής παράδοσης που σχετίζεται με το υγρό στοιχείο. Σε οργανωμένες ξεναγήσεις, προτείνεται να είναι ο χώρος διηγήσεων μύθων και παραδόσεων σχετικές με τις νεράιδες, τα ξωτικά και την στενή σχέση του νησιού με το νερό.

Κάποιες από τις παραδόσεις, του μύθους, τις προλήψεις και τα έθιμα που σχετίζονται με το υγρό στοιχείο ακολουθούν:

Νεράιδες-ξωτικά

Οι άνθρωποι στην Άνδρο, όπως και στην υπόλοιπη Ελλάδα, απέδιδαν όλα τα καλά στη δύναμη του Θεού και των αγγέλων, ενώ τα κακά στα δαιμόνια. Οι Ανδριώτες πίστευαν ότι τα δαιμόνια είναι 8: τα τελώνια, τα αερικά ή ανεμικά, τα ζωτικά, τα ξωτικά, **οι Ανεράιδες**, τα στοιχιά, οι βουρδουλάκοι και οι καλλιβρούσηδες. Οι «διάολοι» ζούσαν στον αέρα, γι' αυτό λέγονταν και αερικά, ενώ **οι Ανεράιδες και τα ξωτικά σχετίζονται με το νερό.**

Για τις νεράιδες υπήρχε ο φόβος ότι προσελκύουν το μεσημέρι, κυρίως νέους ανθρώπους σε παραθαλάσσια μέρη, σε ποταμούς και βρύσες και τους ξελογιάζουν. Τα μεσάνυχτα οι Ανεράιδες μαζεύονταν και χόρευαν, και αν τύχαινε να περνά κάποιος από κει τον παίρναν στο χορό. Αν αντιστεκόταν έφευγε λαβωμένος και χωρίς μιλιά (Πασχάλης, 1933).

Για το λόγο αυτόν, οι μητέρες κρεμούσαν στο λαιμό των βρεφών φυλαχτό κατά των νεράιδων. Υπήρχε ακόμα η πεποίθηση ότι όταν έβγαιναν το βράδυ έξω έπρεπε να κρατάνε ένα μικρό καλαμένιο σταυρό δεμένο με κόκκινη κλωστή, και μαχαίρι με μαύρη λαβή. Σε περίπτωση που συναντήσουν νεράιδα να μπήξουν το μαχαίρι στο χώμα, να κρατήσουν το σταυρό στο χέρι και να πουν ένα τροπάρι για να απομακρυνθούν οι νεράιδες. (Αδελφότης Ανδρίων «το Κόρθιον», 1978) Θεωρείται, ακόμα, από τον απλό λαό ότι τις αρρώστιες τις φέρνουν οι πονηροί δαίμονες, τα «ξωτικά» και οι «Ανεράιδες», στους οποίους αποδίδουν μαγικές δυνάμεις. Τους ανθρώπους που παρουσίαζαν κινητικά ή νοητικά προβλήματα τους θεωρούσαν «λαβωμένους από Ανεράιδες» (Πασχάλης, 1933).

Στη λαογραφία αναφέρονται ως «νεράιδες», είτε από τον όρο «nerti», που σημαίνει βυθίζω, είτε από τη λέξη νερό. Ζουν στα βουνά, στα δάση, **στα ποτάμια, σε βρύσες, σε σιντριβάνια**, σε σπηλιές, σε όλη τη φύση, και αποκαλούνται με πολλά ονόματα: Ανεράιδες, ανεραγόδες, νεραίσσες, ξεραμένες, αβραγίδες κτλ. Κινούνται σε χώρους κυκλικούς (αλώνι, σιντριβάνι, λίμνη, στέρνα), όπως κυκλικές είναι οι κινήσεις τους στον χορό ή στο γνέσιμο. Είναι πολύ όμορφες, φορούν λευκά φουστάνια και μόνο οι σαββατογεννημένοι και οι αλαφροϊσκιωτοι μπορούν να τις δουν. Τους αρέσει πολύ ο χορός, και με τη γυναικεία τους χάρη σαγηνεύουν και παραπλανούν τους άντρες. Παραπέμπουν στις γυναικείες αρετές, όπως η ομορφιά, η καθαριότητα και η εικόνα της νύφης, ενώ εκφράζουν τον πόθο και τον κίνδυνο. (Wikipedia.gr) Σύμφωνα με την ελληνική μυθολογία, οι Νηρηίδες ήταν νύμφες, συνδεδεμένες με τη θάλασσα, ως οι κόρες του Νηρέα και της Ωκεανίδας Δωρίδας, εγγονές του Τιτάνα Ωκεανού. Ζούσαν στο βυθό της θάλασσας, κατείχαν σπάνια ομορφιά και πλούσια χάρη.

Της Άρνης το νερό

Η Άρνη είναι ένα χωριό της Άνδρου, στο εσωτερικό του νησιού, χτισμένο στα 500μ. υψόμετρο με 100 περίπου κατοίκους. Διαθέτει αφθονία νερών και πλούσια βλάστηση. Λέγεται από παλιά πως της Άρνης το νερό είχε την εξής ιδιότητα: Όποιος το έπινε αυτομάτως ξεχνούσε τους ανθρώπους που αγαπούσε. Έτσι με αυτό τον τρόπο, για κάποιον η κάποια που δεν ήταν εύκολο να ξεχάσει ανθρώπους που αγάπησε αληθινά, έπινε της Άρνης το νερό για να ξεφύγει από αυτές τις σκέψεις.

Υπάρχει άμεσος συσχετισμός με την ελληνική μυθολογία, κατά την οποία, η Λήθη ήταν θυγατέρα της Έριδας και προσωποποίηση της λήθης, δηλαδή της λησμονιάς και της αγνωμοσύνης. Τη θεωρούσαν μία από τις Ναϊάδες Νύμφες. Σύμφωνα με ορισμένες πηγές, η Λήθη ήταν η μητέρα των τριών Χαρίτων.

Από τη Λήθη πήραν το όνομά τους μία πηγή και ένας από τους πέντε ποταμούς του Άδη, από τα ύδατα του οποίου έπιναν οι κατερχόμενοι νεκροί για να λησμονήσουν το παρελθόν, την επίγεια ζωή τους. (Δ15)

Το έθιμο του Κλήδονα

Το έθιμο του Κλήδονα σχετίζεται με την καλοκαιρινή ισημερία, και οι ρίζες του χάνονται στην αρχαιότητα. Μετεξελίχθηκε στα χριστιανικά χρόνια σε γιορτή με αναφορές σε χριστιανικά έθιμα της αγροτικής κοινωνίας. Τα τελευταία χρόνια, παρόλο που έχει χάσει το συμβολισμό του, αναβιώνει ως παραδοσιακό δρώμενο.

Ο Κλήδονας τελούνταν στις 23 και 24 Ιουνίου, παραμονή και ανήμερα της εορτής του γενέσιου του αγίου Ιωάννη του Προδρόμου και κοντά στο θερινό ηλιοστάσιο. Σύμφωνα με το έθιμο, αποκαλύπτονταν στις άγαμες κοπέλες η ταυτότητα του μελλοντικού τους συζύγου.

Η λέξη κλήδων ορίζεται ως «οιωνός» και εξηγείται ως μαντική φράση, φωνή με μήνυμα, μαντικός λόγος και μαντικός ψίθυρος, παρόλο που λανθασμένα θεωρείται πως σχετίζεται με τη λέξη «κλείω».

Ακολουθώντας ιδιαίτερη ιεροτελεστία, τοποθετούνταν σε δοχείο νερό, στο οποίο οι νέες κοπέλες έβαζαν ανθοδέσμες, καρπούς και αντικείμενα, τα οποία αφιέρωναν στο αγαπημένο τους πρόσωπο. Την επόμενη μέρα, και αφού ο «κλήδονας», δηλαδή το δοχείο έμενε κάτω από τα αστέρια όλο το βράδυ, μαζεύονταν και έστηναν γλέντι. Καθεμιά κοπέλα έπαιρνε πίσω το αντικείμενο που είχε τοποθετήσει, επηρεασμένο πια από τις «μαγικές» ιδιότητες του κλήδονα, και το βράδυ, έβαζαν το αντικείμενο αυτό κάτω από το μαξιλάρι τους για να δουν σε όνειρο την τύχη τους. Την επόμενη μέρα, έβαζαν το νερό σε λεκάνη, χωρίς να μιλούν, και αν αυτό κινείτο, ήταν σημάδι ότι οι ευχές θα πραγματοποιηθούν. Οι κοπέλες έπιναν επίσης λίγο από το νερό, και βγαίνοντας στο δρόμο για το σπίτι τους, χωρίς να μπορούν και πάλι να μιλήσουν, το πρώτο αντρικό όνομα που θα άκουγαν, θα σηματοδοτούσε το όνομα του μελλοντικού τους συζύγου (Πασχάλης, 1933).

Σχεδιαστική αντιμετώπιση

Πέρα από τη **διάδοση της λαϊκής παράδοσης** και της **δημιουργίας περιοχής στάσης**, στόχο στη συγκεκριμένη επέμβαση αποτελεί η **ευκολότερη διάσχιση του ρέματος, από όλους, και η ουσιαστική αναβάθμιση του φυσικού τοπίου**, για μια ολοκληρωμένη χωρική εμπειρία. Έτσι προτείνονται:

1. Αποκατάσταση του παραρεμάτιου τοπίου:

Κρίνεται απαραίτητος ο **καθαρισμός της περιοχής**, η απομάκρυνση των ξεραμένων κορμών και κλαδιών, καθώς και των πετρών και βράχων, αλλά υπάρχει επίσης η ανάγκη για **σταθεροποίηση των πρανών, προστασία των εκτεθειμένων ριζικών**

συστημάτων και ο τονισμός του χαρακτήρα του παραρεμάτιου τοπίου.

Για τη σταθεροποίηση των πρανών, ειδικά από τη μια πλευρά που η κλίση είναι πιο έντονη, προτείνεται **φυτοτεχνική αποκατάσταση σε συνδυασμό με μηχανική υποστήριξη του εδάφους από συρματοκιβώτια**. Μεγάλο μέρος του εδάφους έχει διαβρωθεί, γεγονός που φανερώνει συνεχή έκθεση στο υγρό στοιχείο και κίνδυνο για εμφάνιση του φαινομένου ακόμα και μετά την εφαρμογή της μεθόδου αποκατάστασης.

Για το λόγο αυτό προτείνεται σύνθετη μέθοδος αποκατάστασης: κατασκευή συρματοκιβωτίων (στη λογική των παραδοσιακών ξερολιθιών, αλλά πιο κατάλληλα για το ρέμα) για τη συγκράτηση του εδάφους και τη δημιουργία ωφέλιμης επιφάνειας, μεταφορά χώματος από τις γύρω περιοχές και τοποθέτηση μοσχευμάτων αυτοφυών ειδών για την επιπλέον συγκράτηση του εδάφους, αλλά και την ομαλή ένταξη στο τοπίο. Τα φυτικά είδη που επιλέγονται απαντώνται στην περιοχή, είναι ανθεκτικά στην συνεχή παρουσία υγρού στοιχείου και διαθέτουν ριζικό σύστημα με έντονη εξάπλωση. Λυγαριά, ιτιά, δάφνη, μυρτιά και αγρωστώδη δημιουργούν διαφορετικές ποιότητες και οργανώνονται με τρόπο τέτοιο ώστε να τονίζεται η ιδιαιτερότητα και η ομορφιά του τοπίου.

2.Κατασκευή ξύλινης πλατφόρμας διάσχισής του ρέματος

Από τις επισκέψεις στην περιοχή και την έρευνα στο πεδίο διαπιστώθηκε πως το �έμα διαθέτει νερό καθ' όλη τη διάρκεια του χρόνου (επισκέψεις Ιούνιο-Αύγουστο-Δεκέμβριο), με τον μεγαλύτερο όγκο νερού να απαντάται φυσικά τους χειμερινούς μήνες. Το βάθος του νερού δεν ξεπερνά τα 50εκ., η ροή του είναι συνεχής, αλλά χωρίς μεγάλη δύναμη. Σε ένα σημείο μόνο, μερικά μέτρα πριν τη διάσχισή του από τη διαδρομή, λόγω της μορφολογίας του αναγλύφου, δημιουργείται ένα μικρό σκαλοπάτι, όπου το νερό πέφτει με μεγαλύτερη ορμή. Συνεπώς η διάσχισή του δεν είναι απαγορευτική. Ωστόσο, για να μη βραχεί κανείς θα πρέπει να πατήσει πάνω σε κάποια από τα σκορπισμένα στην κοίτη βράχια και πέτρες, με αυξημένο κίνδυνο ολίσθησης λόγω της συνεχούς υγρασίας. Για να γίνει πιο εύκολη η διάσχιση, και να μην αποτελεί ανασταλτικό παράγοντα για κάποιους επισκέπτες, προτείνεται η κατασκευή μικρής ξύλινης πλατφόρμας.

Σχεδιαστικά, πρόκειται για μια οριζόντια επιφάνεια, με τεθλασμένο σχήμα, η οποία στηρίζεται πλευρικά στις ξερολιθιές που συγκρατούν το πρανές αλλά διαθέτει επίσης υποστυλώματα που θεμελιώνονται στο βραχώδες υπόβαθρο της κοίτης του ρέματος.

Υλικά- Δομές-Τεχνικά χαρακτηριστικά

Ουσιαστικά διατηρείται και στη συγκεκριμένη επέμβαση η συνολική λογική: υλικά και δομές του τόπου, συνδυασμένα με τη σύγχρονη τεχνολογία, συντίθενται ώστε να εξυπηρετήσουν τις ανάγκες της πεζοπορικής διαδρομής και να αναδείξουν τον

ιδιαίτερο χαρακτήρα της περιοχής.

Φυτικό υλικό

Λόγω της συνεχούς ύπαρξης νερού, αλλά και της απόστασης από τον οικισμό, η φυσική βλάστηση της περιοχής έχει εξαπλωθεί ανεξέλεγκτα. Ταυτόχρονα λόγω της διάβρωσης του πρανούς του ρέματος σε πολλά δέντρα έχει αποκαλυφθεί το ριζικό σύστημα(πλατάνια και σφενδάμια), ενώ άλλα έχουν ξεριζωθεί και πέσει στο ρέμα.

Το πλάνο διαχείρισης του φυτικού υλικού λοιπόν έχει να κάνει αρχικά με καθαρισμό και φροντίδα της υπάρχουσας φυσικής βλάστησης και την αποκατάσταση του υποβαθμισμένου φυσικού τοπίου. Προτείνεται απομάκρυνση των νεκρών δέντρων και φυτών από τη διαδρομή και το ρέμα, ενίσχυση της επιφάνειας χώματος σε όσες περιοχές αυτό έχει απομακρυνθεί και στη συνέχεια προσθήκη φυτικού υλικού για την ενίσχυση της ιδιαίτερης ατμόσφαιρας του παραρεμάτιου τοπίου.

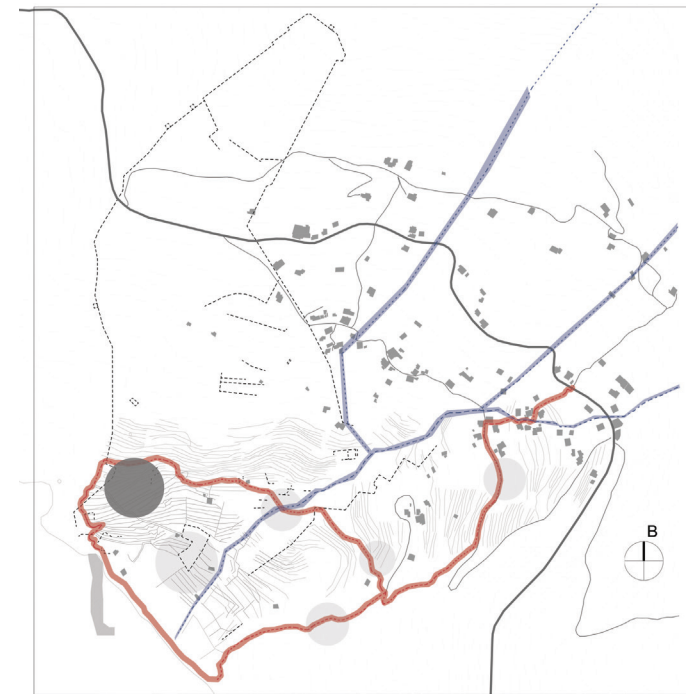
Τα είδη που απαντώνται στην περιοχή αυτή είναι: Σφενδάμια (*Acer sempervirens*), Πλάτανοι (*Platanus orientalis*), Λυγαριές (*Vitex agnus-castus*), Ιτιές (*Salix alba*), Δάφνη (*Laurus nobilis*), Καλάμια (*Arundo donax*), Βούρλα, Αγρωστώδη (*Pipanthelum miliaceum*).

Τα ίδια είδη οργανώνονται για τις νέες φυτεύσεις.

Και στις δύο πλευρές του ρέματος ενισχύονται οι λυγαριές και οι ιτιές, η δάφνη και προστίθενται μυρτιές (*Myrtus communis*), ενώ ακριβώς δίπλα στο ρέμα, για την πρώτη ζώνη επιλέγονται τα αγρωστώδη που απαντώνται στη στέρνα *Pipanthelum miliaceum*. Τα καλάμια δεν ενισχύονται, παρά μόνο καθαρίζεται η περιοχή τους, μιας και είναι ξενικά φυτά.

Υφιστάμενη κατάσταση- Πρόταση

Βλέπε Τεύχος Σχεδίων: Σχέδιο Σ5.α, Σ5.β, Σ5.γ

Εικόνα 62_Η θέση του σημείου στο χάρτη,
Πηγή: Ίδια επεξεργασία

10.4.

ΣΗΜΕΙΟ 4-Το αγροτικό τοπίο

Το αγροτικό τοπίο, με τις χαρακτηριστικές αναβαθμίδες που στηρίζονται με ξερολιθιές, είναι αυτό που τραβάει το βλέμμα του επισκέπτη στην Παλαιόπολη. Η κοιλάδα αυτή, αποτέλεσε από την αρχαιότητα τον τόπο ανάπτυξης όλου του νησιού, και παρόλο που πλέον η αγροτική παραγωγή αφορά μόνο την καλλιέργεια προϊόντων για ίδια χρήση, κάποτε ήταν η βασική παραγωγική δραστηριότητα της Άνδρου.

Η αγροτική ζωή στην αρχαιότητα

Κατά τον 4ο αι. π.χ., περίοδο ιδιαίτερης ακμής για την αρχαία πρωτεύουσα της Άνδρου, Η οικονομία των κατοίκων βασιζόταν, κυρίως, στη γεωργία, τη κτηνοτροφία και το εμπόριο, λόγω της θέσης του νησιού και του ελέγχου που μπορούσε να ασκήσει στους θαλάσσιους δρόμους προς τα νησιά του Αιγαίου και τα παράλια της Μ. Ασίας.

Η αφθονία του νερού κατέστησε την κοιλάδα της Παλαιόπολης εύφορη και προσέλκυσε πλήθος κόσμου. Ο τρόπος διαμόρφωσης του εδάφους υπαγόρευε την κλιμάκωση της πλαγιάς σε άνδηρα, των οποίων το πλάτος ποικίλλει ανάλογα με την κλίση. Τα άνδηρα χρησίμευαν τόσο στην οικοδόμηση κτιρίων, όσο και στην καλλιέργεια γης. Οι αναλημματικοί αυτοί τοίχοι είναι ισχυρές κατασκευές και ονομάζονται από τους ντόπιους αιμασιές και χαρακτηρίζουν ακόμα και σήμερα το τοπίο της Παλαιόπολης (Παλαιοκρασσά-Κόπιτσα, 2017).

Η μελισσοκομία ήταν μία από τις βασικές ενασχολήσεις των κατοίκων της Παλαιόπολης, γεγονός που διαπιστώνουμε από τα άφθονα θραύσματα πήλινων κυφελών, καθώς και από αρχαία ψηφίσματα, που αφορούσαν την επιβολή φόρου σε εξαγόμενα προϊόντα, όπως το μέλι και το κερί σύμφωνα με την Παλαιοκρασσά-Κόπιτσα(2017).

Υπάρχουν μάλιστα μύθοι που σχετίζονται με τις μέλισσες, που έχουν να κάνουν με το ότι δεν προτιμούν να πηγαίνουν στα σπάρτα, στον ασπάλαθο και το αγιόκλημα, αλλά και με το ότι μόλις τσιμπήσουν άνθρωπο, αφήνουν το κεντρί τους και πεθαίνουν.

Η αγροτική ζωή τον 13ο-20ο αι.

Η γεωργία και το εμπόριο μεταξίου κυριάρχησαν στην Άνδρο την περίοδο αυτή. Με βάση στοιχεία που προκύπτουν από το οθωμανικό κτηματολόγιο του 1670 για το νησί μπορούμε να έχουμε μια καλή εικόνα για τα παραγόμενα προϊόντα του νησιού. Η καλλιεργήσιμη γη (χωράφια, αμπέλια, χέρσες γαίες) ανάγεται σε 15.000 στρέμματα, χωρίς να υπολογίζονται δέντρα που βρίσκονται εκτός χωραφιών, και καταλαμβάνει το 4% της συνολικής έκτασης του νησιού.

Οι **βασικές γεωργικές δραστηριότητες** στην Άνδρο ήταν (Κολοβός, 2006):

- **η καλλιέργεια δημητριακών,**
- **η αμπελοκαλλιέργεια και**
- **η δεντροκαλλιέργεια,** με την καλλιέργεια μουριών να ξεχωρίζει, μιας και παραγωγή κουκουλιών ήταν το κύριο φορολογούμενο προϊόν του νησιού.

Η κτηνοτροφία δεν ήταν τόσο ανεπτυγμένη, όπως φαίνεται.

Όσον αφορά τα είδη των ιδιοκτησιών έχει γίνει καταχώρηση στο κτηματολόγιο για (Κολοβός, 2006):

Χωράφια: αρόσιμες εκτάσεις γης, με ελάχιστο μέγεθος $\frac{1}{4}$ καυκιού (1 καυκή χωραφίου=574,5 τ.μ.)

Αμπέλια: με συνολική έκταση 769,18 στρεμμάτων, με αντιστοιχία 1 καυκή αμπελιού με 510,7 τ.μ. κυμαίνονταν από $\frac{1}{4}$ καυκιού(127,68τ.μ.) μέχρι 20 καυκιά(10.214,0τ.μ.)

Μποστώνια: κήποι οπωροφόρων και κηπευτικών, ελάχιστο μέγεθος $\frac{1}{4}$ καυκιού (1 καυκή χωραφίου=574,5 τ.μ.), άρα $E_{min}=143.63$ τ.μ. και μέγιστο 3 καυκιά $E_{max}=1.723,5$ τ.μ. Ήταν κατακερματισμένοι ως προς την έκτασή τους, λόγω ανάγκης άρδευσης και δυσκολίας αποθήκευσης, συμμετείχαν στις διαδικασίες τις αγοράς, με τα παραγόμενα προϊόντα τους. Συμπλήρωναν σημαντικά τα δημητριακά στη διατροφή.

Χέρσες γαίες, «τα χωράφια τα άγρια»: οι περιοχές που βρίσκονται σε αγρανάπαυση. Ίσως θα μπορούσαν να ταυτιστούν με τα «κλείσματα», όπως αναφέρονται στην Άνδρο τμήματα ορεινής γης, χέρσας και άγονης, που περικλείεται από τοίχο με μόνη χρήση την βοσκή αιγών και προβάτων. Ελάχιστη έκταση μισού καυκιού=287.26 τ.μ. Αναλογία μεταξύ καλλιεργούμενων και «νεκρών» γαίων είναι περίπου 2 $\frac{1}{3}$:1.

Λιβάδια,

- **μπαξέδες:** ταυτίζονται με τα ελληνικά περιβόλια, κτήματα δηλαδή οπωροφόρων δέντρων που περιβάλλονται από τοίχο και αρδεύονται κατά κανόνα από τρεχούμενα νερά. Καλλιεργούσαν ενίοτε και σιτηρά και όσπρια. Μπορούσαν να είχαν μέγεθος μισού καυκιού=287.26 τ.μ. (22 δέντρα όλα κ όλα).
- **αριθμοί δέντρων.**

Συνολικά, λοιπόν τα **καλλιεργούμενα προϊόντα** των Ανδριωτών ήταν (Κολοβός, 2017):

Δημητριακά: σιτάρι, σμιγός, κριθάρι και βρόμη, με το σμιγό να κυριαρχεί(52% των καλλιεργειών) και στη συνέχεια κριθάρι(30%), σιτάρι(17%) και βρόμη(1%). Ο σμιγός έχει καλύτερη απόδοση στο ξηρό κλίμα των Κυκλάδων, ενώ το σιτάρι όπως φαίνεται δεν καλλιεργείται αυτόνομα στο νησί.

Όσπρια: φασόλια, κουκιά, βίκος, ρεβίθια. Καλλιεργούνται κυρίως ως θερινές καλλιέργειες σε συνδυασμό με τα χειμερινά δημητριακά, με κυρίαρχα τα φασόλια και τα κουκιά, ενώ σημειώνονται μικρές ποσότητες ρεβιθιών και βίκου. Ο βίκος καλλιεργούνταν ως κτηνοτροφικό όσπριο.

Αμπέλια: Η καλλιέργεια των αμπελιών τόσο για την παραγωγή μούστου όσο και για την κατανάλωση σταφυλιών ήταν ο δεύτερος σημαντικότερος τομέας μετά τα δημητριακά. Σημειώνεται ότι η αξία παραγωγής μούστου ήταν μεγάλη σε σχέση με την έκταση των αμπελώνων.

Ελιές: καταγράφονται συνολικά 6.939 δέντρα στο νησί και κατανέμονται σε έκταση 6.063 στρέμματα, οι οποίες όπως σημειώνεται καρποφορούσαν κάθε δυο χρόνια. Ωστόσο, λόγω της έλλειψης τεχνικών μέσων, το παραγόμενο λάδι δεν ήταν καλής ποιότητας, συνεπώς διατίθετο μόνο για εσωτερική κατανάλωση.

Μουριές: στα πλαίσια της σηροτροφίας, που αποτελούσε την κύρια δραστηριότητα για την παραγωγή του πιο σημαντικού εξαγωγίμου προϊόντος του νησιού, καταγράφηκαν 21.041 δέντρα μουριάς. Αναφέρονται στο κτηματολόγιο ως «σκάμνα» ή «φύλλα», με την έννοια των φύλλων από τα οποία τρέφονται οι μεταξοσκώληκες. Όπως αναφέρει και ο Tournefort, «ο κυριότερος πλούτος του νησιού είναι το μετάξι» (Απέργης, 2003).

Καρποφόρα δέντρα: συκιές, καρυδιές, απιδιές, βελανιδιές, πορτοκαλιές, λεμονιές, τζιτζιφιές, ροδιές, κλήματα για τα σταφύλια τους. Τα σύκα ξεχωρίζουν για τη θερμιδική τους και θρεπτική αξία, καθώς και για την ευκολία αποθήκευσης, χάρι στην αποξήρανση που μπορούν να υποστούν.

Υφαντικές καλλιέργειες: βαμβάκι, λινάρι. Κυρίως στα πεδινά διαμερίσματα του Κάτω Κορθίου, στον βορρά που κυριαρχούσε η κτηνοτροφία έφτιαχναν ρούχα από μαλλί. Το βαμβάκι το καλλιεργούσαν σε αμειψισπορά με το κριθάρι ή το σιτάρι, για την παραγωγή βαμβακερών ενδυμάτων και παπλωμάτων, και το λινάρι πάλι, για εσωτερική κατανάλωση.

Στο νησί υπήρχε φυσικά **κτηνοτροφική δραστηριότητα**. Εκτρέφονταν γουρούνια, αμνοερίφια, και παρόλο που δεν καταγράφονται, υπάρχουν αναφορές για βοοειδή και πουλερικά σε όλη την Άνδρο.

Επιπλέον έχουν καταγραφεί 756 κυψέλες μελισσών σε όλο το νησί, απόδειξη της **μελισσοκομικής δραστηριότητας**. Πολλές φορές τα μελίσσια γίνονταν μάλιστα συμπληρωματικό αντικείμενο μεταβιβάσεων.

Τέλος, δε θα μπορούσε να λείπει η **αλιεία**, η οποία φορολογούνταν, σύμφωνα με το κτηματολόγιο του 1670 (Κολοβός, 2017).

Από τον 18ο αι. και μετά οι Ανδριώτες στρέφονται συστηματικά προς το εμπόριο και τη ναυτιλία, αν και η αγροτική παραγωγή συνεχίζει και υφίσταται παραλλήλως. Καθοριστική ήταν, στα τέλη του 19ου αι. η εξαφάνιση λόγω αρρώστιας της σηροτροφίας, γεγονός που διαφοροποίησε εντελώς την ανδριώτικη κοινωνία. Η διεθνοποίηση οδήγησε σε ελαχιστοποίηση των τιμών των παραγόμενων προϊόντων, ενώ συνολικά ο τρόπος ζωής στην Ελλάδα άλλαξε και στράφηκε προς τις υπηρεσίες. Εγκαταλείφθηκε έτσι η συστηματική αγροτική παραγωγή, και περιορίστηκε στην απαραίτητη για ίδια κατανάλωση (Καμπάνης, 2015).

Η αγροτική παράδοση της Άνδρου

Οι δραστηριότητες που σχετίζονταν με την αγροτική παραγωγή δεν είχαν μόνο αντίκτυπο στην οικονομία ενός τόπου, αλλά διαμόρφωναν ταυτόχρονα την εκάστοτε κοινωνία. Οι άνθρωποι βρίσκονταν σε άμεση εξάρτηση από τη γη και τα φυσικά φαινόμενα, προσπαθούσαν έτσι με σχεδόν μυστικιστικό τρόπο να έχουν τις φυσικές δυνάμεις με το μέρος τους. Η προετοιμασία των χωραφιών, η σπορά, η συγκομιδή και η διατήρηση των παραγόμενων προϊόντων είχαν αναχθεί σε τελετουργίες, με όλα τα μέλη των οικογενειών να εμπλέκονται με τον τρόπο τους, εκφράζοντας τη στενή σχέση του ανθρώπου με το περιβάλλον του.

Ακολουθούν περιγραφές και λαογραφικά στοιχεία που σχετίζονται με τις βασικότερες καλλιέργειες του νησιού:

ΣΙΤΑΡΙ-ΨΩΜΙ

Το ψωμί αποτέλεσε βασικό στοιχείο της ελληνικής παράδοσης, παρότι η διατροφή των Ελλήνων ήταν λιτοδίαιτη. Η στέρση του μάλιστα θεωρείτο κατάρτα(να πεις το ψωμί ψωμάκι-λαϊκή ρύση).

Σταρένιο ψωμί έτρωγαν γενικά μόνο οι ευκατάστατοι, οι υπόλοιπες κοινωνικές ομάδες «καθάριο» ψωμί έτρωγαν σε ειδικές περιστάσεις, κάποιες φορές μέσα στο χρόνο. Σε καθημερινή βάση έτρωγαν ψωμί με προσμίξεις σταριού-καλαμποκιού, απλή μομποτά(ψωμί από καλαμπόκι) ή σταρένιο με κριθάρι και σίκαλη.

Δεν προκαλεί εντύπωση πως το σιτάρι ήταν από τα σημαντικότερα καλλιεργούμενα προϊόντα στο νησί. Η καλλιέργεια και επεξεργασία του έχει ως εξής:

Προετοιμασία των χωραφιών: ξεκινούσε από το φθινόπωρο. Αρχικά, καθαρίζονταν το χωράφι και απλωνόταν κοπριά. Στη συνέχεια, μετά από δυνατή βροχή ακολουθούσε το «ανέγερμα», το ανακάτεμα δηλαδή του χώματος και μετά το όργωμα, το οποίο γινόταν «άροτρο» ή «αλέτρι» που έσερνε ένα ζευγάρι ζώα. Στα αυλάκια που δημιουργούσε το υνί, ο «σκάφτης» έσπαζε τους σβόλους χώματος, «βολοσκοπούσε» με τη χρήση αξίνας. Στις κυκλάδες, χρησιμοποιούσαν το «βολόσυρο» για να ξεσβολιάζει το χώμα (Κορρέ-Ζωγράφου, 2001).

Σπορά: στις 3 Νοεμβρίου, τη γιορτή του Αγίου Γεωργίου του Σποριάρη γίνεται η προετοιμασία του σπόρου και η αρχή της σποράς. Οι γεωργοί τηρώντας διάφορες προκαταλήψεις (Κορρέ-Ζωγράφου, 2001) προχωρούσαν στη σπορά του χωραφιού: αφού χώριζαν την έκταση σε λωρίδες, έσπερναν και ξαναόργωναν να πάρει θέση ο σπόρος. Η γιορτή των Εισοδίων της Θεοτόκου ήταν σημαντική για τη χειμερινή σπορά και ένας καλός γεωργός έπρεπε μέχρι τότε να έχει ολοκληρώσει τα μισά της σποράς του. Την ίδια μέρα, σε διάφορες περιοχές εφάρμοζαν έθιμα προσφοράς για να έχουν καλές σοδειές. Το χειμώνα που ακολουθούσε, επειδή η απόδοση της σοδειάς ήταν άμεσα εξαρτημένη από τις καιρικές συνθήκες, οι γεωργοί εφάρμοζαν τελετουργίες προκειμένου να έχουν τις δυνάμεις της φύσης με το μέρος τους.

Θερισμός: πραγματοποιούνταν τον Ιούνιο ή «Θεριστή». Κατά το θερισμό, τα σπαρτά που είχαν μεγάλο ύψος θερίζονταν με «δρεπάνια», ενώ τα χαμηλότερα κόβονταν με «λελέκια». Οι θεριστές διέθεταν και άλλα βοηθητικά εργαλεία, τα οποία φορούσαν στο αριστερό χέρι για προστασία και επιτάχυνση των διαδικασιών. Τα στάχυα αρχικά συγκεντρώνονταν σε μικρά δέματα, τα «χειρόβολα», τα οποία στη συνέχεια πολλά μαζί σχημάτιζαν ένα «δεματικό». Τα δεματικά δένονταν έπειτα μεταξύ τους και σχημάτιζαν τις «θημωνιές». Σε διάφορες περιοχές πραγματοποιούσαν τελετές δοξασίας προς το πρώτο δεμάτι, για εύνοια. Ο θερισμός δεν είχε μεγάλη διάρκεια σε μέρες, από το φόβο για τυχόν αλλαγή του καιρού, ή της αλλαγής της ποιότητας του καρπού με το πέρασμα των ημερών.

Αλώνισμα: το αλώνισμα πραγματοποιούνταν το μήνα Ιούλιο ή «Αλωνάρη». Οι θημωνιές συγκεντρώνονταν στο αλώνι (Κορρέ-Ζωγράφου, 2001), προκειμένου να ξεχωρίσει ο καρπός από τα άχυρα. Αλώνισμα γινόταν τις μεσημεριανές ώρες, τότε που τα στάχυα είναι ξερά, ώστε να σπάνε εύκολα. Τις πρωινές ώρες, λόγω υγρασίας ο καρπός μαλακώνει και είναι πιο εύκολο να χαλάσει. Ο Αλωνάρης οδηγούσε σε κυκλική κίνηση ένα ζευγάρι άλογα ή μουλάρια, τα οποία δένονταν σε έναν κεντρικό πάσσαλο, και με τις οπλές τους έσπαζαν τον καρπό. Η αμοιβή του Αλωνάρη ήταν το «αλωνιστικό», μέρος δηλαδή από την παραγωγή. Τα άχυρα τα συγκεντρώνουν για ζωτροφή.

Λίκνισμα: Το «λιώμα», δηλαδή τον ανακατεμένο με άχυρα και φλούδια καρπό, το τοποθετούν σε στενόμακρο χώρο, σε σημείο που να το πιάνει ο αέρας, δίπλα στο αλώνι. Μόλις φυσούσε τίναζαν με ειδικά εργαλεία το μείγμα ψηλά και ο αέρας απομάκρυνε τα ελαφριά στάχυα, ενώ ο βαρύς καρπός έπεφτε κάτω. Ακολουθούσε περεταίρω καθαρισμός με κοσκίνισμα. Ο πρώτος καθαρός καρπός σταυρωνόταν και ευλογούνταν από παπά και αποτελούσε το σπόρο της νέας χρονιάς. Το υπόλοιπο, αφού μετριόταν με το «μισοκοίλι», μεταφέρονταν με ζώα στο σπίτι, αποθηκεύονταν στις «βούβες» και σκεπάζονταν με κλαδιά πικροδάφνης και στάχτη (Κορρέ-Ζωγράφου, 2001).

Πλύσιμο: οι γυναίκες έπλεναν τον καρπό στις βρύσες. Τοποθετούσαν το προϊόν σε μεγάλο καζάνι, και τα υπολείμματα που επέπλεαν τα καθάριζαν, ενώ έπαιρναν τον καθαρό καρπό, τον μετέφεραν με σακιά στα αλώνια ή στις αυλές για αν λιαστεί και να στεγνώσει.

Αποθήκευση: κάθε νοικοκύρης αποθήκευε τον Αύγουστο την παραγωγή του σε κοφίνες από λυγαριά, ξύλο που δυσκολεύονταν να σπάσουν οι ποντικοί. Το πλέξιμο της κοφίνας γινόταν επιτόπου από γύφτους, με αντάλλαγμα μια ποσότητα σιταριού. Κάθε καλάθι είχε ύψος 1-2 μέτρα και χωρούσε 500-2000 κιλά σιτάρι.

Άλεσμα: αρχικά το άλεσμα του σιταριού για να γίνει αλεύρι γινόταν με χειρόμυλους, οι οποίοι αργότερα αντικαταστάθηκαν με νερόμυλους και ανεμόμυλους. Με τον χειρόμυλο άλεθαν το στάρι που προορίζονταν για πλιγούρι και για τραχανά,

μιας και άφηνε χοντρόκοκκο αλεύρι. Στην Άνδρο, σε αντίθεση με τις υπόλοιπες Κυκλάδες, λόγω της αφθονίας των νερών, αναπτυχθήκαν ιδιαίτερα οι νερόμυλοι.

ΜΕΤΑΞΙ

Όπως έχει αναφερθεί το μετάξι έδωσε ιδιαίτερη ώθηση στην οικονομία της Άνδρου. Η σηροτροφία στηρίχθηκε κυρίως στην κλειστή οικογενειακή παραγωγή, και μόνο μεταγενέστερα δημιουργήθηκαν μικρές μονάδες. Ως προϊόν το μετάξι είναι σύμβολο διάκρισης, πολυτέλειας και ισχύος, και υπάρχουν καταγραφές για πολύτιμα υφάσματα και αντικείμενα με μετάξι στο νησί, δείγμα της συνολικότερης ευμάρειας που επικρατούσε.

Η παραγωγή του μεταξιού χωρίζεται σε δύο διακριτά στάδια:

Καλλιέργεια της μουριάς (λευκή: *Morea alba vulgaris*, μαύρη: *Morea nigra*) και **εκτροφή των μεταξοσκώληκων.**

Μετατροπή του κουκουλιού σε κλωστή και σε ύφασμα:

Αρχικά λάμβανε μέρος η επώαση των αυγών του μεταξοσκώληκα. Στη συνέχεια, σε δωμάτια ευρύχωρα, καλά αεριζόμενα δωμάτια, τα οποία καθάριζαν εξονυχιστικά στήνονταν καλαμωτές που φιλοξενούσαν τους μεταξοσκώληκες. Εκεί τοποθετούσαν τις κάμπιες, και τρέφονταν με φύλλα μουριάς για 40-50 μέρες. Συνήθως σε κάθε δωμάτιο είχαν γύρω στα τέσσερα τελάρια, τα οποία κρεμούσαν από το ταβάνι σε απόσταση 60-70 εκ. Στις βάσεις των κατασκευών έβαζαν αγκαθωτά χόρτα για να απωθήσουν τυχόν ποντίκια, και όταν συμπληρωνόταν η ανάπτυξη του μεταξοσκώληκα τοποθετούσαν γύρω κλαδιά από διάφορα φυτά όπως σπάρτα, βελανιδιά, πουρνάρι κ.α. για το κλάδωμα του μεταξοσκώληκα. Στο κλάδωμα, η κάμπια σκαρφάλωνε στα κλαδιά και κλεινόταν στο κουκούλι που δημιουργούσε. Από τη στιγμή που εκκολαπτόταν το σκουλήκι, περνούσε από 5 στάδια-ηλικίες και όσο μεγάλωνε η ανάγκη για τροφή αυξανόταν. Λίγο πριν ολοκληρωθεί ο κύκλος ζωής, όταν οι κάμπιες ήταν κλεισμένες στα κουκούλια, έπρεπε να θανατωθούν, για να βγει ακέραιη η κλωστή του μεταξιού. Μάζευαν λοιπόν τα κουκούλια, κατά τον τρύγο, και τα σκέπαζαν για 3 μέρες με καθαρά πανιά ή φύλλα συκιάς. Στη συνέχεια, τα έβραζαν, ή τα περνούσαν από ατμό ή τα άφηναν σε δυνατό ήλιο, για να θανατώσουν την πεταλούδα (απόπνιξη). Αυτό γινόταν 15-18 μέρες μετά το κλάδωμα. Την αναπίνηση, δηλαδή την κλωστοποίηση του μεταξιού, πραγματοποιούσε με τη βοήθεια ζεστού νερού (50ο -60ο) ειδικό άτομο (ανελυτής, μεταξάς, κουκλού, κ.α.). Συνήθως, δυο γυναίκες λάμβαναν μέρος στη διαδικασία, έριχναν τα γερά κουκούλια σε καζάνι με νερό που έβραζε, και η μια με σκούπα αποσπούσε ίνες, τις έδινε στην άλλη, η οποία ένωνε τις άκρες των ινών και τις τύλιγε στο μάγγανο,

δηλαδή μεγάλη ποδοκίνητη ρόδα. Έτσι έφτιαχναν το μετάξι, το πάχος του οποίου ήταν ανάλογο των ινών που ένωναν, κυρίως 3-5. (Κορρέ-Ζωγράφου, 2001)

ΕΛΙΑ

Η σημασία της ελιάς αναγνωρίζεται από την αρχαιότητα. Κατεξοχήν ιερό δέντρο, σύμβολο ειρήνης και σοφίας, αποτέλεσε αναπόσπαστο κομμάτι της μεσογειακής διατροφής. Πέρα από ωμές, οι ελιές μετατρέπονται σε ελαιόλαδο, ανέκαθεν ακριβό προϊόν, λόγω επεξεργασίας. Η καλλιέργεια της ελιάς μαζί με αυτή του αμπελιού είναι από τις σημαντικότερες στην Ελλάδα. Ιδιαίτερα στα νησιά, που τα δημητριακά δύσκολα ευδοκιμούσαν, η ανθεκτική ελιά έφτανε να ξεπερνάει σε παραγωγή αυτή των δημητριακών, με ταυτόχρονη αύξηση του πληθυσμού και δημιουργία προϊόντων για εμπόριο. Στην Άνδρο σήμερα ελαιώνες υπάρχουν στον Πιτροφό, στο Κόρθι, στα Πέρα Χωριά, στα Απροβάτου και στην Παλαιόπολη (Δ16).

Καλλιέργεια ελιάς

Ο πολλαπλασιασμός του δέντρου γίνεται με μπόλιασμα της αγριελιάς (*Olea europea oleaster*), η οποία φυτρώνει μόνη της από πεσμένα κουκούτσια. Την άνοιξη ή το φθινόπωρο ανοίγονται γούβες, οι οποίες μαλακώνουν με το νερό της βροχής, προκειμένου να υποδεχθούν τις μεταφυτεμένες αγριελιές. Το Νοέμβριο- Δεκέμβριο πραγματοποιείται προσεκτικό κλάδεμα και φύτεμα σε νέα θέση, ώστε να προλάβει να ριζώσει και να ποτιστεί πριν πιάσουν οι ζέστες. Τα καινούρια κλαδιά αναπτύσσονται και μέσα σε ένα-δυο χρόνια το δέντρο είναι έτοιμο να μπολιαστεί. Οι γεωργοί συνήθως ανοίγουν λάκκο γύρω από τη ρίζα για να συγκεντρώνεται το νερό της βροχής, ενώ το κλάδεμα θεωρείται απαραίτητο για καλή συγκομιδή.

Τρύγισμα

Το μάζεμα ή τρύγισμα της ελιάς ξεκινά όταν ο ελαιόκαρπος αποκτήσει τη μέγιστη περιεκτικότητα του σε λάδι. Κάθε τόπος, χαρακτηρίζεται από το δικό του χρόνο ετοιμότητας για συγκομιδή, είθισται όμως να πραγματοποιείται αργά το φθινόπωρο. Στατιστικά, οι καρποί στους ορεινούς ελαιώνες ωριμάζουν αργότερα συγκριτικά με τα πεδινά της ίδιας περιοχής. Το μάζεμα της ελιάς στην Άνδρο, όπως και γενικότερα, είναι ολόκληρο γεγονός και αποτελεί οικογενειακή υπόθεση.

Χρησιμοποιώντας λιοπάνια, ράβδιζαν την ελιά(με το «λούρο» στην Άνδρο, δηλαδή βλαστάρι από πουρνάρι ή κυπαρίσσι), και γυναίκες με παιδιά μάζευαν τους καρπούς και τους καθάριζαν από φύλλα και βρωμιές (Κορρέ-Ζωγράφου, 2001). Έπειτα τοποθετούνται σε τσουβάλια, για να διαλεχτούν οι ελιές που θα φαγωθούν, ύστερα από το ξεπίκρισμά τους, από

αυτές που θα γίνουν λάδι. Ο συνηθέστερος τρόπος συντήρησης του καρπού είναι με νερό και αλάτι, ενώ πριν το αλάτισμα χρησιμοποιείται στάχτη ή νερό και ασβέστης. Οι ελιές μετά τοποθετούνται σε άλμη, και μετά το αλάτισμα διατηρούνται σε ξύδι, ή λαδί ή λαδόξιδο. Ανάλογα την ποικιλία διαφοροποιούνταν και ο τρόπος επεξεργασίας του καρπού (Δ16).

Παραγωγή ελαιόλαδου

Για την παραγωγή λαδιού στην Άνδρο χρησιμοποιούνται πάνω κάτω οι ίδιες μέθοδοι όπως και στον υπόλοιπο ελλαδικό χώρο. Υπάρχουν αναφορές για την ύπαρξη απλών συστημάτων πολτοποίησης του ελαιόκαρπου σε λίθινες λεκάνες, με τη βοήθεια στρογγυλεμένης πέτρας, από την αρχαιότητα. Αναφέρεται πως μέχρι το 1920 περίπου στην Άνδρο μικροποσότητες συνθλίβονταν από τον ίδιο τον άνθρωπο. Στη συνέχεια, σε αναζήτηση ευκολότερων τρόπων σύνθλιψης, για μεγαλύτερες ποσότητες και πιο ποιοτικό λάδι, χρησιμοποιήθηκαν συστήματα ζωκίνητα και υδροκίνητα με τη βοήθεια τροχού (φτερωτή), και φτάσαμε στα σύγχρονα υπερπιεστικά και φυγοκεντρικά ελαιοτριβεία. (Δ16).

Στα προ-βιομηχανικά λιοτρίβια η διαδικασία ελαιοποίησης χωρίζεται σε τρία στάδια: -σύνθλιψη του ελαιόκαρπου ώσπου να γίνει πάστα, - συμπίεση της ελαιόπαστας μέσα σε τρίχινα σακιά, τις τσαντίλες στην Ελλάδα, - διαχωρισμός του λαδιού από το νερό και τα υπόλοιπα στοιχεία. Τα συστήματα σύνθλιψης αποτελούνταν από λίθινο κύλινδρο ή όρθιες μυλόπετρες που γύριζαν πάνω σε λίθινη βάση ή σε λίθινη γούρνα. Τα συστήματα συμπίεσης αποτελούνταν από ξύλινα και αργότερα σιδερένια πιεστήρια, που είχαν την μορφή βίδας. Ενώ για το διαχωρισμό, το λάδι, ελαφρύτερο του νερού, συγκεντρωνόταν στην επιφάνεια των δεξαμενών για να αποθηκευτεί στη συνέχεια σε πήλινα πιθάρια ή σε γυάλινα δοχεία. Η διαδικασία ήταν χρονοβόρα και απαιτούσε κόπο και χειρωνακτική εργασία, την εποχή της λιοτρίβισης, όμως, ο ελιόμυλος έσφυζε από ζωή. Γινόταν τόπος κοινωνικής συνάθροισης για τους πελάτες, εργάτες, τον βιδιάτορα και τους περαστικούς κάτοικους του χωριού. Έπιναν κανένα ποτηράκι κρασί, αντάλλασσαν χωρατά, σχόλια, πειράγματα και γέλια μετατρέποντας τη σκληρή δουλειά σε γιορτινή κοινωνική εκδήλωση (Δ16).

Πριν από το 1940 αναφέρεται ότι λειτουργούσαν στην Άνδρο 104 χειροκίνητα ελαιοτριβεία, ενώ μετά περιορίστηκαν σε 3-4. Σήμερα λειτουργεί μουσείο ελιάς στον Πιτροφό.

Αξία παραδοσιακών καλλιεργειών και κατασκευών

Όπως τεκμηριώνεται παραπάνω, η αγροτική παράδοση του νησιού κρατεί από την αρχαιότητα και κατάφερε να συντηρήσει τον τόπο μέχρι και τις μέρες μας. Σύμφωνα με μαρτυρίες, στην Παλαιόπολη καλλιεργούνταν όλα τα απαραίτητα για τη διατροφή των κατοίκων, από καρποφόρα και οπωροφόρα, μέχρι μπουστάνια και προϊόντα για την εκτροφή των ζώων. Οι καλλιέργειες γίνονταν τόσο στα χωράφια, όσο και στους κήπους των σπιτιών. Όπως και στο υπόλοιπο νησί, ο καθορισμός των ιδιοκτησιών γίνονταν με πέτρινους τοίχους, δημιουργούσαν επίπεδα και τα στήριζαν με ξερολιθιές. Οι επεμβάσεις αυτές στο τοπίο είναι εμφανείς ακόμα και σήμερα και διαμορφώνουν τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της κοιλάδας: το αναβαθμιδωμένο τοπίο, με την ώχρα της πέτρας να υπογραμμίζει τις διαμορφώσεις, κελιά και αλώνια να είναι διάσπαρτα. Όπως επισημαίνεται από τον Φιλιππίδη, η ανάγκη για επιβολή στα στοιχεία της φύσης, με εργαλείο τα υλικά του τόπου και τη δυναμική του ανθρώπου είναι αυτά που δίνουν αξία στις παραδοσιακές κατασκευές, και είναι επιτακτική η ανάγκη διατήρησής τους (Raporort, 2010).

Αναγνωρίζεται βέβαια μια ακόμα αξία στο αγροτικό τοπίο και τα επιμέρους στοιχεία του. Η σχέση των αγροτικών κατασκευών: στάβλοι, κελιά, κονάκια, με το περιβάλλον τους είναι συγκεκριμένη. Διαθέτουν τους απαραίτητους εξωτερικούς χώρους και υποδομές για να εξυπηρετηθεί η αγροτική δραστηριότητα και η εκτροφή των ζώων. Χρειάζεται για παράδειγμα να συγκεντρωθεί η σοδιά, να σταβλιστούν τα ζώα πριν από τη βοσκή. Προκύπτει έτσι μια οργάνωση χώρου διαφορετική από το οργανωμένο οικιστικό δίκτυο, κατά την οποία οι δομές ακολουθούν τις ανάγκες της παραγωγικής διαδικασίας, κυριαρχούν οι ανοικτοί χώροι και τα κτίσματα είναι μικρά και διάσπαρτα, ίσα για να εξυπηρετούν τις βασικές ανάγκες των χωρικών. Οι οικισμοί μεταβάλλονται και ακολουθούν τις εξελίξεις γρήγορα, ενώ οι αγροτικές κατασκευές σηματοδοτούν το «παραδοσιακό», έχοντας σαν στόχο την εξοικονόμηση χώρου, υλικών και δυνάμεων, δεν απαιτούν κάποια προσαρμογή σε νέες τεχνολογίες και υλικά, υποτάσσονται στις λειτουργικές ανάγκες (Raporort, 2010).

Δε λείπουν φυσικά διαφοροποιήσεις στις μορφές των αγροτικών κατασκευών, με κοινό άξονα όμως την εξυπηρέτηση των βασικών αναγκών. Τα κελιά, που απαντώνται στην περιοχή μελέτης, όφειλαν, κατά κανόνα, να προσφέρουν χώρο για την προστασία των ζώων, την αποθήκευση προϊόντων και ένα προσωρινό κατάλυμα για τον καλλιεργητή.

Στην Άνδρο απαντώνται αλώνια και διάφοροι τύποι κελιών: για τα ζώα (μπαρμπακάδες), για τη φύλαξη των αχύρων (αχιουρόκελλα), αλλά και συνδυασμός τους με χώρο για τη διαμονή του αγρότη. Πολλές φορές διέθεταν και τον «ξίστεο», κατασκευή για την αποξήρανση των καρπών και των βολβών (σύκα, κρεμμύδια, σκόρδα). Σε κάποιες περιπτώσεις, μάλιστα, το κελί είχε έναν κεντρικό πεσσό να στηρίζει το δώμα, με εκφορικό σύστημα στέγασης. Σε κάθε περίπτωση τα κτίσματα ήταν κατασκευασμένα από ξερολιθιά.

Στην εξεταζόμενη περιοχή, σύμφωνα με μαρτυρίες κατοίκων, τα ερειπωμένα κτίσματα που έχουν εντοπιστεί είναι στάβλοι για τα ζώα και την αποθήκευση αχύρου.

Τύπος επέμβασης

Γίνεται αντιληπτή η σημασία τόσο του αγροτικού τοπίου, ως ίχνος της βασικής δραστηριότητας ανάπτυξης του τόπου, όσο και η άρρηκτα συνδεδεμένη σχέση του ανθρώπου με το φυσικό περιβάλλον. Με στόχο την ανάδειξη της αγροτικής παράδοσης του νησιού, όπως αναλύθηκε, και τη δημιουργία μιας βιωματικής εμπειρίας για τους επισκέπτες, προτείνεται για την περιοχή η αποκατάσταση του αγροτικού τοπίου και η αναβίωση παραδοσιακών καλλιεργειών.

Σε ορισμένες αιμασιές, ακόμα και σήμερα συναντώνται κάποιες καλλιέργειες. Στην πλειοψηφία ωστόσο, η εικόνα του τοπίου είναι υποβαθμισμένη. Οι ξερολιθιές έχουν πέσει σε διάφορα σημεία, το έδαφος έχει διαβρωθεί, τα αλώνια έχουν ερημώσει, ενώ αγριόχορτα έχουν εξαπλωθεί στα διάφορα επίπεδα.

Η αποκατάσταση που προτείνεται αφορά:

- την **ανακατασκευή των ξερολιθιών**, εφαρμόζοντας **παραδοσιακές μεθόδους δόμησης και επαναχρησιμοποιώντας τις υπάρχουσες πέτρες**
- την **ανακατασκευή των αλωνιών και των κελιών**
- την **εξυγίανση του εδάφους** για την υποδοχή νέων καλλιεργειών
- την **οργάνωση της αυτοφυούς χλωρίδας και ενίσχυσής της**

Χρήσεις-Δράσεις-Σύνδεση με παράδοση

Ωστόσο, ως επισκέπτες σε κάποιο μέρος πολλές φορές τείνουμε να μένουμε στην εικόνα που αντικρίζουμε, χωρίς να αντιλαμβανόμαστε τις διάφορες προεκτάσεις της. Η αναβίωση των παραδοσιακών καλλιεργειών έχει σαν στόχο την επαφή των ντόπιων και των επισκεπτών με την **παράδοση και τη λαογραφία της περιοχής**. Επιλέγονται να καλλιεργηθούν τα βασικά προϊόντα που καλλιεργούνταν και στο παρελθόν: **δημητριακά(σιτάρι, κριθάρι, σίκαλη), όσπρια (κουκιά, βίκος, ρεβίθια), δέντρα (μουριές, ελιές και εσπεριδοειδή), με τους παραδοσιακούς τρόπους καλλιέργειας** και τα αντίστοιχα εργαλεία, συνοδευόμενα από τις παραδόσεις που σχετίζονται με τις διαδικασίες καλλιέργειας-συγκομιδής και μεταποίησης των προϊόντων, όπως παρουσιάστηκαν. Οι αγροτικές εργασίες προτείνεται να πραγματοποιούνται με τη μορφή δρωμένων και τη συμμετοχή των κατοίκων της περιοχής αλλά και επισκεπτών, ενώ τα παραγόμενα προϊόντα μπορούν να διατίθενται προς πώληση σε υπαίθρια αγορά.

Σχεδιαστική αντιμετώπιση

Η περιοχή που επιλέγεται για αποκατάσταση του αγροτικού τοπίου και αναβίωση των παραδοσιακών καλλιεργειών, έχει κάπως σαφή όρια: από τις 3, θα μπορούσαμε να πούμε, πλευρές καθορίζεται από ξερολιθιές που ορίζουν το μονοπάτι της διαδρομής 9α, από τη μια πλευρά ξερολιθιά που ορίζει το μονοπάτι πρόσβασης προς τον αρχαιολογικό χώρο, και από την τελευταία πλευρά, από

ξερολιθιά που συγκρατεί αιμασιά(νότιο τμήμα). Από κει και κάτω υπάρχει καθορισμένη ιδιοκτησία με εμφανή αγροτική δραστηριότητα ακόμα και σήμερα, και έπειτα πλησιάζουμε ιδιαίτερα προς τον αρχαιολογικό χώρο της Αγοράς. Αυτοί οι δυο λόγοι καθορίζουν το τελευταίο όριο.

Το τμήμα αυτό φαίνεται γενικά υποβαθμισμένο, και ειδικά κοντά στο μονοπάτι οι ξερολιθιές έχουν πέσει κατά ένα μεγάλο ποσοστό, ενώ το έδαφος έχει υποχωρήσει.

Η περιοχή οργανώνεται σε επιμέρους, με βάση την υπάρχουσα κατάσταση και τη δυναμική της. Στο τμήμα Α, όπου απαντώνται δύο αλώνια και ένα κελί επιλέγεται να τοποθετηθεί η περιοχή στάσης και δρωμένων. Το κελί, το οποίο έχει καταρρεύσει κατά ένα μέρος του, αφού αποκατασταθεί μπορεί να λειτουργήσει σαν χώρος φύλαξης/έκθεσης των παραδοσιακών εργαλείων και της σοδειάς. Κάποιες πλατφόρμες τοποθετούνται σημειακά ως καθιστικά, ενώ πινακίδα ενημέρωσης λειτουργεί σαν μέσο πληροφόρησης.

Στα τμήματα Β και Δ, σε άμεση συσχέτιση με τα αλώνια, καλλιεργούνται σιτηρά και όσπρια, σε αμειψισπορά, ενώ στο τμήμα Γ επιλέγεται να εγκατασταθούν οι δεντροκαλλιέργειες, σε μεγαλύτερη συσχέτιση με το ρέμα(Βλέπε Τεύχος Σχεδίων:Σχέδιο Σ6.α, Σ6.β).

Υλικά- Δομές-Τεχνικά χαρακτηριστικά

ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ ΤΥΠΟΥ ΞΕΡΟΛΙΘΙΑΣ-ΤΕΧΝΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ

Στη διαδρομή 9Α, η οποία εξετάζεται απαντώνται, όπως τεκμηριώθηκε, τοίχους περίφραξης, τοίχους αντιστήριξης καθώς και αγροτικές κατασκευές από ξερολιθιά. Στο αγροτικό τοπίο κυριαρχούν οι αναληματικοί τοίχοι που στηρίζουν τις αναβαθμίδες.

Όσον αφορά τα τεχνικά χαρακτηριστικά των τελευταίων, δομούνται από λεπτές, ανεπεξέργαστες, πλακοειδής πέτρες, οριζόντια τοποθετημένες. Σε πολλές περιπτώσεις, μικρές πέτρες χρησιμοποιούνται, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται αρκετά κενά, σημαντικά για τη διατήρηση της βιοποικιλότητας. Σε άλλες περιπτώσεις, στην Άνδρο, μεγάλες, κάθετα τοποθετημένες πέτρες, "στήματα", όπως λέγονται παρεμβάλλονται και λειτουργούν σαν κολώνες, για την καλύτερη στατική συμπεριφορά της κατασκευής. Ο συγκεκριμένος τύπος ξερολιθιάς αποτελεί ιδίωμα του αντρίωτικου τοπίου. Οι υπόλοιπες πέτρες λέγονται "δρομικές", ενώ ανά τακτά διαστήματα, μεγαλύτερες πέτρες μπήγονται στην πεζούλα, για να λειτουργήσει η κατασκευή σαν ενιαίο συσσωμάτωμα. Οι πέτρες αυτές όπως και αυτές που χρησιμοποιούνται στα θεμέλια λέγονται "μπατικές". Σε κάθε περίπτωση, το μέσο πλάτος των ξερολιθικών τοίχων κυμαίνεται από 70 έως 90 εκατοστά.

Εξωτερικά τοποθετούνται πλακοειδείς, ανεπεξέργαστες και ακανόνιστης μορφής πέτρες, ενώ ενδιάμεσα μπαίνουν μικρά λιθάρια για να πληρώσουν τα κενά.

Οι διαστάσεις των λίθων δόμησης είναι περίπου ως εξής:

- 10-30 εκ. πλάτος όψης x 4-10 εκ. ύψος όψης x 38-88 εκ. βάθος, όπου απαντώνται μεγαλύτεροι λίθοι
- 40-50 εκ. πλάτος όψης x 7-10 εκ. ύψος όψης x 30-40 εκ. Βάθος (Παφίλης, 2013)

Η στέψη κατασκευάζεται από μονοκόμματος πλάκες ή μεγαλύτερες πλακοειδείς πέτρες, τοποθετημένες οριζόντια ή με μια ελαφρά κλίση, στην κορυφή του τοίχου και καλύπτουν όλο το πλάτος του (Παφίλης, 2013).

Όπως αναφέρθηκε, η ιδιαιτερότητα των ξερολιθιών της Άνδρου αναφέρονται στις μικρότερες πέτρες που συμπληρώνουν τα κενά και τις κάθετα τοποθετημένες κατά διαστήματα. Η επιλογή των τελευταίων οφείλεται τόσο στην περίσσεια υλικού, λόγω του σχιστολιθικού υποστρώματος, όσο και στην ανάγκη για οικονομία υλικού και κόπου κατασκευής. Οι κάθετες αυτές πέτρες δημιουργούν εσοχές στο σύνολο του τοίχου, πλαισιώνονται δε από στεφάνι πλακοειδών πετρών, πάχους ίδιο με το πάχος του τοίχου, για να μπορεί να συνεχιστεί η συνήθης κατασκευή και να γίνει η στέψη. Η δομή αυτή δημιουργεί έναν ρυθμό, και αποδίδει ιδιαίτερη αισθητική αξία στην κατασκευή. Στους τοίχους, επίσης, πολλές φορές δημιουργούνται θήκες για τη φύλαξη αντικειμένων ή την προστασία των ζώων.

Στη διαδρομή που εξετάζουμε, συναντήσαμε και τους δύο τύπου ξερολιθιάς, απλοί αναληματικοί τοίχοι αναβαθμίδων και περιφράξεις από ξερολιθιά με στήματα (Εικ.63), με τον απλό τύπο να κυριαρχεί στον χαρακτηριστικό αναβαθμιδωμένο τοπίο της Παλαιόπολης.

Εικόνα 63_Φωτογραφία ξερολιθιάς με "στήματα" στην Παλαιόπολη, Πηγή: Προσωπικό αρχείο

**ΤΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΩΣ ΦΟΡΕΙΣ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΟΥ ΤΟΠΙΟΥ
[Η ΚΥΚΛΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΠΟΛΗΣ ΑΝΔΡΟΥ]**

Οι διαστάσεις των πετρών αντιστοιχούν στις προαναφερθείσες, κυμαίνονται από χαλικάκια 2-3 εκ. Πλάτος όψης x 3-10 εκ. ύψος όψης x 3-10 εκ. βάθος, έως πέτρες μεγεθών 16-20 εκ. πλάτος όψης x 15-30 εκ. ύψος όψης x 15-25 εκ. βάθος. Σε κάποιες περιπτώσεις στις ξερολιθιές εντάσσονται τμήματα βράχου, ενώ παρατηρήθηκαν πιο μεγάλες πέτρες σε όψη με μήκος να φτάνει τα 60-70 εκ., κάποιες αρκετά τετραγωνισμένες, και κάποιες τόσο «κανονικές» σαν λαξευμένες. Στις εξωτερικές πλευρές των παρειών των τοίχων, τοποθετούνται συνήθως πολύ λίγες μικρότερες ενδιάμεσες πέτρες στερέωσης, ενώ στο εσωτερικό των τοίχων, τοποθετούνται περισσότερες μικρές πέτρες (Εικ. 64). Τα πάχη των τοίχων που δημιουργούνται κυμαίνονται από 40 έως 70 εκατοστά. Η στέψη γίνεται στην περιοχή κατά κύριο λόγο με οριζόντια τοποθετημένες πέτρες, ενώ σε κάποια σημεία εντός του αγροτικού χώρου είναι εμφανές το δέσιμο των λίθων με το χώμα που στηρίζουν (Εικ. 65).

Σε ορισμένα σημεία οι ξερολιθιές διατηρούνται σε πολύ καλή κατάσταση, ενώ σε άλλα είναι εντελώς υποβαθμισμένες. Στα σημεία που έχουν πέσει, προτείνεται η αποκατάστασή τους σύμφωνα με τα τεχνικά χαρακτηριστικά που αναλύθηκαν (Βλέπε Τεύχος Σχεδίων: Σχέδιο Σ6.γ).

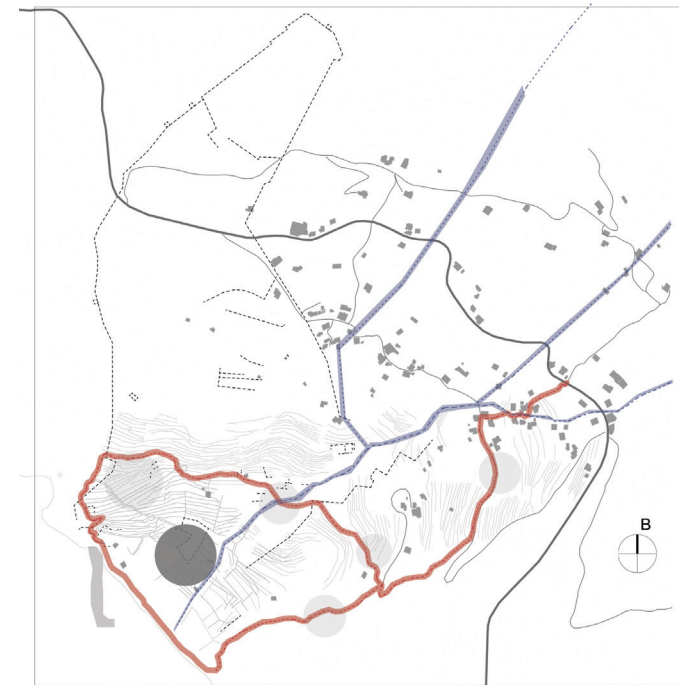
Ξερολιθικές κατασκευές είναι επίσης, στην περιοχή, όλα τα βοηθητικά αγροτικά κτίσματα, καθώς και τα αλώνια. Για τα αλώνια, κάθετα τοποθετημένες πέτρες διαμορφώνουν το περίγραμμά τους, ενώ εσωτερικά του σχήματός τους, το δάπεδο διαμορφώνεται με πλακόστρωση.

Εικόνα 64_Τυπική εικόνα ξερολιθιάς στην Παλαιόπολη, Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 65_Δέσιμο ξερολιθιάς με συγκρατούμενη επιφάνεια χώματος, Πηγή: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 66_Η θέση του σημείου στο χάρτη,
Πηγή: Ίδια επεξεργασία

10.5.

ΣΗΜΕΙΟ 5- Η Αγορά

Τύπος επέμβασης

Στην περιοχή της Αγοράς κυρίαρχα στοιχεία αποτελούν ο αρχαιολογικός χώρος της Αγοράς, στον οποίο ανασκαφές είναι υπό εξέλιξη, και ο αρχαίος λιμενοβραχίονας μέσα στη θάλασσα, ο οποίος είναι ορατός από την παραλία και από μεγαλύτερο ύψος. Οι επεμβάσεις στην περιοχή έχουν ως άξονες την **αποκατάσταση του περιβάλλοντος χώρου της Αγοράς** με σκοπό της ανάδειξη των αρχαίων μνημείων και τη δημιουργία βιωματικών επιμέρους περιοχών για την υποστήριξη των σημερινών αναγκών των επισκεπτών.

Επιπλέον, εφόσον οι ανασκαφές στην περιοχή δεν έχουν ολοκληρωθεί, τη δυνατότητα επίσκεψης και ξενάγησης στα αρχαία μνημεία, ακόμα και την προβολή της ίδιας της ανασκαφικής έρευνας.

Χρήσεις-Δράσεις-Σύνδεση με παράδοση

Για τον προσδιορισμό των επιμέρους τμημάτων ανάπτυξης των δράσεων η περιοχή χωρίζεται σε ζώνες που καθορίζουν και το βαθμό επέμβασης (Βλέπε Τεύχος Σχεδίων: Σχέδιο Σ7.α, Σ7.β). Πυρήνας είναι ο ανασκαπτόμενος χώρος της Αγοράς, όπου οι επεμβάσεις αφορούν μόνο την προσπέλαση των επισκεπτών και την ανάδειξη των μνημείων. Δεξιά και αριστερά του χώρου, στις **περιοχές C1 και C2**, αυτές καθαρίζονται, αποκαθίστανται οι ξερολιθιές, και τοποθετούνται πλατφόρμες στάσης και σκιασμένα καθιστικά αντίστοιχα. Με λίγη πληροφορία εντός τους, λειτουργούν ως φίλτρα για την εστίαση στον αρχαιολογικό χώρο. Το υφιστάμενο φυτικό υλικό, ορισμένα πουρνάρια (*Quercus coccifera*) και σχίνои (*Pistacia lentiscus*), λιβαδικά είδη και υγρόφιλα κοντά στο ρέμα φροντίζεται, ενώ τοποθετείται επιπλέον περιορισμένος αριθμός κυπαρισσιών (*Cupressus sempervirens*), για τονισμό του κατακόρυφου άξονα και σηματοδότηση του χώρου στην περιοχή C1 ορισμένες ζώνες με αγρωστώδη.

Η περιοχή D, προς την παραλία αφιερώνεται στις συλλογικές δράσεις.

Οι έρευνες σχετικά με τις χρήσεις της αγοράς στην αρχαιότητα αποδεικνύουν εμπορικό χαρακτήρα (Παλαιοκρασσά-Κόπιτσα, 2011). Οργανώνεται, σε άμεση αναφορά, περιοχή υπαίθριας αγοράς, στην οποία μπορούν να πωλούνται τα προϊόντα που καλλιεργούνται στις αναβαθμίδες, αλλά και όσα φτιάχνουν οι συνεταιρισμοί του νησιού. Επιπλέον, διαμορφώνεται βιωματικός χώρος, «το αλώνι», για την εξυπηρέτηση δρώμενων, το οποίο φέρει περιοχές με αγρωστώδη, άλλα χαμηλά άλλα πιο ψηλά, και περικλείεται από ζώνες από αγρωστώδη που πλαισιώνουν και τη βασική πορεία εντός του χώρου. Ενισχύεται επίσης η θαμνώδης βλάστηση και τοποθετούνται ορισμένες ελιές για σκίαση, στην πλατφόρμα της υπαίθριας αγοράς. Στην περιοχή B, προτείνεται ενίσχυση του φυσικού τοπίου, καθαρισμός δηλαδή του λιβαδικού τοπίου, προσθήκη μικρής περιοχής με φρύγανα και ενίσχυση των υδρόφιλων ειδών κατά μήκος του ρέματος.

Προτείνεται ακόμα πρόσβαση με πλωτό μέσο, ύστερα από συνεννόηση με τις αρμόδιες υπηρεσίες, για τη διευκόλυνση ατόμων με δυσκολίες στην κίνηση.

Σχεδιαστική αντιμετώπιση

Η συνολική λογική της επέμβασης αφορά την **δημιουργία μιας βασικής διαδρομής εντός του αρχαιολογικού χώρου** που έρχεται από την περιοχή των αναβαθμίδων, χωρίς να αξιοποιεί το τμήμα E-Z της πεζοπορικής διαδρομής, περνά από τις υπό-περιοχές C2, B και A, και καταλήγει στη D, όπου πραγματοποιούνται τα δρώμενα. Υπάρχει και η δεύτερη επιλογή, να ακολουθήσει κανείς την πεζοπορική διαδρομή που οδηγεί στην παραλία, να περάσει από την περιοχή D στην C2, τη B, μετά στον ανασκαπτόμενο χώρο της Αγοράς και στη συνέχεια, αντίστοιχα με την πρώτη επιλογή στις περιοχές C1 και A.

Όσον αφορά τις προσθήκες, βασική αρχή σχεδιασμού τους είναι η **αναστρεψιμότητα**. Οι κατασκευές περιορίζονται στις απολύτως απαραίτητες και τοποθετούνται **επί του εδάφους**, χωρίς να το επηρεάζουν ριζικά. Η λογική του σχεδιασμού έχει σαφείς αναφορές προς τα ανασκαπτόμενα μνημεία (Βλέπε ένθετο τεύχος Σχέδιο Σ7.γ). Όπως αναφέρεται από την Παλαιοκρασσά-Κόπιτσα, κύρια φάση της Αγοράς αποτέλεσε αυτή των στοών και του Κτιρίου με Πρόπυλο και περίστυλη αυλή (Παλαιοκρασσά-Κόπιτσα, 2011). Ταυτόχρονα, όσον αφορά τη μορφή της Αρχαίας Αγοράς και την οργάνωση των κινήσεων, έχει διαπιστωθεί ο προσανατολισμός των κτιρίων προς το ανάγλυφο, η τοποθέτησή τους στο πίσω μέρος των ανδρών. Οι μεταβάσεις μεταξύ των επιπέδων πραγματοποιούνταν με βαθμιδωτούς δρόμους, ενώ εντός των επιπέδων πλακόστρωτοι δρόμοι χαράσσονταν παράλληλα με τα κτίρια. Η μετάβαση μεταξύ των επιπέδων πολλές φορές πραγματοποιούνται με κατακόρυφη κίνηση εντός των κτιρίων (Παλαιοκρασσά-Κόπιτσα, 2011).

Με αφορμή τις παραπάνω διαπιστώσεις, και για την ενίσχυση του αρχαιολογικού χώρου, **προτείνεται η χάραξη κανάβου με άξονες αυτούς των στοών** και του κτιρίου Δ, και **η ένταξη όλων των επεμβάσεων κίνησης σε αυτόν**. Η κίνηση εντός του ανασκαπτόμενου χώρου προτείνεται να πραγματοποιείται σε πλατφόρμα από μπετόβεργες και οικοδομικό πλέγμα -γραμμικά στοιχεία στη λογική ερμηνείας των αναβαθμίδων και ακολουθώντας την κεντρική ιδέα-, η οποία πληρώνεται με ξύλο σε επιλεγμένα σημεία, για καθορισμό της πορείας και των περιοχών στάσης.

Σε αντίστοιχη λογική προτείνεται η διαμόρφωση της υπαίθριας αγοράς, με τις μικρότερες δυνατές επεμβάσεις στο έδαφος (Βλέπε Τεύχος Σχεδίων: Σχέδιο Σ7.γ).

Στον υπόλοιπο χώρο, η κίνηση ακολουθεί τις χαράξεις του κανάβου, ωστόσο μόνο σε επιλεγμένα σημεία η χάραξη σηματοδοτείται με την προσθήκη υλικού. Για την υλοποίηση της κατακόρυφης κίνησης μεταξύ των επιπέδων προτείνεται η κατασκευή κλιμάκων αποτελούμενες από συρματοκιβώτια γεμάτα με πέτρες, μπετόβεργες και Corten (Βλέπε Τεύχος Σχεδίων: Σχέδιο Σ7.γ).

Πλατφόρμες στάσης τοποθετούνται ακόμα στην περιοχή B (Σχέδιο Σ7.γ), στην ίδια λογική κατασκευής, ενώ στις περιοχές

Γ(Σχέδιο Σ7.γ) και Δ(Σχέδιο Σ7.γ) επιλέγεται η κατασκευή οργανωμένων καθιστικών, από συρματοκιβώτια γεμάτα με τοπικές πέτρες, ξύλινες σανίδες για καθίσματα και πλέγμα οξειδωμένου χάλυβα ως πλάτη, όπου κατά περίπτωση αναρριχόμενα φυτά προσφέρουν σκίαση. Αστικός εξοπλισμός αποτελούμενος από πινακίδες σήμανσης και ενημέρωσης τοποθετείται κατά θέσεις, πληροφωρώντας για ιστορικά θέματα(Βλέπε Τεύχος Σχεδίων: Σχέδιο Σ7.γ).

Οι φυτεύσεις δεν ακολουθούν την ορθοκανονικότητα του κανάβου, αλλά εντάσσονται στο φυσικό τοπίο, λειτουργώντας ως ενίσχυση των υπαρχόντων, για την ανάδειξη του χαρακτήρα του φυσικού περιβάλλοντος(Βλέπε Τεύχος Σχεδίων: Σχέδιο Σ7.β)

Το αλώνι, ως υπόμνηση σε μεταγενέστερη περίοδο των ανασκαφών, διατηρεί το σχήμα του όπως εντοπίζεται στο αγροτικό τοπίο, και επαναπροσδιορίζεται ως πλατφόρμα επί του εδάφους, για τη φιλοξενία δρωμένων, όχι πια ως μέρος των αγροτικών δραστηριοτήτων, αλλά ως φορέας της λαϊκής παράδοσης.

Υλικά- Δομές-Τεχνικά χαρακτηριστικά

(Βλέπε Τεύχος Σχεδίων:Σχέδιο Σ7.γ)

Υφιστάμενη κατάσταση- Πρόταση

(Βλέπε Τεύχος Σχεδίων: Σχέδιο Σ7.α, Σ7.β, Σ7.γ)

Εικόνα 67_Η θέση του σημείου στο χάρτη,
Πηγή: Ίδια επεξεργασία

10.6.

ΣΗΜΕΙΟ 6- Το αμφιθέατρο

Τύπος επέμβασης

Στη συγκεκριμένη περιοχή υφίσταται πλάτωμα πάνω σε βράχο με ήδη διαμορφωμένο μικρό καθιστικό, προΐδεάζοντας για ανάγκη ξεκούρασης στο συγκεκριμένο σημείο. Για το λόγο αυτό επιλέγεται να οργανωθεί περιοχή στάσης, με ελεύθερα ξύλινα καθίσματα διάσπαρτα στο χώρο. Επιπλέον, η θέα ανοίγεται προς τον οικισμό, και λόγω της κατωφέρειας του εδάφους δημιουργείται η αίσθηση αμφιθεάτρου. Προτείνεται έτσι μια πλατφόρμα ξύλινη, ώστε ο χώρος να χρησιμοποιείται για μικρές συγκεντρώσεις, καθώς και κατασκευή καδραρίσματος της θέας προς τον οικισμό. Επιπλέον, καθαρισμός και ενίσχυση της φυσικής μακκίας βλάστησης, και επιδιόρθωση των ξερολιθιών για οριοθέτηση των ιδιοκτησιών.

Χρήσεις-Δράσεις-Σύνδεση με παράδοση

Λόγω της μικρής απόστασης από τον οικισμό, ο χώρος θα μπορούσε να χρησιμοποιείται για μικρές συνελεύσεις, για δρώμενα, παιχνίδια των παιδιών. Σύμφωνα με προφορικές μαρτυρίες, υπάρχουν πολλά παραδοσιακά παιχνίδια, για τα οποία μπορεί να γίνεται λόγος, αλλά ακόμα και να αναβιώσουν. Ορισμένα από αυτά είναι: Η κορμπανιά, τα Τσουνια(παίζονται ακόμα εθιμοτυπικά στην Παλαιόπολη την Κυριακή του Πάσχα), τα καπάκια, ο βεζίρης, ο τενεκές, τα χαρτάκια, το μπίζ και άλλα. Όσα δεν χρειάζονται μεγάλη έκταση χώρου μπορούν άνετα να ξαναπαιχτούν στην περιοχή.

Σχεδιαστική αντιμετώπιση

Όσον αφορά τις αρχές σχεδιασμού, και σε αυτό το σημείο οι επεμβάσεις είναι ήπιες και αναστρέψιμες. Ξύλινα στοιχεία με λεπτομέρειες από Corten, για την εξυπηρέτηση και ενημέρωση των επισκεπτών. Τα καθίσματα είναι σανίδες τοποθετημένες στο βράχο, η ξύλινη πλατφόρμα τοποθετείται πάνω στο έδαφος και στηρίζεται στις αναβαθμίδες, και η κατασκευή ενημέρωσης/ καθορισμού της θέας στηρίζεται σε σημειακό θεμέλιο, με τις λιγότερες δυνατές επεμβάσεις.

Υφιστάμενη κατάσταση- Πρόταση

(Βλέπε Τεύχος Σχεδίων: Σχέδιο Σ8.α,Σ8.β)

11.

ΣΥΝΟΛΙΚΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΔΙΚΤΥΟΥ

ΤΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΩΣ ΦΟΡΕΙΣ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΟΥ ΤΟΠΙΟΥ
[Η ΚΥΚΛΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΠΟΛΗΣ ΑΝΔΡΟΥ]

Οι κόμβοι-σημεία επέμβασης πάνω στο δίκτυο μπορούν να λειτουργήσουν είτε όλοι μαζί, είτε να ενεργοποιηθούν σε ομάδες, αναλόγως την εποχή και τους επισκέπτες που επιδιώκεται να προσελκύσουν. Πιο συγκεκριμένα, δημιουργούνται διάφορες επιλογές διάσχισης της διαδρομής. Ήδη, οι φορείς που πραγματοποιούν οργανωμένες επισκέψεις στις διαδρομές του νησιού, πολλές φορές επιλέγουν να τροποποιήσουν τη συγκεκριμένη διαδρομή, αναλόγως με τα σημεία ενδιαφέροντος που θέλουν να τονίσουν.

Συγκεκριμένα, **η πρώτη επιλογή** (Εικ.68) είναι να πραγματοποιήσει κανείς όλη την κυκλική διαδρομή, περνώντας από όλα τα σημεία ενδιαφέροντος, αφιερώνοντας περισσότερο ή λιγότερο χρόνο σε κάποιο από αυτά, αναλόγως την εποχή και τις συνδυαζόμενες δράσεις.

Η **δεύτερη επιλογή** (Εικ.69) απευθύνεται σε όσους είτε δεν έχουν την δυνατότητα να μετακινηθούν με ευκολία, είτε λόγω έλλειψης χρόνου θέλουν να δουν βασικά πράγματα από τη διαδρομή. Από το μουσείο, το οποίο βρίσκεται πάνω στην επαρχιακή οδό Γαυρίου- Χώρας μπορούν να ενημερωθούν για τη λειτουργία σημείου ενημέρωσης εντός του οικισμού, και είτε να κατεβούν τα σκαλιά διαμέσω του οικισμού, είτε να φτάσουν ως εκεί με το αυτοκίνητο.

Εικόνα 68_1η Επιλογή Διάσχισης διαδρομής: Ολόκληρη η πεζοπορική διαδρομή, Πηγή: Ίδια επεξεργασία

Εικόνα 69_Επιλογή Διάσχισης διαδρομής 2: Πρόσβαση μέχρι το Info Point, ενημέρωση σχετικά με τη διαδρομή και τον οικισμό της Παλαιόπολης, Πηγή: Ίδια επεξεργασία

ΤΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΩΣ ΦΟΡΕΙΣ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΟΥ ΤΟΠΙΟΥ
[Η ΚΥΚΛΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΠΟΛΗΣ ΑΝΔΡΟΥ]

Η **τρίτη επιλογή** έχει σαν προορισμό τον αρχαιολογικό χώρο. Για να επισκεφθεί κανείς την αρχαία αγορά, να παραβρεθεί στην υπαίθρια αγορά παραδοσιακών προϊόντων ή να συμμετάσχει στις πολιτισμικές δράσεις που γίνονται στο χώρο της παραλία, μπορεί να ακολουθήσει αντίστροφα τη διαδρομή, και από το σημείο όπου ξεκινά η κυκλική διαδρομή, να κατηφορίσει, από το κομμάτι της επιστροφής, προς την παραλία (Εικ.70). Ο χρόνος για τη μετάβαση μειώνεται αισθητά, ενώ στο τμήμα αυτό υπάρχει και η διαμόρφωση του φυσικού πλατώματος. Ορισμένες δράσεις, ίσως των κατοίκων σχετικά με τον οικισμό, μπορούν να πραγματοποιούνται σε αυτή τη διαμόρφωση.

Για να φτάσει κανείς στον αρχαιολογικό χώρο, υπό προϋποθέσεις και τη σύμφωνη γνώμη και επίβλεψη της αρχαιολογίας, είναι δυνατή η πρόσβαση από θαλάσσης, από το λιμάνι του Μπατοσίου (Εικ.71). Η βόλτα αυτή μπορεί να συμπεριλαμβάνει θέαση του βυθού γύρω από τον αρχαίο λιμενοβραχίονα, καθώς και καταδύσεις.

Εικόνα 70_Επιλογή Διάσχισης διαδρομής 3α:Γρήγορη πρόσβαση στην παραλία και την Αγορά, μέσω του Αμφιθεάτρου, Πηγή: Ίδια επεξεργασία

Εικόνα 71_Επιλογή Διάσχισης διαδρομής 3β: Πρόσβαση μέσω θαλάσσης στην Αγορά, Πηγή: Ίδια επεξεργασία

ΤΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΩΣ ΦΟΡΕΙΣ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΟΥ ΤΟΠΙΟΥ
[Η ΚΥΚΛΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΠΟΛΗΣ ΑΝΔΡΟΥ]

Η **τελευταία επιλογή** (Εικ.72) για στοχευμένη επίσκεψη αφορά το αγροτικό τοπίο και τις καλλιέργειες στις αναβαθμίδες. Ακολουθώντας κανονικά τη διαδρομή ως εκείνο το σημείο, μπορεί κανείς να βιώσει τα προηγούμενα σημεία επεμβάσεων και στις καλλιέργειες να δοκιμάσει τις παραδοσιακές πρακτικές, να περιηγηθεί και να βοηθήσει στη συγκομιδή των προϊόντων. Για τη διευκόλυνση της επιστροφής, μπορεί να ακολουθήσει τα σύγχρονα σκαλοπάτια και να ανηφορήσει προς την αρχή του οικισμού, από τμήμα μονοπατιού, το οποίο δεν ανήκει στη διαδρομή. Διαφορετικά, φυσικά, μπορεί να μεταβεί προς τον αρχαιολογικό χώρο.

Οι συγκεκριμένες επιλογές θα παρουσιάζονται σε κατάλληλους χάρτες και οι επισκέπτες θα μπορούν να ενημερώνονται μέσω της κατάλληλα διαμορφωμένης σήμανσης.

Εικόνα 72_Επιλογή Διάσχισης διαδρομής 4:Πρόσβαση στο αγροτικό τοπίο ακολουθώντας κανονικά την πεζοπορική διαδρομή, περνώντας από το Info Point, τη Βρύση και το Ρέμα, επιστροφή από τα σύγχρονα σκαλοπάτια σε διαφορετικό σημείο από αυτό της εκκίνησης, Πηγή: Ίδια επεξεργασία

11.1. Αλληλεπίδραση ομάδων ανθρώπινου δυναμικού

Εάν ομαδοποιήσουμε τους ανθρώπους που λαμβάνουν μέρος σε αυτό το δίκτυο, διακρίνουμε τους **κατοίκους της περιοχής**, τους **πολιτισμικούς συλλόγους**, τους **φορείς που ασχολούνται με την πεζοπορία στο νησί**, **αυτούς που δραστηριοποιούνται στον τουρισμό** και **τους επισκέπτες**. Για την καλή λειτουργία του δικτύου, κάθε ομάδα έχει σαφώς ορισμένους και διακριτούς ρόλους, και αλληλοεπιδρά σε κάθε περίπτωση με τις υπόλοιπες.

Πιο συγκεκριμένα, σε πρώτο στάδιο, οι Ανδριώτες παρέχουν τις απαραίτητες πληροφορίες σχετικά με τον πολιτισμό, την τεχνογνωσία για την επεξεργασία της πέτρας και τις παραδοσιακές καλλιέργειες, καθώς και παραχωρούν χωράφια για καλλιέργεια. Σε συνεργασία με τους τοπικούς φορείς, συνεταιρισμούς και τους πολιτιστικούς συλλόγους, η πληροφορία και τεχνογνωσία αυτή, αποκτά υπόσταση. Άνθρωποι εκπαιδεύονται ώστε να λειτουργήσουν ως ξεναγοί, εργάτες και αγρότες, ώστε να ξεκινήσουν οι οργανωμένες θεματικές επισκέψεις. Οι πολιτιστικοί σύλλογοι και οι φορείς των διαδρομών της Άνδρου, συμμετέχουν με τη σειρά τους για την οργανωμένη προώθηση των συγκεκριμένων δράσεων στο κοινό, αλλά και την ξεχωριστή οργάνωση και πραγματοποίηση θεματικών διαδρομών, ιδιαίτερα σε συνδυασμό με τις τοπικές γιορτές και πολιτιστικές εκδηλώσεις. Με την οργάνωση εκδρομών με караβάκι από το Μπατσί, είτε για θέαση του βυθού από ψηλά, είτε για ελεύθερες καταδύσεις, οι επιχειρηματίες που ασχολούνται με τον τουρισμό στο Μπατσί, επεκτείνονται και στην περιοχή της Παλαιόπολης. Ταυτόχρονα, ανοίγουν θέσεις εργασίας για φύλακες, συντηρητές, τεχνίτες, φροντιστές, οι οποίοι δραστηριοποιούνται σε όλο το μήκος της διαδρομής, αλλά και στοχευμένα στους κόμβους ενδιαφέροντος.

Συνολικά λοιπόν, επισκέπτες όλων των ηλικιακών ομάδων και ενδιαφερόντων συναναστρέφονται με όσους δουλεύουν για την ανάδειξη της Παλαιόπολης. Οι δε ομάδες που συμμετέχουν στην οργάνωση και διεξαγωγή όλων των προαναφερθέντων δρωμένων, οργανώνονται μεταξύ τους, έτσι ώστε να εξυπηρετούνται τα συμφέροντα όλων, με γνώμονα την ολοκληρωμένη προβολή και προστασία του τόπου.

11.2. Προσέλκυση κοινού - Τονισμός παραδόσεων - Δημιουργία υπερτοπικού πόλου έλξης

Το δίκτυο των διαμορφώσεων, πέρα από την εξυπηρέτηση και την πιο ευχάριστη εμπειρία των επισκεπτών που επιλέγουν ντε φάκτο διαδρομές πεζοπορίας για να εξερευνήσουν τον τόπο, επιδιώκει να προσελκύσει νέους επισκέπτες. Αρχικά, να δημιουργηθεί ένας “θεσμός” εκπαιδευτικών εκδρομών για τα σχολεία του νησιού, ίσως και της Αθήνας, με στόχο την εξοικείωση των μαθητών με τη φύση και την παράδοση, την ιστορία και την παραδοσιακή γεωργία. Επιπλέον, οι φυσιολάτρες και όσοι αγαπούν την παράδοση, έχουν πλέον έναν ισχυρό λόγο και πολλές επιλογές να βιώσουν τη συγκεκριμένη διαδρομή. Όσοι επισκέπτονται το νησί για πεζοπορία, και έχουν σκοπεύουν να πραγματοποιήσουν την σηματοδοτημένη ενιαία διαδρομή, μπορούν και έχουν αρκετούς λόγους να επεκταθούν προς το τμήμα αυτό. Ακόμα, στόχος οι επισκέπτες στο κοσμοπολίτικο Μπασιί, στους οποίους δίνεται η δυνατότητα για μια θεματική επίσκεψη, με πολλούς κλάδους, αναλόγως την εποχή, στην περιοχή της Παλαιόπολης. Τέλος, οι προτεινόμενες διαμορφώσεις επιδιώκουν να καλύψουν τις ανάγκες ακόμα και γρήγορων επισκεπτών, δίνοντας τους μια συνολική πληροφόρηση, έτσι ώστε να επιδιώξουν μια πιο εκτεταμένη επίσκεψη.

12.

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ-ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Τα μονοπάτια, το πρώτο ίχνος ανθρώπινης επέμβασης στο τοπίο, συνοδεύουν την εξέλιξη της ανθρωπότητας στο πέρασ των αιώνων.

Ακολουθώντας αρχικά το ίχνη των ζώων, έγιναν μονοπάτια για την ανεύρεση τροφής, για την επικοινωνία των οικισμών, τη μεταφορά προϊόντων, στη συνέχεια μετατράπηκαν σε χαράξεις στρατηγικής σημασίας, απέκτησαν οντότητα, μετατράπηκαν σε αρχιτεκτονικά στοιχεία, έγιναν δίκτυα μεταφορών, επικοινωνίας και οχύρωσης, ακολούθησαν την πορεία των λαών μέσα στην ιστορία. Ακόμα και αν πλέον έχουν αντικατασταθεί από σύγχρονους δρόμους και έχουν χάσει την καθημερινή τους χρηστικότητα, τα μονοπάτια υπάρχουν αποτυπωμένα στο τοπίο.

Περπατώντας κανείς στα μονοπάτια αναγνωρίζει την αξία τους ως κατασκευές και μνημεία και έρχεται σε επαφή με διάφορα αρχιτεκτονικά στοιχεία, ιστορικά μνημεία, τη φύση, ασκεί την πράξη του «βαδίσματος» και της «περιπλάνησης», ανακαλεί μνήμες, γνωρίζει παραδόσεις, ήθη και έθιμα, έρχεται δηλαδή τελικά σε επαφή με το «πνεύμα του τόπου» που διασχίζει.

Στο εκτεταμένο δίκτυο μονοπατιών που δημιουργήθηκε στην Άνδρο την περίοδο της Λατινοκρατίας, κυρίως για την εξυπηρέτηση λειτουργικών αναγκών και επικοινωνίας, μπορεί κανείς περπατώντας να βιώσει όλη την ιστορία του νησιού.

Η επιλεγμένη κυκλική διαδρομή της Παλαιόπολης είναι μία από τις πολλές διαθέσιμες διαδρομές στο νησί, η οποία διασχίζει την αρχαία πρωτεύουσα της Άνδρου και συγκεντρώνει πολλά χαρακτηριστικά. Το φυσικό κάλλος, το έντονο ανάγλυφο με τις αιμασιές, οι εναλλαγές στο τοπίο και τις θέες καθώς και η γειτνίαση με τη θάλασσα αποτελούν μερικά από αυτά.

Σε μια προσπάθεια ανάδειξης των στοιχείων αυτών και σύνδεσής με άλλα στοιχεία της πολιτιστικής κληρονομιάς της νήσου, όπως η λαϊκή παράδοση, η ιστορία και οι παραδοσιακές πρακτικές συνδεδεμένες με το αγροτικό τοπίο, προτάθηκε η δημιουργία ενός δικτύου στοχευμένων επεμβάσεων κατά μήκος της διαδρομής εμπνευσμένων από το χαρακτήρα και πνεύμα του τόπου, όπου είναι κυρίαρχη η παρουσία των αναβαθμίδων και ξερολιθιών. Το μονοπάτι αποτέλεσε τον άξονα ενεργοποίησης των σημείων αυτών. Ταυτόχρονα, με την έμπρακτη συμμετοχή των ντόπιων στη λειτουργία του δικτύου, αλλά και την εστίαση στην ανάδειξη ποιοτήτων του χώρου, της ιστορίας και της λαϊκής παράδοσης, επιχειρήθηκε η δημιουργία εναυσμάτων για μια βιωματική εμπειρία της διαδρομής και μια βαθύτερη επαφή με το «πνεύμα του τόπου». Η επιλογή των υλικών και των δομών της συγκεκριμένης πρότασης προέκυψε από την ανάγνωση του τοπίου και αναδεικνύει τις ιδιαιτερότητες του τόπου. Στο πρώτο σημείο επέμβασης, τη μοναδική κλειστή κατασκευή/κτίριο έγινε η προσπάθεια ανάδειξης των αρχιτεκτονικών στοιχείων της λαϊκής αρχιτεκτονικής του νησιού, και συγκεκριμένα της Παλαιόπολης. Η επανερμηνεία των παραδοσιακών δομών έχει ως αποτέλεσμα την ένταξη στο περιβάλλον αλλά και την ανάγνωση της κατασκευής ως σύγχρονη. Στα δύο σημεία επαφής με το υγρό στοιχείο, την βρύση και το ρέμα δόθηκε έμφαση στην προφορική παράδοση, τους μύθους και τις παραδόσεις, αλλά και στην ανάδειξη του φυσικού

**ΤΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΩΣ ΦΟΡΕΙΣ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΟΥ ΤΟΠΙΟΥ
[Η ΚΥΚΛΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΠΟΛΗΣ ΑΝΔΡΟΥ]**

κάλλους της περιοχής. Έτσι, δίνεται η ευκαιρία στους επισκέπτες να έρθουν σε επαφή με τις ιδιαίτερες ιστορίες των Ανδριωτών, αλλά και στους ντόπιους να ανακαλέσουν μνήμες και να μοιραστούν προσωπικές εμπειρίες. Η αποκατάσταση του ρέματος με μηχανικές και φυτοτεχνικές μεθόδους επέτρεψε την αποφυγή αλλοίωσης του φυσικού τοπίου. Με την αναβίωση της αγροτικής παράδοσης στο χαρακτηριστικό αγροτικό τοπίο της Παλαιόπολης, αλλά και την ανακατασκευή των υποβαθμισμένων ξερολιθιών επιτυγχάνεται τόσο η αισθητική αναβάθμιση όσο και η ενίσχυση και προστασία του φυσικού τοπίου και της πανίδας της περιοχής. Ταυτόχρονα, προσφέρεται η δυνατότητα επαφής με τα στοιχεία της τοπικής παράδοσης. Η αποκατάσταση του περιβάλλοντος χώρου του Αρχαιολογικού χώρου της Αγοράς, με ταυτόχρονη ανάδειξη της ανασκαπτόμενης περιοχής, αλλά και των σημαντικότερων ευρημάτων, συντελεί στην προβολή του σημαντικού ιστορικού χαρακτήρα της Παλαιόπολης. Τέλος, η επέμβαση στο σημείο του «αμφιθεάτρου» λειτουργεί ως ένα επιπλέον σημείο οργανωμένης στάσης, με στροφή προς τον οικισμό και αφορμές για δημιουργία συσχετισμών με την ιστορία και την εξέλιξη του οικιστικού συνόλου.

Σε μια εποχή κατά την οποία η καθημερινότητα των περισσότερων έχει αποκοπεί από το φυσικό στοιχείο, τη δράση στην ύπαιθρο και τη φύση, οι άνθρωποι αναζητούν την επαναδιατύπωση αυτής της σχέσης. Στα πλαίσια των εναλλακτικών μορφών τουρισμού, η πεζοπορία σε παραδοσιακά μονοπάτια, συνδυαζόμενη με διάφορες δράσεις δίνει τη δυνατότητα ανάπτυξης επαφής με τη φύση, την ιστορία, τον τόπο. Ο οικολογικός χαρακτήρας των προτάσεων, αλλά και των τονιζόμενων στοιχείων (παραδοσιακή αρχιτεκτονική, οικονομία υλικών, αυτοφυής χλωρίδα) επιτρέπει τον επαναπροσδιορισμό των αξιών που επικρατούν στη σύγχρονη κοινωνία.

Ταυτόχρονα, πέρα από τις προσωπικές επιδιώξεις των επισκεπτών για επαφή με όλα αυτά τα στοιχεία, οι οποίες ικανοποιούνται, με τη συγκεκριμένη πρόταση επιχειρείται η ανεύρεση εναλλακτικών για την διεύρυνση της τουριστικής περιόδου στο νησί της Άνδρου. Το εκτεταμένο δίκτυο διαδρομών πεζοπορίας που διασχίζει ολόκληρο το νησί αποτελεί κύριο πόρο για την οργάνωση θεματικών περιπάτων, δραστηριοτήτων, δρωμένων.

Οι θεματικές δραστηριότητες που σχετίζονται με την αγροτική ζωή εξαρτώνται απόλυτα από την εναλλαγή των εποχών, αποτελούν αφορμές οργάνωσης επισκέψεων καθ' όλη τη διάρκεια του έτους. Αντίστοιχα οι θρησκευτικές γιορτές και τα δρώμενα. Ως αποτέλεσμα, η τουριστική περίοδος παύει να περιορίζεται στους καλοκαιρινούς μήνες, η αναψυχή αποκόπτεται από τον παραθερισμό μόνο σε παραλιακά μέρη, δίνονται αφορμές για ουσιαστικές επισκέψεις και πραγματική γνώριμία με τον τόπο. Η τοπική κοινωνία απασχολείται όλο το χρόνο, η επισκεψιμότητα στο νησί κατανέμεται ομοιόμορφα.

Όπως αναφέρθηκε, «ο τόπος είναι αναπόσπαστο κομμάτι της ύπαρξης» (Norberg-Schulz, 2009), έχει λειτουργήσει ως πεδίο δράσης στο παρελθόν, και λειτουργεί έτσι και σήμερα. Έχει μετασχηματιστεί, αλλού διατηρώντας, αλλού χάνοντας στοιχεία του, έχει διαμορφωθεί σε ό,τι βλέπουμε αλλά ίσως και αγνοούμε. Στη συγκεκριμένη πρόταση, ο τόπος και το μονοπάτι επιχειρείται να αποτελέσουν το συνδετικό κρίκο μεταξύ των μόνιμων κατοίκων του νησιού, των επισκεπτών, του παρελθόντος, του παρόντος, ακόμα και του μέλλοντος, με γνώμονα τη βιωματική εμπειρία του κάθε δρώντα σε αυτόν.

Ελληνική

Αδελφότης Ανδρίων «το Κόρθιον», 1978. *Λαογραφικά και παραδόσεις Κορθίου*. Αθήνα

Απέργης, Μ. Λ. Ε., 2003. *Tournefort Pitton-Joseph: Ταξίδι στην Κρήτη και τις νήσους του αρχιπελάγους 1700-1702*. Κρήτη : Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης.

Καμπάνης, Μ., Μπασάντης Δ., 2015. *Η Άνδρος μέσα στο χρόνο*. Αθήνα: Gutmborg.

Καπιζιώνης, Π., 2014. *Η δομή του τεκτονικού καλύμματος των κυανοσχιστόλιθων στην ευρύτερη περιοχή Χάρτες Άνδρου*. Πάτρα: Πανεπιστήμιο Πατρών.

Καραγιάννη, Ο., 2015. ΠΕ2.1.4. Σχέδιο δράσης για τον φυσιολατρικό-περιηγητικό τουρισμό στις Κυκλάδες. Πανεπιστήμιο Αιγαίου.

Κολοβός, Η., 2006. *Η νησιωτική κοινωνία της Άνδρου στο οθωμανικό πλαίσιο. Πρώτη προσέγγιση με βάση τα οθωμανικά έγγραφα της Καϊρείου Βιβλιοθήκης (1579-1821)*. Ανδριακά Χρονικά τ. 39 επιμ. Άνδρος: Καίρειος Βιβλιοθήκη .

Κολοβός, Η., 2017. *Όπου ήν κήπος , Η μεσογειακή και νησιωτική οικονομία της Άνδρου σύμφωνα με το οθωμανικό κτηματολόγιο του 1670*. Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης- Καίρειος Βιβλιοθήκη.

Κορρέ-Ζωγράφου, Κ., Βασιλόπουλος, Μ., 2001. *Άνδρος, παραδοσιακή ζωή και τέχνη*. Άνδρος: Μουσείο Λαογραφίας και Χριστιανική τέχνης Άνδρου.

Λάμπρου, Θ., 2011. *Ενισχύοντας τον περιηγητικό τουρισμό στις ορεινές περιοχές. Αποτύπωση των μονοπατιών του Συρράκου*. Αθήνα: Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο.

Λυγίζος, Γ., 1983. *Παλιά αντρώτικα σπίτια*. ΣΙΔΕΡΗΣ Ι..

Λυγίζου-Καρόλου, Ζ., 2015. *Πολιτιστικός Τουρισμός στην Άνδρο*. Βόλος: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

- Μέγας, Γ., 1967-68. *Χαριστήριον εις Αναστάσιον Κ. Ορλάνδον. Τόμος Δ' . αριθ. 54. επιμ.* Αθήναι: Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας.
- Μπακάλη, Μ., 2006. *Έρευνα για την αειφόρο ανάπτυξη στην Άνδρο*, Αθήνα: Δίκτυο Αειφόρων Νήσων Δάφνη.
- Παγκρατίου, Ε., 2013. *Μονοπάτια και μέθοδοι επισκευής τους*, Ιωάννινα: Προγράμματα Ευρωπαϊκής Εδαφικής Συνεργασίας, Common Roots Ελλάδα-Αλβανία.
- Παλαιοκρασσά-Κόπιτσα, Λ., 2011. *Η Αγορά της αρχαίας Άνδρου. Μορφή και δραστηριότητες*. Στο: Η ΑΓΟΡΑ ΣΤΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟ, από τους Ομηρικούς στους Ρωμαϊκούς χρόνους. ΚΩΣ: ΔΙΕΘΝΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ, pp. 312-327.
- Παλαιοκρασσά-Κόπιτσα, Λ., 2017. *Παλαιόπολη Άνδρου. Τριάντα χρόνια ανασκαφικής έρευνας*. Άνδρος
- Πασχάλης, Δ., 1933. *Από τους θρύλους και τις παραδόσεις της Νήσου Άνδρου*. Νέα Υόρκη: Η Άνδρος.
- Παφίλης, Π., 2013. *Ξερολιθιές, στηρίγματα βιοποικιλότητας, Πρόγραμμα Επιστημονικών Μελετών*. Αθήνα: Κοινοφελές Ίδρυμα Ιωάννη Σ. Λάτση.
- Πηλαβάκη, Α., 2017. *Περπατώντας. Χωρική εμπειρία και αντίληψη εν κινήσει*. Αθήνα: Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο.
- Ραουζαίου, Π., 2003. *Η αρχαιολογία των πόλεων των Κυκλάδων*. Βόλος: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.
- Ράποπορτ Α., Φιλιππίδη Δ., 2010. *Ανώνυμη αρχιτεκτονική και πολιτιστικοί παράγοντες / Άμος Ράποπορτ, Δημήτρης Φιλιππίδης*. Αθήνα: Μέλισσα.
- Ραπτόπουλος, Σ., 2008. *Εμπορικοί δρόμοι στις Ελληνιστικές και Ρωμαϊκές Κυκλάδες. Οι οικονομίες των Κυκλάδων κατά την Ελληνιστική και τη Ρωμαϊκή περίοδο. Οικονομικά συστήματα, τοπική παραγωγή, εισαγωγικό και εξαγωγικό εμπόριο, αμφορείς εμπορικού τύπου*. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο.
- Σιγάλα, Μ., Χρήστου, Ε., 2014. *Από τον μαζικό τουρισμό στον τουρισμό της εμπειρίας*. Αθήνα: Εκδοτικό Ίδρυμα Ελληνικής Ένωσης Τραπεζών.
- Σταυρίδης Σ. (επιμ.), Συλλογικό έργο, 2006. *Μνήμη και εμπειρία χώρου*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Σφακιανάκης, Μ., 2000. *Εναλλακτικές μορφές τουρισμού*. Αθήνα: ΙΩΝ.

Τερκενλή, Θ., 2003. Ένας χώρος, πολλά τοπία: Γεωγραφικές προσεγγίσεις της τοπιακότητας. επιμ. Λουλούδης Λ., Μπεόπουλος Ν., Τρουμπής Α.. Στο: Επιστημονικό συμπόσιο: Το αγροτικό τοπίο- το παλίμψηστο αιώνων γεωργικού μόχθου. Ηλεία: Κτήμα Μερκούρη, pp. 77-88.

Ξενόγλωσση

Careri, F., 2002. *Walkscapes: Walking as an Aesthetic Practice*. Barcelona Spain: Editorial Gustavo Gili.

Ingold, T., 2015. *The life of lines*. Oxon-New York: Routledge.

Norberg-Schulz, C., 2009. *Genius loci: Το πνεύμα του τόπου- Για μια Φαινομενολογία της Αρχιτεκτονικής*. Αθήνα: Πανεπιστημιακές εκδόσεις ΕΜΠ.

Διαδίκτυο

LIFE, Πρόγραμμα. 2012. www.androslife.gr. -Πρόσβαση 2019

Αυλή Πολιτιστική Κληρονομιά. 2019. Η τέχνη της ξερολιθιάς. ayla.culture.gr. -Πρόσβαση 2019

Δ1: <http://www.greek-language.gr>-Πρόσβαση 2019

Δ2: era-ewv-ferp.org-Πρόσβαση 2019

Δ3: en.wikipedia.org-Πρόσβαση 2019

Δ4: www.eooa.gr-Πρόσβαση 2019

Δ5: <http://www.ypeka.gr>-Πρόσβαση 2019

Δ6: enandro.gr-Πρόσβαση 2019

Δ7: ennea-muses.gr-Πρόσβαση 2019

Δ8: <http://andros poets.homestead.com>-Πρόσβαση 2019

Δ9: pesmainitwn.blogspot.com-Πρόσβαση 2019

Δ10: andriakipress.gr-Πρόσβαση 2019

Δ11: andros.travel-Πρόσβαση 2019

Δ12: androshistoria.blogspot.com-Πρόσβαση 2019

Δ13: androsroutes.gr-Πρόσβαση 2019

Δ14: androstrailrace.gr-Πρόσβαση 2019

Δ15: gerontakos.blogspot.com-Πρόσβαση 2019

Δ16: musioelias.gr-Πρόσβαση 2019

Δ17: epitorou.com-Πρόσβαση 2019

Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου, 2014. *Επιχειρησιακό σχέδιο Αγροτικής Ανάπτυξης 2014–2020*. <https://ecoanemos.files.wordpress.com> [Πρόσβαση Φεβρουάριος 2019].

Εξαδάκτυλος, Ν., 2019. Σεντόνια στο Χιονατάκι [Συνέντευξη] 2019.

Αερικά ή ανεμικά : ένα από τα 8 δαιμόνια σύμφωνα με την παράδοση (σελ.155)

Αιμασιές: οι αναβαθμίδες (σελ.35,75,105,107,109,110,113,133,135,148,161,171,190,)

Αλώνι: κατασκευή κυκλική, σε θέση που να επηρεάζεται από κάποιο βόρειο ρεύμα. Ορίζεται από πλάκες τοποθετημένες κάθετα και χωμένες κατά γής, ενώ στο εσωτερικό τους, άλλα είναι πλακόστρωτα, άλλα χωμάτινα-τα οποία προκειμένου να χρησιμοποιηθούν καθαρίζονται από τα ζιζάνια, καταβρέχονται με νερό και αλοΐφονται με κοπριά ζώων(σβουινιά) (Κορρέ-Ζωγράφου, 2001), (απαντάται σε διάφορα σημεία μέσα στο κείμενο)

Αλωνιστικό: η αμοιβή του αλωνάρη, μέρος από τη σοδιά (Κορρέ-Ζωγράφου, 2001), (σελ. 166)

Ανέγερμα: το ανακάτεμα δηλαδή του χώματος (Κορρέ-Ζωγράφου, 2001), (σελ. 165)

Ανελυτής, μεταξάς, κουκλού: το άτομο που πραγματοποιούσε την κλωστοποίηση του μεταξιού (Κορρέ-Ζωγράφου, 2001), (σελ. 167)

Ανεραίδες: οι νεραίδες, ένα από τα 8 δαιμόνια σύμφωνα με την παράδοση, σχετίζονται με το νερό, (σελ. 155,156)

Αρμεξιά: παραδοσιακό τυρί(Δ6), (σελ.66)

Αχιουρόκελλα: κελιά για τη φύλαξη των αχύρων (Κορρέ-Ζωγράφου, 2001), (σελ. 170)

Βολάκι: παραδοσιακό τυρί(Δ6), (σελ. 66)

Βολόσυρο: εργαλείο για να ξεσβολιάζεται το χώμα (Κορρέ-Ζωγράφου, 2001), (σελ. 166)

Βούβες: δοχείο για τη φύλαξη του σιταριού (Κορρέ-Ζωγράφου, 2001), (σελ. 166)

Βουρδουλάκοι: ένα από τα 8 δαιμόνια σύμφωνα με την παράδοση, (σελ. 155)

Δερματικό: πολλά χειρόβολα μαζί (Κορρέ-Ζωγράφου, 2001), (σελ. 166)

Ζωτικά: ένα από τα 8 δαιμόνια σύμφωνα με την παράδοση, (σελ. 155)

Θημωνιές: πολλά δεματικά δεμένα μαζί (Κορρέ-Ζωγράφου, 2001), (σελ. 166)

Καλλιβρούσηδες: ένα από τα 8 δαιμόνια σύμφωνα με την παράδοση, (σελ. 155)

Καυκί: μέτρο χωρητικότητας αντιστοιχίας 11-12 οκάδων, αλλά μονάδα μέτρησης επιφάνειας για τα χωράφια, ανάλογα με την έκταση την οποία μπορούσε να σπείρει κανείς με ένα καυκί (Κολοβός, 2017), (σελ. 162)

Κλείσματα: τμήματα ορεινής γης, χέρσας και άγονης, που περικλείεται από τοίχο με μόνη χρήση την βοσκή αιγών και προβάτων (Κολοβός, 2006), (σελ. 162)

Κοκορόζουμο: Ο ζωμός από κόκορα βραστό, σερβιρισμένο σε ποτήρι με μπόλικο λεμόνι (Δ6), (σελ. 60)

Λαμπριάτης: Πρόκειται για αρνί ή κατσίκι γεμιστό με αυγά, τυρί και διάφορα μυρωδικά που ψήνεται σε παραδοσιακό φούρνο με ξύλα, και συνοδεύεται από πατάτες(Δ6), (σελ. 61,66)

Λιώμα: ανακατεμένος με άχυρα και φλούδια καρπός σταριού (Κορρέ-Ζωγράφου, 2001), (σελ. 166)

Μάσκουλα, Σμπάρα: Αυτοσχέδια βεγγαλικά. Μπαρούτι συμπιέζεται σε μεταλλικά δοχεία, το οποίο αναφλέγεται με τη χρήση φυτιλιού. Προκαλούν ιδιαίτερα εκκωφαντικό θόρυβο (Δ6), (σελ. 61)

Μισοκοίλι: δοχείο για τη μέτρηση των σιτηρών όγκου μισού κιλού (Κορρέ-Ζωγράφου, 2001), (σελ. 166)

Μούργα: παχύρευστο κατακάθι λαδιού που συλλέγονταν στο ελαιοτριβείο και χρησιμοποιούνταν ως υλικό στεγάνωσης σε δώματα και πατώματα (Κορρέ-Ζωγράφου, 2001), (Τεύχος Σχεδίων, Σ3.α)

Μπαρμπακάδες: κελιά για την διαμονή και προστασία των ζώων (Κορρέ-Ζωγράφου, 2001), (σελ. 170)

Ξίστεο: κατασκευή για την αποξήρανση των καρπών και των βολβών (σύκα, κρεμμύδια, σκόρδα) (Κορρέ-Ζωγράφου, 2001), (σελ. 170)

Ξωτικά: ένα από τα 8 δαιμόνια σύμφωνα με την παράδοση, σχετίζονται με το νερό, (σελ. 22,105,155,156)

Πετρωτή: παραδοσιακό τυρί (Δ6), (σελ. 66)

Σκάφτης: ο γεωργός εργάτης που έσπαζε τους σβόλους χώματος κατά την προετοιμασία του χωραφιού για σπορά (Κορρέ-Ζωγράφου, 2001), (σελ. 166)

Στήματα: μεγάλοι σχιστόλιθοι, κάθετα τοποθετημένοι σε ξηρολιθικούς τοίχους περίφραξης οι οποίοι επαναλαμβάνονται ανά διαστήματα με σκοπό την εξοικονόμηση υλικού δόμησης, (σελ. 20,172,173)

Στοιχειά: ένα από τα 8 δαιμόνια σύμφωνα με την παράδοση, (σελ. 155)

Τελώνια: ένα από τα 8 δαιμόνια σύμφωνα με την παράδοση, (σελ. 155)

Τσουνία: Τα «τσούνια» είναι ένα ανδριώτικο παιχνίδι, που οι ρίζες του σχετίζονται με την Φραγκοκρατία και μοιάζει αρκετά με το αμερικάνικο bowling, που έχει και αυτό σχέση με τη μεσαιωνική Ευρώπη. Αναλυτικά, τα τσουνία αποτελούνται από εννέα (9) ξύλινους κυλίνδρους (σαν κορίνες)- οχτώ (8) ίδιου μεγέθους περίπου πενήντα (50) εκατοστών, και ένας (1) περίπου εξήντα (60) εκατοστών- και μια ξύλινη οβάλ μπάλα σχεδόν διπλάσια από έναν ανδρικό καρπό. Το παιχνίδι έχει ως εξής: οι 8 πάσσαλλοι στήνονται με τέτοιο τρόπο ώστε να σχηματιστεί τετράγωνο με τη μεταξύ τους απόσταση να είναι αντίστοιχη του μήκους τους, γύρω στα 50cm. Στο κέντρο του τετραγώνου μπαίνει το μεγαλύτερο , ο «Εννιάρης». Χωρίζονται έπειτα δυό ομάδες, έχοντας όσους παίκτες θέλουν, ηλικίας 7 ετών και πάνω. Συνήθως λόγω των πολλών συμμετοχών γίνεται κλήρωση για να επιλεγούν οι παίκτες.ορίζεται επιτροπή για το σκορ, και με ρίψη κέρματος καθορίζεται η σειρά. Η ομάδα που κληρώνεται ξεκινάει, και ο πρώτος παίκτης πηγαίνει στο σημείο βολής, περίπου 10m μακριά από τα στημένα τσουνία. Σκοπός του παιχνιδιού είναι η μπάλα να ρίξει όσα περισσότερα ξύλα (τσούνια) στην κάθε βολή. Όσα πέσουν, τόσους βαθμούς παίρνει η ομάδα. Αν κάποια ομάδα καταφέρει να ρίξει μόνο τον «Εννιάρη», κερδίζει εννέα (9) βαθμούς και ξαναπαίζει ο ίδιος παίχτης. Αν πέσει ο «Εννιάρης» και ένα ακόμη, είναι δύο (2) βαθμοί, και ούτω καθεξής. Νικήτρια ομάδα είναι αυτή που θα συγκεντρώσει ακριβώς 51 βαθμούς. Αν ξεπεράσει τους 51 βαθμούς, «καίγεται» και επιστρέφει στους 31 βαθμούς. Αν «καεί» τρεις (3) φορές χάνει. Οι παίκτες της κάθε ομάδας εναλλάσσονται ο ένας μετά τον άλλο με συγκεκριμένη σειρά, που έχει προ-δηλωθεί στην εγγραφή της ομάδας. Το παιχνίδι συνήθως διαρκεί από είκοσι (20) λεπτά έως και μία (1) ώρα και η νικήτρια ομάδα κερδίζει συνήθως κάποιο δώρο από μαγαζιά της περιοχής, για παράδειγμα ένα φαγητό ή ποτό(Δ6), (σελ. 61,180)

Φοινίκια: Τα μελομακάρονα (Δ6), (σελ. 60)

Φουρτάλια: παραδοσιακό φαγητό, όπως η ομελέτα (Δ6), (σελ. 66)

Χαιρετούρα: Μετά τη λειτουργία της Πρωτοχρονιάς οι άνδρες του χωριού συμμετέχουν στο έθιμο της «Χαιρετούρας». Επισκέπτονται τα σπίτια που έχουν δηλώσει «ανοιχτά», δηλαδή πως θα συμμετέχουν, όπου λένε τα κάλαντα συνοδεία οργάνων και οι οικοδεσπότες τους φιλεύουν μεζέδες και κρασί. Στη συνέχεια τραγουδάνε και χορεύουν όλοι μαζί (Δ6), (σελ. 61)

Χειρόβολα: μικρά δέματα από στάχια (Κορρέ-Ζωγράφου, 2001), (σελ. 166)

Χοιροσφάγια: γιορτή που σχετίζεται με την διατήρηση και κατανάλωση του χοιρινού κρέατος(Δ6), (σελ. 61,63,66)